

Fale Alea 'o Tonga

KO E MINITI 'O E

FEME'A'AKI

'A E HOU'EIKI

M MIPA

'O E

FALE ALEA 'O
TONGA

FIKA	10
'AHO	Pulelulu, 29 Sune 2016

Fai 'i Nuku'alofa

HOU'EIKI M MIPA 'O E FALE ALEA

'Eiki Sea Fale Alea

Lord Tu'ivakan
Tongatapu

'Eiki Fakafofonga N pele, Vahefonua

Hou'eiki Minisit Kapineta

'Eiki Pal mia
'Eiki Tokoni Pal mia
'Eiki Minisit Fonua, Ngaahi Koloa Fakaenatula
& Kau Tau 'a 'Ene 'Afio
'Eiki Minisit Pa'anga & Palani Fakafonua
'Eiki Minisita Ngaahi Ng ue Fakalotofonua
'Eiki Minisit Fefakatau'aki, Ngaahi Ng ue 'a e Kakai
& Polisi, Pil sone, Tamate Afi
'Eiki Minisit T naki Pa'anga H ai & Tute
'Eiki Minisit Lao
'Eiki Minisita Ngoue, Me'atokoni, Ngaahi Vao'akau, Toutai
Fakahau
'Eiki Minisit ki he Ngaahi Kautaha Pisinisi 'a e Pule'anga
'Eiki Minisit Mo'ui
'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Lalahi & Takimamata

Samuela 'Akilisi P hiva
Siaosi Sovaleni.

Lord Ma'afu Tukui'aulahi
Dr. 'Aisake Valu Eke
Fe'ao Vakata

Dr. P hiva Tu'i'onetoa
T vita Lavemaau
Sione Vuna Fa'otusia
S misi Taelangi

Poasi Mataele Tei
Dr. Saia Ma'u Piukala
S misi Lafu Sika

Hou'eiki Fakafofonga N pele

Lord Tu'i' fitu
Lord Vaea
Lord Tu'ilakepa
Lord Tu'ihanga'angana
Lord Tu'ihanga'ateiho
Lord Nuku
Lord Fusitu'a

'Eiki Fakafofonga N pele Fika 1 Vava'u.
'Eiki Fakafofonga N pele Fika 1 Tongatapu
'Eiki Fakafofonga N pele Fika 2 Vava'u.
'Eiki Fakafofonga N pele Fika 1 Ha'apai
'Eiki Fakafofonga N pele Fika 2 Ha'apai
'Eiki Fakafofonga N pele 'Eua
'Eiki Fakafofonga N pele Ongo Niua

Kau Fakafofonga Kakai

Fakafofonga Fika 4 Tongatapu
Fakafofonga Fika 12, Ha'apai
Fakafofonga Fika 13, Ha'apai
Fakafofonga Fika 15, Vava'u

M teni Tapueluelu
Vili Manuopangai Hingano
Veivosa Light of Life Taka
S miu Kuita Vaipulu

FALE ALEA 'O TONGA

**'ASENITA FAKAANGAANGA FIKA 9A/2016
FAKATAHA 'A E FALE ALEA 'O TONGA**

'Aho Pulelulu 29 Sune, 2016

10.00am.

HOKOHOKO 'O E NGAUE 'A E FALE ALEA

Fika 01	:	Lotu
Fika 02	:	Ui 'o e Hou'eiki Memipa 'o e Fale Alea
Fika 03	:	Me'a 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea
Fika 04	:	<u>Komiti Kakato:</u>
		4.1 Lao Fakaangaanga Fika 8/2016: Lao Fakaangaanga ke fakahu atu 'a e Pa'anga ki he Ngaahi Ngaue 'a e Pule'anga (2016/2017) * Polokalama Patiseti Fakaangaanga 'a e Pule'anga ki he Ta'u Faka-Pa'anga 'oku ngata ki he 'aho 30 Sune, 2017 * Fakamatala Patiseti 2016/2017 * Palani Ngaue 'a e Ngaahi Potungau Fakapule'anga 2016/2017-2020.
		4.2 Lao Fakaangaanga(Fakatonutonu)(Fika 2) ki he Ngaue Fakapule'anga 2016 (Fika 9/2016)
Fika 05	:	Ngaahi Me'a Makehe:
Fika 06	:	Kelesi

Fakahokohoko

Fale Alea ‘o Tonga.....	6
Lotu	6
Ui ‘a e Fale.....	6
Poaki	6
Me’a ‘a e Sea.....	6
Ongoongo ki he ma’u vaka mole mei Fonoi	7
Kole ke fai ha ng ue ki he ma’u’anga feitu’u <i>Small Industries</i>	8
Fakafiefia ko e ‘ikai ha mo’ui ‘e mole	10
Tokanga ki he ngali tokolahi hotau kakai fiema’u ke taialasisi	10
Me’a ‘a e Sea.....	11
Tokanga ki he pa’anga tokoni lahi mei muli 65 miliona	12
Tokanga ki he tokoni he ma’u’anga ivi.....	14
Tokanga ki he feitu’u tuku’anga ai ngaahi pa’anga ki he ‘ataakai & feliuliuaki ‘ea....	14
‘Ikai ha fokotu’utu’u fo’ou e <i>MEIDECC</i> ki he ngaahi motu Tokelau	15
Fakatonutonu ki he lahi tokoni mei muli ki he <i>MEIDECC</i>.....	16
Tali Pule’anga ki he mahu’inga ke matauhi ngaahi maama sola.....	17
Fiem lie pe Niuafou’ou ki he \$13 totongi maama sola	18
Mahu’inga ke matu’uaki ‘e Tonga ngaahi ha’aha’a feliuliuaki ‘ea.....	18
Mahu’inga ke tokangaekina e uesia áataakai ha ngaue langa ‘oku fai.....	19
Mahu’inga tokangaekina malu e folau ngaahi vaka iiki	20
Ke totongi huhu’i he kaha’u e kekeleke ‘oku foaki ki he ngaahi poloseki langa	22
Tokanga ki ha hala fo’ou ke holo ki ai kakai he hoko ha fakatamaki fakatu’upak	23
Tali ki ha hala ke hola ai kakai taimi hoko ai ha fakatamaki fakatu’upak	24
Ngaahi fokotu’utu’u ki ha hala fakakavakava ke tokoni he fefononga’aki	25
Palani Pule’anga ki he langa hala fakakavakava mei Ma’ufanga ki Folaha	26
P loti’i ‘o tali Vouti Potung ue <i>MEIDECC</i>	26
P loti’i ‘o tali Lao Fakaangaanga fika 8/2016.....	27
Fakam ’opo’opo ng ue kuo lava he K miti Kakato	28
P loti’i ‘o tali Lao Fakaangaanga fika 8/2016 & ngaahi fakatonutonu	28
P loti’i ‘o tali Lao Fakaangaanga fika 9/2016.....	29
M l l Fale Alea ki he áho l ‘Akosi ‘ikai ha ‘a’ahi Fale Alea	30
Fakam l ’ia e ng ue kuo lava ó fakapaasi Patiseti 2016/17.....	31
Fakam l ’ia tokoni fakapa’anga mei muli ki he Patiseti.....	31
Kole ke fakakaukaua ke fai p ‘a’ahi Fale Alea he ta’u ni	33

Taukave 'ikai muimui Fale Alea ki he Tohi Tu'utu'uni 'a e Fale	34
Poupou ke ta'ofi 'a'ahi Fale Alea	35
Taimi t pile ki he Polokalama Faka'ali'ali Ngoue 2016	36
Malava fakahaofi silini lahi he ta'ofi 'a'ahi Fale Alea	36
Taukave totonu ke fakahoko 'a'ahi Fale Alea	37
Kamata fusia'u Lao tapu e Sapate he Sapate 'aho 3 Siulai.....	38
Fokotu'u 'oange 'esitimeti he 'a'ahi ke fakatau'aki tangike vai ma'a Vava'u 15.....	39
'Aonga 'a'ahi Fale Alea ke vakai'i founa ne ngaue'aki vouti Pule'anga	40
Fokotu'u ke toloi e Fale ki he 'aho 15 Siulai.....	42
Pole'i Pule'anga ki he founa fa'u ko ia 'ene Patiseti	44
Fakam l 'ia e ng ue lahi kuo lava hono paasi e Patiseti 2016/17.....	46
Kelesi	46
Fakam 'opo'opo Feme'a'aki Fale Alea.....	47

Fale Alea 'o Tonga

Aho: Pulelulu, 29 Sune 2016

Taimi: 1000-1010 Pongipongi

Satini Le'o: Me'a mai 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea.

(Pea na'e me'a hake leva 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea, Lord Tu'ivakan ki hono me'a'anga.)

Eiki Sea: K taki 'a e 'Eiki Minisit *Public Enterprise* 'o hua mai 'a e Lotu 'a e 'Eiki.

Lotu

(Ne kau kotoa Hou'eiki M mipa hono hiva'i e lotu 'a e 'Eiki ko e kamata ia 'o e lotu ki he pongipongi ni)

M 1 . K taki Kalake 'o fai mai 'etau tali ui.

Ui 'a e Fale

Kalake Pule: Tapu mo e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea. Tapu mo e 'Eiki Pal mia mo e Hou'eiki Minisit . Tapu mo e Hou'eiki Fakafofonga N pelé, kae 'uma' 'a e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakaí, kae 'at ke u fakahoko atu 'a hono ui 'o e Falé ni ki he pongipongi ni, 'aho Pulelulu 29 'o Sune,2016.

'Eiki Sea, k taki ka u toe fakaongo atu.

Eiki Sea: M 1

Poaki

Kalake Pule: 'Eiki N pele Tu'i' fitu, 'Eiki N pele Nuku, Vili Manuopangai Faka'osiula Hingano.'Eiki Sea, ko e kakato ia 'a e ui 'o e Falé ki he pongipongi ni. 'Oku hoko atu 'a e poaki tengetange meia 'Eiki N pele

<004>

Taimi 1010-1020

Kalake Pule: ...N pele Fusitu'a, pea ko e Hou'eiki M mipa 'oku te'eki ai ke tali mai honau ui 'oku 'i ai 'a e tui 'oku nau me'a t mui mai p . M 1 .

Me'a 'a e Sea

Eiki Sea: M 1 . Tapu mo e 'Afio 'a e 'Otua M fimafi 'i hotau lotolotonga, fakatapu foki ki He'ena 'Afifio, Tupou VI, kae 'uma' 'a e Ta'ahine Kuini, Nanasipau'u mo e Fale 'o Ha'a Moheofo. Tapu foki ki he Pal mia kae 'uma' 'a e Tokoni Pal mia mo e Hou'eiki Kapineti, fakatapu foki ki he Hou'eiki N pele Fakafofonga 'o e fonua, kae 'uma' 'a e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakai. Pea m 1 mu'a Hou'eiki ho'omou laum lie lelei ki he pongipongi ni, pea 'oku tui 'oku kei lele p hotau vaka, toe p foki 'etau fo'i patiseti... 'e ua, pea 'oku ou tui ...'ai p ki ho'omou feme'a'aki ke mou fiem lie ka ki mu'a kole p ki he 'Eiki Minisit Polisi ke 'omai mu'a 'a e ki'i l pooti ki he me'a na'e fai 'a e tokanga ki ai 'aneafi. M 1 'Eiki Minisit Polisi.

'Eiki Minisit Polisi: M l 'aupito Sea pea 'oku ou fakatapu atu ki he Feitu'u na, peh 'a e fakatapu ki he 'Eiki Pal mia, fakatapu foki ki he Hou'eiki M mipa Fakafofonga 'o e Hou'eiki N pele, peh 'eku fakatapu ki he Hou'eiki Minisit , fakatapu foki ki he kau Fakafofonga 'o e Kakai kae 'at ke fakahoko atu 'a e ki'i ongoongo fakafiefia ko eni.

Ongoongo ki he ma'u vaka mole mei Fonoi

'E Sea ko 'aneafi foki na'a tau fai 'a e feme'a 'aki tau ongo'i 'a e mole ko ia 'a e vaka, ka 'i he pongipongi ni pea 'oku ou tui p kuo 'osi 'alu foki ia he 'eá kuo hao mai 'a kinautolu ko na'e mole, ka 'oku ou fakahoko atu p ke ke mea'i 'i he taimi 8.50 ofi ki he 9 'anep ne tau lelei mai ai 'a e vaka ki he uafu Tu'imatamoana, pea na'e hao lelei kotoa p 'a kinautolu ko ia 'a e toko 11 na'e 'i he vaka, pea kau ai pea mo e f nau iiki 'e toko 5. Na'e 'i ai p 'a e kau ng ue 'a e Potung ue 'a e 'Eiki Minisit Mo'ui 'o fai honau sivi, pea mo e fanga ki'i tamaiki mahalo na'e toe 'oatu p ki falemahaki 'o fai hono vakai'i fakalelei 'oku nau faingam lie p , pea fetukutuku ai p ngaahi me'alele ki honau ngaahi takitaha feitu'u, ke nau 'o m l l . Ko ha toe ki'i fakamatala fakaiiki ki he anga 'a e me'a na'e hoko na'e tukuange p ki he ...'a e kapiteni ko 'i he vaka ke nau 'o m l l lelei kae toki fai ha ki'i fakamatala mai ki he kau Polisi 'i he 'aho ni, ha'anau 'osi ha'anau m l l .

Ka ko e ki'i hisit lia nounou p tuku 'etau Fale Alea 'aneefiafi 'i he 6 ko u lele atu ki he Potung ue 'o nau fakahoko mai kuo ma'u mai 'a e telefoni, fai 'a e telefoni pea ko e fika ko 'oku fai mai ai 'a e telefoni ko e fika p ia na'e ma'u mai pea mei Fonoifua ko e fika ia 'a e tokotaha 'i he vaká. Pea na'e fai p 'a e fetu'utaki fe-text message p lolotonga 'a e 'aho ki he fika ko ia ka na'e 'ikai ke fai ha felongoaki, ka ko e toki a'u ko ki he 6, nau fetu'utaki mai 'oku nau 'i he vaha'a ko ia 'o 'Eueiki pea mo 'Eua 'a e vaka. Ko e kumi foki na'e fai na'e 'a e vaka ko 'a e kau Polisi ia ki ... 'o nau ki'i t nautolu ki Hihifo, pea nau 'alu hake 'a e vaká ia ki Hahake. Ko e anga foki 'a e fakafuofua ki he 'alu ko ia 'a e 'aú ko e me'a ia na'e ki'i fai ai 'a e ki'i kehekehe, ka ko e 'o fai 'a e kumi ia ki he feitu'u ko ia, kaikehe na'e 'osi ko ia 'o mahino 'oku nau ofi mai, pea foki mai ai p pea mo e ngaahi vaka ko ia 'a e kau Polisi na'e ko 'o kumi ka na'e faingam lie 'a e ki'i vaka 'a e ki'i vaka p ia na'e hire mai p ke lele ke kau 'i hono 'omai 'a e vaka mole pea mei he ...pea 'oku nau ofi mai ai ki he mui'i fonua ki Niut ua ha'u ai p h 'i ...mahalo 'i he taimi na'e a'u atu ai 'a e vaka kuo nau ofi mai he vaha'a 'o Navutoka mo Talafo'ou 'o toki fakafoki mai ai ki Tu'imatamoana.

Pea kuo 'osi fai ai p fetu'utaki ki he ngaahi f mili pea fai 'a e fetu'utaki ki Fonoi ki he 'ofisakolo fakahoko ki ai ' me'a k toa. Pea mahalo ko e me'a mahu'inga p 'oku 'i he taimi ni kuo mo'ui k toa p 'a kinautolu na'e 'i he vaka, pea 'oku 'ikai ke 'i ai ha taha 'e mole, ko ia p Sea m l .

'Eiki Sea: M l 'aupito 'Eiki Minisit Polisi, pea 'oku tau fakaeta'i kotoa p ki he 'Otua M fimafi 'i he 'ene kei 'alo'ofa koe'uhi 'o fakahaofi 'a kinautolu ko eni na'e fai 'a e tokanga ki ai. 'Oku ou tui mahalo 'Eiki Minisit Polisi na'a ko ha me'a p ke fakatokanga mai ke to e ki'i fai ha ng ue ki he ngaahi me'a ko eni, he 'oku 'ikai ko ha toki me'a 'eni ia kuo hoko, ka koe'uhí ko e ngaahi folau peh 'a e m tu'a ko ki Tokelau 'enau mahino p 'enau foki ka ko e totonu p ke to e ki'i vakai fakalelei anga 'a e founga ki mu'a 'oku te'eki ai ke fai ha me'a kenau ki'i l pooti mai kia kimoutolu ke mou ala fai ha founga ko he 'oku ou tui mahalo ko e fa'ahinga m sini eni ia 'oku 'ikai ke tonu ke fai ha folau 'aki, ngata p fanga ki'i horsepower 75 mahalo 'i he taum ta'u takai holo p heni, ka 'oku tonu p ke toe fai ha ng ue ki ai, koe'uhi p ko e kaha'u ke tau tokateu p ki mu'a ke 'oua mu'a 'e to e hoko ha ngaahi me'a peh ni, he 'oku 'i ai 'etau tokanga lahi ki ai. 'Eiki N pele me'a mai.

Lord Tu'ilakepa: Tapu p pea mo e Feitu'u na Sea pea 'oku ou kole ke u h fanga 'i he fakatapu kuo 'osi hono aofaki 'Eiki Sea. Mo'oni 'aupito 'a e me'a ko eni 'oku me'a 'aki 'e he 'Eiki Minisit Polisi, ko 'anep 'oku t ange 'a e tangata'eiki 'a e f mili ko eni na'e si'i kau 'a e f nau 'o nau kole mai p ke u fakafofonga'i atu ki he Feitu'u na kae 'uma' 'a e 'Eiki Pal mia, Minisit Polisi kae peh ki he Tokoni Pal mia mo e Fale 'Eiki ni 'a e fakam l lahi 'aupito 'aupito, 'oku ou toki lave'i p eni na'e kau ai mi e motu'a 'ofisakolo, 'a ia na'e kau 'a e motu'a 'ofisakolo ko Tevita Mateaki, 'oku teuteu ki he fili, me'a m lie p hono ma'u he na'e ...he 'oku teuteu ki he fili Pule Fakavahe 'i he 'aho ni 'Eiki Sea.

Pea 'oku ou fakafofonga'i atu 'a e 'ofisakolo mo e si'i k inga 'o Fonoi fakam l atu 'i he ng ue fakavaveveve ko na'e fai, pea 'oku mahino ki he kakai 'oku tokanga 'aupito 'aupito 'a e Pule'angá 'o hang ko ia ko e me'a na'e hoko 'aneafi 'Eiki Sea. Pea 'oku ou fai atu ai 'a e fakam l . 'Eiki Sea 'oku mau tukup atu hang ko e me'a ko ia na'a ke me'a 'aki te mau ng ue lelei 'aki leva he taimi ni ki he kaha'u na hang ko e akonaki na'a ke fai 'aneafi te mau vakai ki he toutai ke nau ...mau to e fekoekoe'i ange pea peh foki ki he Potung ue Fefolau'aki ke 'oua na'a to e hoko ha ngaahi palopalema. 'oku mau kole fakamolemole atu 'Eiki Sea, hang ko e me'a 'oku ke me'a mai 'aki Sea ka ko e fakam l p mo e fakafofonga'i atu 'a e k inga, m l .

'Eiki Sea: M l , Fakafofonga fika 4 'o Tongatapu.

Comment [FM1]:

M teni Tapueluelu: M l 'aupito 'Eiki Sea pea 'oku 'oatu 'a e fakatapu ki he Feitu'u na m l 'a e laum lie 'a e Feitu'u na 'Eiki Sea, mau fakamalumu'atu mu'a he tala faka'apa'apa kakato kuo fakahoko 'e he Feitu'u na he Fale Alea 'o Tonga kae fakahoko atu p mu'a 'a e ki'i me'a nounou ko eni 'Eiki Sea.

Kole ke fai ha ng ue ki he ma'u'anga feitu'u *Small Industries*

Na'e 'uhinga p 'eku fakahoko atú ko hono 'uhingá kuo 'osi 'a e ngaahi ma'u mafai kehekehe ko takai ai 'a e motu'a ni kau ki he kaveinga ko eni kuo fakahoko mai 'e he kakai, fekau'aki mo e ma'u 'anga vai 'i he v henga Tongatapu 4 'i he ' lia ko eni ko 'oku tu'u ai 'a e *small industry*, kotokotoa 'a e tafa'aki ko ia 'oku ma'olunga, pea ko e 'uhinga ia 'a e tautapa 'Eiki Sea ke taki p mu'a 'a e tokanga ki ai 'a e Pule'anga, taut fito ki he 'Eiki Minisit ko eni he ngaahi ng ue 'a e Pule'anga. Kuo 'osi t tu'o lahi 'eku feinga ki he Potung ue Ma'u Mafai totonu 'Eiki Sea, pea 'oku 'ikai ke lava ha ng ue ki he ' lia ko eni 'oku 'ikai ke lele ai 'a e vai neongo 'enau totongi mita vai fakauike ua. Pea 'oku laui ta'u 'a e hoko 'a e palopalema ko eni pea 'oku fai p 'a e kole kia nautolu ke nau angalelei mu'a, a'u ki 'aneafi to e fetu'utaki mai 'a e kau pisinisi 'i he ' lia ko eni 'oku nau tokanga mai he na'e 'ohake eni ia 'i he fakataha 'a'ahi faka-Fale Alea ko 'o e ta'u kuo 'osi, kuo a'u mai eni ki he ta'u ni 'oku te'eki ai p ke fai hano solova 'a e palopalema ko ia 'Eiki Sea, pea 'oku ou tui p na'a lava 'o fokotu'u ha pamu p ko e h ha fa'ahinga ng ue ke tokonia mu'a 'a e palopalema ko eni, he ko hono 'uhingá 'oku 'ikai ke 'i ai ha'anau toe ma'u'anga vai kehe, ko e me'a p 'oku hokó ko e toki lele 'a e vai 'i he po'uli, ka 'oku lele si'isi'i, mahino p kiate au ko e feitu'u ni 'Eiki Sea 'oku ma'olunga, ka ko e kolé ki he Pule'angá ko hono 'uhingá ko e ngaahi polokalama tokoni ko ki Tongatapu 4 ...

<005>

Taimi: 1020-1030

M teni Tapueluelu : ... 'oku h ko 'i he'etau fakamatala Patisetí he peesi 110. Ko e

fakalelei'i 'o e vai mo e tepi 'o e v henga Nuku'alofá. Ko e 'uhinga ia e kolé, 'Eiki Sea, na'a lava mu'a ke fakakaukaua ke solova mu'a e palopalema ko ení, he 'oku faingata'a'ia ai e kakai ko 'i Halalevá, feitu'u Pilí, pea kau ai pea mo e kongá ko eni, Ma'ufanga ko ení. 'A ia ko e kolé, 'Eiki Sea, ke tanu. Ko hono 'uhingá p , kuo t tu'olahi e ki he Poate Vaí. Ko e fetu'utaki kuo 'omai mei he kau pisinisí, kuo tu'o lahi mo 'enau 'anautolu ki ai, ka 'oku iku ia ki he tau lau mo e k , pea 'oku nau fou mai 'i he motu'a ni, 'Eiki Sea, na'a lava ke solova melino 'a e palopalema ko iá, 'Eiki Sea. Ko ia p . M l 'aupito 'a e ma'u faingam lie, 'Eiki Sea.

'Eiki Sea : 'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue 'a e Pule'angá.

'Eiki Minisit Ngaahi Kautaha Pisinisi Pule'anga : M l 'aupito, Sea. Fakatapu ki he Feitu'una, kae 'uma' e Hou'eiki ho Falé. 'Ikai ke u lave'i 'e au ia 'oku kei 'i ai ha palopalema. Mahino p ki he motu'a ni ia na'e 'i ai 'a e palopalema, pea na'e fokotu'u e pamu. Ka kuo mahino p mahalo kuo fu'u lahi e 'eliá, ka 'e fai e ng ue ki ai. He ko hono mo'oní, ko e lava ko e vaí 'o 'alu lelei ki he ' 'apí, 'e toe sai ai p mo ia ki he Poate Vaí. Ka 'e fai e ng ue ki ai, Sea, he vave tahá. M l 'aupito.

'Eiki Sea : Ko ia 'oku mahu'inga 'aupito e me'a 'oku me'a mai ki ai e Fika 4, koe'uhí ko e ngaahi pisinisí. Ka koe'uhí ko kinautolu 'oku tokoni mai ki he ngaahi ng ue mo e fakalakalaka 'a e Pule'angá. Ka 'i he taimi tatau p , 'oku tonu p ke toe 'atu p ki he Potung ue ko ení, Vaí, mo e me'á, ke nau toe vakai p na'a 'oku lahi ha ngaahi mama ha feitu'u. He 'oku ou tui, 'oku 'i ai e taimi 'e taha 'oku te fa'a takai holo he ngaahi feitu'ú, 'oku 'i ai p e ngaahi mama. Pea koe'uhí ko e ngaahi feitu'u ko eni 'oku 'i ai 'a e ngaahi mamá mo e me'á, ke nau l pooti mai ki he Potung ué, ke fai ha ng ue ki ai. He 'oku ou tui kapau ko ena 'oku kei lele si'isi'i p , mahalo p , 'oku 'ikai ke ngata he'ene ma'olungá, ka 'i he taimi tatau. Kaikehe, ko e palopalemá 'oku hokohoko, ka 'oku tonu p ke fai ha tokanga ki ai. Fakafofonga Fika 13, 'oku 'i ai ha me'a 'oku ke tokanga ki ai?

Veivosá Taka : Tapu mo e 'Eiki Sea, pea tapu mo e Fale 'eiki ni. Sea, fakam l atu he faingam lie 'oku 'omai ma'a e motu'a ni. Ko e ki'i fakahoha'a atu p , Sea, ke vakai'i e me'a na'e me'a ki ai e Hou'eiki Fika 2 'o Vava'ú. Ko e si'i tangi mai 'a e motu'a 'ofisakolo, mo e k inga ko eni, Lulunga mo Mu'omu'á, fekau'aki pea mo e fiema'u ki he Minisit *Public*, pe 'oku 'i ai ha ng ue kuo fai ki ai.

Pea mo hono hokó p , Sea, 'oku ou fakam l atu koe'uhí ko e ng ue lahi kuo fai 'e he Feitu'una, kae 'uma' e Pule'angá ki he si'i k inga mei motú. Ka 'oku ou fakamamafa atu p mo pou pou ki he me'a kuo ke me'a ki ai. Ke nau fakapapau'i 'oku 'i ai p ha ki'i *spare* 'i he vaká ki he'enau feme'a'akí. 'E toe faingata'a ange, Sea, kapau 'oku 'i ai ha ni'ihí 'oku 'ikai ke nau poto 'i he kakaú, 'i he ngaahi fefolau'aki peh . Ka ko hono mo'oní, Sea, 'oku ou fakam l atu ki he Pule'angá ko e vave 'enau s vesi, pea mo 'enau tokoní. Ko e me'a p eni ke ki'i fakapapau'i p 'enau kumí. Ta ko ko e folau 'oku fai 'i Hahake, ka nau kumi nautolu 'i Hihifo. Ka 'oku ou tui ko e me'a ia 'oku tau fiefia, kuo hao mo'ui mai 'a e k ingá. Pea ko e kongá p ia, Sea, 'oku ou fakam l atu ki he Feitu'una. M l .

'Eiki Sea : Ko ia, Fakafofonga, ko e me'a ia ki he kakaú, tuku p ia kia au. 'Oku 'omai p 'e he 'Eiki koe'uhí ko e f naú. 'Omái p ke ofiofi mai p ki Tonga ni, he kapau na'a ko ha m tu'a lalahi p , mahalo kuo tuku atu ke atu ki Fisi. Ka 'oku tau fakafeta'i p 'oku 'alo'ofa 'a e 'Otua M fimafí 'o ma'u kinautolu, pea koe'uhí ko e ng ue 'a e 'Eiki Tokoni

Pal miá, pea mo e 'Eiki Minisit Polisi. M l 'aupito e ng ue lelei kuo fakahoko 'e ho'omo ngaahi Potung ué. 'Eiki Minisit Polisi.

'Eiki Minisit Polisi : Sea, tapu mo e Feitu'u na. Fakam l atu he toe 'omai e ki'i faingam lie ko ení. 'Ai p ke u ki'i fakama'ala'ala atu p e me'a 'oku tokanga ki ai e Fakafofongá. 'E toki ha'u e Komisiona 'o fai 'ene *press release*, ke fakamatala mai p . Talu e 'omai foki e vaka fakahaofi mo'ui ko eni 'o e Potung ué, kuo lahi e ngaahi mo'ui kuo fakahaofi. Pea 'e toki fai e ki'i fakamatala ki he anga e tafe 'a e 'aú ki h , kae ma'u e vaká ia ki 'Eua. 'E toki fai ia he 'aho ni, ke ma'u 'a e fanga ki'i fakaikiiki ko iá. Ko e 'uhingá, ko e feitu'u p ia na'e totonú, a'u atu ia ki Nu'usila, fai e feng ue'aki, ko e feitu'u totonu ki he anga e tafe 'a e 'aú, kapau 'oku mate ha vaka, ne a'u ki ai e kumí. Ko ia ai, 'e tuku p e fanga ki'i me'a fakaikiiki ko iá, Sea, ke toki fakam 'opo'opo mai 'amui. M l Sea.

Fakafiefia ko e 'ikai ha mo'ui 'e mole

'Eiki Sea : Ko ia. 'Oku pule 'a Sihova ki Tonga. Ko ia, Hou'eiki, m l 'aupito e ngaahi ongoongo kuo 'omaf. Tau fiefia kotoa 'oku 'ikai ke mole ha mo'ui. Pea 'oku fakam l atu ki he Tokoni Pal miá, kae'uma' e Minisit Polisi, ngaahi ng ue lelei kuo fai 'e he ngaahi Potung ué, pea mo e fakahoko mai 'e he 'Eiki N pelé. M l 'aupito, mahino 'oku a'u ki he si'i f mili ko eni mei Ha'apaí, 'a e ..

Tokanga ki he ngali tokolahi hotau kakai fiema'u ke taialasisi

Ko ia, mo e me'a 'e taha ko eni kuo fakahoko mai. Ko e kole p . Na'e kole mai mei he *Foundation* ko eni 'a e Taiolasisi. 'Oku mahino mai p , kuo 'osi mahino 'a e fakakaukau kuo 'omai mei he Potung ue Mo'uí, ka koe'uhí ko e fakahoko mai ko ení, 'oku tokolahi 'a kinautolu 'oku fiema'u ke fakahoko 'a e ng ue ko ení. Ka koe'uhí 'oku tau tokanga foki, koe'uhí ko e me'a ko e mo'ui. Ka 'oku tonu ke 'ange 'a e faingam lie ki he tokotaha kotoa p ke nau fili. He 'oku ou tui 'oku sai ange ke 'ange 'a e faingam lie ke filí, hano talaatu 'oku toe p ho uike 'e 3, pe ko ho'o m hina 'e 1. 'Oku ou tui, ko e me'a kotoa p 'oku tau feinga, neongo 'a e ngaahi palopalemá. Mahino 'a e palopalema fakapa'angá, ka 'i he taimi tatau ko e mo'uí ko e me'a pelepelengesi, pea 'i he taimi tatau, hang na'e fale'i mai p mei he Potung ue Mo'uí, kapau 'oku ma'u 'a e ngaahi mahaki ko 'ení 'i he kei, 'o ma'u, 'e lava ke fai ha fa'ahinga ng ue ki ai, pe 'oku lava p ke ma'u e faingam lie 'e kinautolu. Pea ko kinautolu ko 'oku t muí, 'a ia 'oku mahino mai, mahalo ko e toko l mano, 'Eiki Minisit Mo'ui. Toko fiha 'oku tu'u 'i he tu'unga ko eni 'oku fiema'u ke fai e ng ue ko eni ko e taialasisi?

'Eiki Minisit Mo'ui : Sea, tapu p pea mo e Feitu'una, pea fakatapu ki he Hou'eiki M mipa 'o e Fale Aleá, Sea. Na'a ku 'ohovale 'i he tufa mai e ki'i pepa ko ení 'aneafi, Sea. Ka na'a ku peh kuo 'osi ma'ala'ala lelei 'a e fetalanoa'aki pea mo e feme'a'aki he 'siu ko ení. Ka 'oku ou sio hifo au ki he fiká, Sea. Kaikehe, mahalo 'e tuku p ke mai 'a e *Foundation* ke tau talanoa fakalelei mo tau talanoa ma'a ai, fekau'aki pea mo e me'a ko ení, pea tau 'ai ha koma, pe ko ha *full stop*, pe ko e h ha me'a ai. He 'oku fefokifoki'aki e me'á, ka 'oku ou tui 'oku mahu'inga ke mahino ki he *Foundation*, pea mahino ki he Kau M mipa e Fale Aleá 'a e *position* 'oku 'i ai e Potung ué, pea peh ki he kakai e fonuá, 'a e me'a totonu pea mo e me'a... 'Oku hala, Sea, peh 'oku fakafepaki'i 'e he motu'a ni. Na'e fai p 'a e savea ia 'a e Potung ue, pea mo e ngaahi me'a mei he ngaahi fonua kehekehe, 'o 'omai 'o makatu'unga ai e fakakaukau, Sea. Ka 'oku ou tui mahalo 'oku

mahu'inga p ke toki fai ha talanoa ki ai he faingam lie ko ení, ke fai e femahino'akí, Sea. M l .

'Eiki Sea : Ko ia ai, Minisit , na'e 'i ai p 'a e sio peh 'i he kuo hilí. Pea na'e a'u tonu p ki Singapoa 'o sio ai he me'a ko ení, pea 'oku mahino 'aupito p 'a e fakapa'anga e me'a ko ení. Mahalo 'oku si'isi'i 'a e vouti ia, 'a e Patiseti ko eni 'a e Pule'angá ia, ki ha fakamole ki he fa'ahinga me'a ko 'ení. Kaikehe, ka 'oku ou tui, 'i he taimi tatau, 'oku tonu p ke tau sio kia nautolu ko eni 'oku 'i he mahaki ko ení, pe ko e h ha faingam lie. 'A ia ko e fa'ahinga totonu ke ke fili. Kaikehe, tuku p mu'a ke toki nau lava mai, pea hang ko e me'a 'a e 'Eiki Minisit , ki hono 'ai hano *full stop* pe ko hano koma, pe ko e h , ka tau toki vakai ki ai. Kaikehe p kuo tuku 'a e faingam lie. 'I he'ene peh , ka tau liliu mu'a 'o **K miti Kakato** kae hoko atu 'etau ng ué, m l .

Me'a 'a e Sea

Sea K miti Kakato : Tapu mo e 'Eiki Pal miá. Tapu ki he Hou'eiki Minisit 'o e Kapinetí. Tapu ki he Hou'eiki N pele Fakafofonga e Hou'eiki hotau fonuá. Tapu ki he Hou'eiki Fakafofonga e Kakaí. Tapu ki he Kalaké,

<006>

Taimi: 1030-1040

Sea K miti Kakato: ... kae 'uma' 'a e kau ng ue 'a e Fale. Fakafeta'i ki he 'Otua Mafimafi m l ene fakalaum lie lelei kimoutolu Hou'eiki M mipa 'o e K miti Kakato, mou me'a mai ke hoko atu 'etau fai fatongia ma'a hotau fonua. Fakatulou atu p mu'a kae fakahoko atu p 'a e ki'i me'a ko eni 'oku ou tui p 'e 'aonga ki he 'etau ng ue. 'Uluakí, ko e Tongá ke loto lelei p . Ke loto lelei p e Tongá, ma'ama'a e me'a 'oku mamafá, faingofua e me'a 'oku faingata'a. 'Uhinga ia na'e tukuatu ai ke mou me'a mai ke mou fiem lie, mou loto lelei. 'Oku 'i ai a e taimi ni'ihí 'oku ou kole atu ke tau p loti. 'Oku'i ai p 'a e ni'ihí 'oku me'a hake, pea u faka'at p . 'Oku ou lave'i p 'oku tuput maki e ni'ihí. 'Oku ou tukuange p ke me'a mai ke fiem lie, ma'u 'a e loto lelei. Ko 'ene ma'u p 'a e loto lelei, 'oku taumu'a tonu 'etau folau. Sila ki Vai pea 'uli ngaholo. Hang ko ia ko 'aneafí, loto lelei 'e hou'eikí, me'a mai, tali k toa 'a 'etau 'u voutí, kae m lie me'a mai 'a e 'Eiki N pele Fika l 'o Tongatapu. Sea, tuku'i mai 'a e voutí ke lote, ko hono lote'i p ko iá, ko 'ene mausá, 'alaha ia 'etau vouti. Tau hoko atu. 'Ikai ke ngata aí, faka'uto'uta lelei 'a e Sea 'o e Fale Aleá, hou'eiki, tau kava tuku , kae toki tuki hotau efé 'apongipongi. Mahino mai 'a e taukei 'a e taki ko ení, tukuange ha faingam lie 'ene kau ng ué, fakam 'opo'opo lelei e fatongia. 'Oku mou tokanga'i p 'etau houa faka'osi'osi 'etau ng ué, 'a e hoha'a holo 'a e Kalake Pulé pea mo e Kalake 'o e T pilé, feinga ke fakam 'opo'opo, kae m lie 'a e taki lelei 'oku fai 'e he 'Eiki Sea.

Tau fakafeta'i kotoa p ki he 'Otua hang ko e ongoongo lelei kuo tau fanongoá, 'a e hao mo'ui mai hotau k inga. Pea 'oku fakahoko atu 'a e 'ofa 'o Maluheu mo e k inga na'e folauí, 'ofa lahi atu 'a e Fale Alea 'o Tonga. Toe p foki 'a 'etau vouti 'e taha. Ko e vouti ia 'a e 'Eiki Minisit Tokoni Pal miá ki he Potung ue Fakamatala 'Eá, Ma'u'anga Iví, mo e Ma'u'anga Fakamatalá, Tokanga'i 'a e ngaahi Fakatamaki Fakaenatulá, 'Atakaí, Fetu'utakí mo e Feliliuaki e 'Ea. Ka u toe fakamanatu atu p mu'a 'a e potu Folofola, Saame 117: Veesi 1&2. Fakafeta'i kia Sihova 'a e ngaahi pule'angá kotoa. Fai hono fakam l 'a e ngaahi fa'ahingá, he ko 'Ene 'ofa kiate kitautolú 'oku fu'u kaukaua, pea ko e mo'oni 'a Sihová 'oku ta'engata, H leluiá!

Na'a tau tuku 'aneafi ko e 'Eiki N pele Fika 1 'o Tongatapu. 'Oku ou tui ko 'ene lava p 'ene me'a ko e t kunga m lie ia 'etau fononga, ka tau p loti pea tuki t puni ai 'etau vouti. 'Eiki N pele Fika 1 me'a mai, 'o Tongatapu.

Lord Vaea: Fakam 1 atu ki he Sea 'o e Komiti Kakato, pea 'oku 'i ai 'a e fakam 1 atu ki he 'Eiki Minisit Polisi, 'i he fakahaofi ko ia kuo fai ki he k inga ko ia mei 'Otumu'omu'a. Ka ko e tu'o ua'aki Sea ke ke mea'i p , 'a e ma'u ko ia 'a e k inga ko ko mei Ha'apai, mei he faka-hahake. Ko e 'Eiki Kovana Ha'apai ko e hala tataup he ngaahi ta'u mai ko . Ko e tu'o 2 'aki eni 'a e k inga ko eni. 'Ikai ke u lave'i 'e au p ko e h hono 'uhinga, mahalo na'a 'oku sai ange 'a e toutai he tu'a 'Euá Sea.

Tokanga ki he pa'anga tokoni lahi mei muli 65 miliona

Ko e kaveinga he pongipongi ni Sea, ko e Potung ue ko ia Fakamatala 'Eá, Ma'u'anga Iví, Ma'u'anga Fakamatalá, Tokanga'i 'a e ngaahi Fakatamaki Fakaenatalá, 'Atakaí, Fetu'utaki mo e Feliliuaki 'a e 'Eá. 'A ia 'oku 'i he malumalu 'o e 'Eiki Tokoni Pal mia. Pea 'oku fai 'a e tokanga ki ai Sea 'aneafi, ko e 'uhinga he ko e ngaahi polokalama ko 'oku vahevahe ki ai 'a e pa'anga ko eni, 'a e hinga 'oku ng ue'aki ko e MEIDECC, 'a ia ko e hinga fakanounou ia 'o e lea faka-Pilit nia. Pea 'oku h mai foki ai Sea, ko e pa'anga 'oku foaki ki he Potung ue ko eni, 'oku fe'unga pea mo e 78 miliona, 6 kilu 3 mano 4 afe teau. 'I he pa'anga ko eni 'oku 'i he 49 miliona ai ko e koloa. 'I he ma'u'anga pa'anga ko eni, ko e peesi 113 eni Sea 'o e *Budget Estimate*. 'I he pa'anga tokoni ko ia mei muli'oku fe'unga pea mo e 65 miliona. Ko e lahi tahá eni Sea. Na'e *highlight* mai p 'e he 'Eiki Minisit Pa'anga ko e ongo Potung ue ma'olunga tahá, 'a eni ko Potung ue Akó, pea peh foki ki he Potung ue Mo'uí, pea 'oku toe laka hake foki pea mo e Potung ue Ngaahi Ng ue Fakalotofonuá, ka ko e lahi tahá eni. Pea ko e 65 miliona ko eni Sea ko e pa'anga tokoni mei tu'apule'anga, 'oku fai 'a e tokanga ko ki ai. Ko e h hoo 'uhinga? Ko hono 'uhinga ko e peesi faka'osi ko eni 'i he palani fakalukufua ko ia 'a e Potung ue 2016 – 2019, na'e fai ai 'a e to'o ko ia 'a e t pile ko eni 'oku 'asi he peesi 110 mei he fakapap langi. 'Oku 'asi p mo ia 'i he faka-Tonga, ka 'oku 'ikai ke tataua ia pea mo e peesi ko ia 'oku 'asi 'i he fakapap langi. 'Oku 'asi ai ko e t pile 2.6 'oku 'asi he peesi 110 na'e fakak toa hifo 'eku ki'i t nakí ka 'oku si'isi'i p foki ia. Ko e 134 miliona. Na'a ku t t naki p 'e au 'a e ' k lomu ko ia 'oku 'i he milioná 'o ma'u ai 'a e fo'i fika ko eni.

Ko ia ai Sea 'i he'ene peh , fakafehoanaki ki he 78 mo e 134, 'oku 'i ai 'a e t kehekehe ai, 'a e pa'anga tokoni. 'Oku 'ikai ke u hanga 'e au 'o lave'i pe ko e f ha feitu'u 'oku toe asi ai 'a e fakamatala ko eni Sea. 'Oku mahino mai kiate aú, 'oku fai 'a e tokanga lahi fakam mani lahi ko hono 'uhinga ko e feliliuaki 'a e 'eá, 'auhia ko ia 'a e ngaahi mat fanga, pea hulu ange 'a e feliliuaki 'a e 'eá 'o ne uesia 'a e anga 'etau nofo. Pea 'i he'ene peh 'oku fai ai 'a e tokanga lahi ki he Potung ue ko eni, he 'oku ne hanga 'o t t naki mai 'a e ngaahi Potung ue kehekehe kau ai 'a e Potung ue Fonuá, na'e 'i ai 'a e *Environment*, ko e Talamatangí, ko e Fakatamakí 'o ne 'omai 'o fakatahataha'i 'i hono malumalú pea ui leva fakanounou 'a e Potung ue ko eni ko e MEIDECC. Tokosi'i foki 'a e Potung ue ko eni mahalo 'oku 'i he toko 30 tupu si'i p , pe ofi ai. Ka 'i he fatongia ko eni 'oku 'omai ki ai, 'oku h mai mai 'oku lahi, 'a e tokolahi ko eni. 'Oku lahi ange 'a e ngaahi ng ue ko eni Sea. Pea 'ikai ke ngata ai, toe hulu ange mo e fai fatongia ko ia 'i he me'a ko e fakataha 'i tu'apule'anga Sea, 'a e Potung ue ko eni. Si'isi'i ange 'enau nofo 'i lotofonuá, lahi ange 'enau fakataha 'i tu'apule'anga. Ko e taha ia 'o e ngaahi tokanga 'oku fai ki he Potung ue ko eni. Ko e fakakauká Sea, 'oku pehe ni. Ko e ngaahi fakakakau ko eni, fekau'aki mo e

Feliliuaki 'a e Eá, na'e 'ikai ke ma'u ia mei tu'apule'anga, na'e ma'u p ia mei he 'oseni p ia mei heni, hotau potutahi p ia 'o tautolu.

Veivosa Taka: Sea, 'e lava p 'o fai ha ki'i tokoni ki he hou'eiki? Tapu pea mo e Seá pea tapu mo e Fale 'eiki ni. Sea, oku ou fakam l ki he Hou'eiki he ngaahi fakamatata lelei 'oku ne fai 'i he vouti ko eni. Ko e fakamanatu atu p , ko e tu'unga ko eni 'a e tokoni 'a muli ki Tonga ní, he 'ikai ke lava ia 'o makupusi he ma'u'anga pa'anga ko ia 'a Tonga ni pea ko e 'uhinga ia 'oku fai ai 'a e folau ki mulí, ke aoao ha ki'i momo mei tu'apule'anga..

<008>

Taimi: 1040-1050

Veivosa Taka: Ke tokoni ki Ha'apai he ko ia 'oku tu'u lavea ngofua 'i he *climate change*, m l .

Sea K miti Kakato: M l , hoko atu 'Eiki N pele.

Lord Vaea: Sea, peh 'e au 'e me'a mai 'a e Hou'eiki Fakafofonga, vahe'i mai hoku 'inasi.

Sea K miti Kakato: Ko ia.

Lord Vaea: 'Oua 'e toe tuku ia 'i Tongatapu, vahe ia ki he feitu'u ko ia. Ko hono 'uhinga ia 'o e *climate change* Sea. Ka ko eni foki kuo *centralize* ia 'e he Potung ue ko eni 'o tuku 'i Nuku'alofa.

Sea K miti Kakato: Ko ia.

Lord Vaea: Pea ko eni 'oku h mai 'i he ngaahi faka'amu, 'e vahe atu e fanga ki'i hina fua vai. 'Ai 'o fokotu'u ko ko he mala'e 'akapulu ke fakatokanga'i ko e h e lahi e t 'a e 'uha 'i he pongipongi kotoa. Ko e me'a ko ia na'e 'i ai fuoloa p Sea. 'A ia ko hono fa'u p 'a e ngaahi fakakaukau motu'a, na'e 'osi 'i ai fuoloa p ia.

Ko e faka'amu foki 'a e polokalama ko eni *MEIDECC* Sea 'oku 'i ai 'a e 'ilo fuoloa p ia 'a e kakai ki ai, he'enau nofo. 'O hang ko eni, ko e langa, na'e, 'oku langa foki he founga he taimi ni ia pea 'osi ange e langa ia tata e 'one'one ia mei he feitu'u ko , 'omai 'o langa 'aki. Pea holofa e feitu'u ia ko , hu'a mai p tahi ia 'o toe tuku hifo k toa p halanga fo'ou ko ia. 'A ia ko e ngaahi fakakaukau fakatu'apule'anga eni 'oku 'omai ko ko 'o fai'aki e ng ue 'i he'etau nofo pea 'osi ange pea ne u sia 'e ia 'a e anga 'a e nofo. 'A ia ko e ngaahi fakakaukau eni 'oku fai e tokanga ko ki ai ko hono 'uhinga 'oku totonu ke toe fakalelei'i ange 'a e langa pea peh foki ki hono tokanga'i 'o e ngaahi fale pea peh pea mo e founga.

Mou mea'i Sea ko e kongalahi 'o e u sia 'o e ' takai 'o e 'aho ni ko e ng ue p ia 'a e kau *architect* ko pea mo e kau *civil engineer* he ngaahi 'aho ni. Ko hono tata p e 'one'one pea mo e makamaka mei he feitu'u ko 'o 'auhia ia, 'omai 'o tuku he feitu'u ko pea langa ... 'A ia ko e ngaahi fakakaukau ko eni Sea ko e ngaahi fakakaukau muli. Ko hono 'uhinga ia 'oku fai ai 'a e tokanga lahi fekau'aki pea mo e Potung ue ko eni he 'oku 'i ai 'a e tefito'i 'ilo ia 'a e kakai mo e anga ko ia 'o 'etau nofo mei 'aneafi. Pea 'oku ne hanga leva ai 'o u sia 'o e anga ko eni 'o e nofo ko ia 'a e kakai 'i he kaha'u. Ko e me'a ko 'oku me'a mai 'aki 'e Ha'apai fekau'aki mo e folau, 'oku mo'oni p ia Sea. Mo'oni 'aupito 'aupito 'a e folau, ka 'i

he taimi tatau p Sea ko e taimi ko ko 'oku fai ai 'a e folau pea fakahoko mai ko e h e tu'unga 'oku 'i ai. Ko e h 'a e faka'amu e ngaahi fakakaukau. Mou mea'i he taimi 'oku mou me'a atu ai ki tu'apule'anga 'oku 'i ai e ngaahi siponis lalahi ia 'oku 'i ai 'ene tefito'i fatongia ia 'o kinautolu 'oku nau tokanga ki ai.

'Uluaki, ko hono 'omai 'a e sola ko eni ko ko 'oku 'omai kia kinautolu, p ko e sola 'oku lelei, ko e sola 'oku tuha mo taau mo hotau feitu'u p 'ikai. 'A ia ko e 'omai p ko e me'a ko pea tau ng ue'aki 'e tautolu, toki 'ilo p 'e tautolu 'amui ange ta ko e sola ia ko eni ia 'oku lelei ange e kalasi f ki he kalasi f . 'A ia ko e ngaahi tefito'i fatongia eni 'oku fai ki ai 'a e tokanga tautautefito ki he Potung ue ko eni Sea. Pea 'oku mahu'inga 'aupito e Potung ue ko eni he 'oku ne hanga 'e ia 'o fua mai 'a e kaha'u ko eni 'o e fonua pea mo e founa fakakaukau te tau ng ue'aki.

Tokanga ki he tokoni he ma'u'anga ivi

Ko e lave atu ki he ki'i tu'unga ko eni ko ko 'oku fai ki ai 'a e tokanga 'i he ma'u'anga ivi Sea. Pea 'oku h eni he peesi 318 'oku 'asi ai ko e pa'anga ko eni 'oku 'i he 'esitimeti ki he 2016/2017 'oku fe'unga pea mo e 21 miliona, ua kilu hiva ngeau ... hiva kilu ono mano valungeau. Sea, ko e kau eni ia 'i he polokalama mahu'inga 'aupito ki he fonua ni. Pea 'oku h p ia 'i he tu'unga ko eni 'oku 'i ai 'a e *solar penal* ko eni ko ko 'i Vain , ka 'oku 'ikai ke fakapapau'i p ko e h e tu'unga 'oku, p 'oku lelei eni p 'ikai Sea. Ko e, ko hono 'uhinga eni, 'oku 'i ai ha ngaahi fakamatala mai p 'ikai ko hono 'uhinga p ko e tu'unga ko eni ko ko 'o hono tauhi p 'oku f f , kapau 'oku maumau, kapau 'oku toe fetongi, 'oku mamafa p 'ikai e ngaahi p nolo pea mo e ngaahi ng ue peh . 'A ia ko e kongia ia fekau'aki pea mo e ma'u'anga ivi. Ko e ma'u'anga ivi foki, fakafalala p ki he la' 'ata'at .

Tokanga ki he feitu'u tuku'anga ai ngaahi pa'anga ki he 'ataakai & feliuliaki 'ea

Ko e me'a faka'osi Sea 'oku 'asi ia 'i he peesi 321 'a ia ko e ' takai pea mo e feliuliaki 'a e 'ea. Pea 'oku fe'unga eni pea mo e pa'anga 'e 25 miliona. 'I he 'asi ko ia 'a e 25 miliona ko e ngaahi koloa 'oku fe'unga pea mo e 10 miliona. Pea peh ki he ngaahi totongi koloa mo e ngaahi ng ue. Sea, ko e ngaahi pa'anga lahi faka'uli'ulia ko eni 'oku tuku 'i f ? Ko hai 'oku ne tufa? Pea 'oku anga f f leva ai 'a e ma'u 'inasi ko eni tautautefito kia kinautolu ko 'i motu pea mo e taimi 'oku 'ave ai kiate kinautolu.

Me'a faka'osi p Sea, te u 'oatu, 'oku h eni 'i he peesi 317, ko e totongi ko ia 'o e kau ng ue lau 'aho. Va'a Fale'i Fakamatala 'Ea, Fakatamaki Fakatupak , 'oku 'i he pa'anga 'e tolu mano tolu afe nimangeau. 'A ia 'oku kau, 'oku h eni 'i he peesi 317, *Sub Vote* ko ia hono ua pea 'oku h ai ko e *un-establish staff* pa'anga 'e tolu mano tolu afe. Ko u ki'i lave atu p ki ai Sea ko hono 'uhinga fa'a lahi foki 'a e tokanga 'oku peh ko e taimi 'oku tau ng ue 'ofa ai p te tau ng ue ai ki he taimi 'oku t ai ha fakatamaki 'oku 'ikai ke toe totongi. Ka 'i he'ene tu'u ko eni 'oku fai leva ai e hoha'a ko hai ia 'oku toe totongi mavahe hang ko e taimi 'oku uiaki ai 'e he 'Eiki Minisit Polisi 'ene kau ng ue ko ki tahi, p 'oku lele'aki p e v henga ko ia p 'oku toe 'i ai ha v henga mavahe ia 'oku foaki kiate kinautolu.

Veivosa Taka: Sea, lava p ka u ki'i tokoni atu ki he Fakafofonga? Tapu pea mo e 'Eiki Sea tapu pea mo e Fale ni. 'Eiki Sea ko e tokoni p fekau'aki pea mo e pa'anga ko ko 'oku *maintenance* 'aki e, 'a e ngaahi sola pea mo e ngaahi, 'i Ha'apai 'oku 'i ai e 'akauni 'oku tuku he K vana pea mo e fo'i k miti ai 'oku tauhi ai 'a e sola, ko e ngaahi vai foki 'e Sea 'oku ke mea'i 'oku sola kotoa. Pea hang ko eni ko e ngaahi maama ko ko 'o e ngaahi

'otu motu, pea 'e toki 'omai e silini ko ia ke tokoni ki ha ngaahi me'a 'oku maumau ka 'oku malu'i 'e he K vana pea mo e k miti 'a e fo'i pa'anga ko ia fekau'aki pea mo e ngaahi me'a fakasola, ma'u'anga ivi, m l Sea.

Sea K miti Kakato: Sai p e tokoni 'Eiki N pele?

Lord Vaea: Ko e peh ke toe lahi ai 'ene vouti he'ene toe fakamatala, tuku ke 'omai 'e he 'Eiki Minisit .

Sea K miti Kakato: Ko ia.

Lord Vaea: Ko hono fakamatala ko eni Sea, tapu ange mo e Fakafofonga, 'oku tu'uma'u ai 'ene tu'unga fakapa'anga. Tukumai ki h , he ko e fika eni 'oku te'eki ai ke ue'i, 'a e 65 miliona, kuo ne vahe 'e ia hono 'inasi pea ko e fielau 'ene hanu ai he 'ikai ke ma'u ha'ane 'utu.

Sea K miti Kakato: Ko ia.

Lord Tu'ilakepa: Ko ia, sai.

Lord Vaea: Me'a mai.

Sea K miti Kakato: 'Eiki N pele Fika 2 'o Vava'u.

Lord Tu'ilakepa: Sai p ke u tokoni atu, me'a ko ena 'oku me'a mai 'e he Fakafofonga Fika 13 ... Na'e 'ai p ke toki fai hano fehu'i ki he 'Eiki Minisit ka ko 'oku ne me'a mai 'e ia ko e ... 'Eiki Minisit 'oku mau tokanga lahi ki he silini ko eni kuo 'osi 'i ai e palopalema lahi 'o hang ko e founa ko hono, hono tuku ko 'i he K vana p ko e kakai kuo fili 'e he ngaahi kolo ke tuku ai e silini. Pea kuo 'osi 'i ai e palopalema ko e taimi ko na'e fai ai hono fakafo'ou ko eni 'a e ngaahi sola ko eni fo'ou he taimi ni, vakai atu ia ki he tafa'aki 'a e Pule'anga ko eni p ko nautolu na'a nau tokanga'i, 'ikai ke toe 'i ai ha pa'anga ia. Pea ko e me'a ia 'oku mau tokanga ki ai koe'uh hono 'ohake 'e he Fakafofonga Fika 13 'oku 'ikai pau e founa ko ia, 'ai p mu'a ke fakatokanga'i ange 'e he Feitu'u na pea 'oku lolotonga pukepuke atu 'e he m tu'a 'i motu he taimi ni e fu'u pepa mo e lisi hingoa ka 'oku 'ikai ke 'i ai ha pa'anga ia. Nau kei pukepuke atu p he taimi ni. Ka ko 'eku tokoni atu p ki he Feitu'u na Fakafofonga Fika 13, ke tau fakakaukau'i fakalelei ha toe founa ke toe malu ange e silini ko eni, he ko e palopalema ko na'e hoko, 'oatu e silini ia pea 'ave ia 'o fai'aki e me'a kehe. Pea ko e taimi ko na'e foki atu ai e kakai, 'ikai ke 'i ai ha pa'anga talamai kuo 'osi e pa'anga ...

<009>

Taimi: 1050–1100

Lord Tu'ilakepa: .. ka ko e fie tokoni p

Sea K miti Kakato: M l . Sai p ko e founa ko ia 'e tuku atu ia ki he t pile 'a e Pule'anga. Nau vakai'i e me'a ko ia. Hoko atu koe 'Eiki N pele.

'I kai ha fokotu'utu'u fo'ou e MEIDECC ki he ngaahi motu Tokelau

Lord Vaea: M I . Sea, ko e me'a faka'osi ia 'oku fai ki ai e tokangá. Potung ue fo'ou ko ení, faka'ofu'ofa ia he'ene tu'u fakafehangahangai ko ia ki tu'apule'anga, ka ko 'ene tu'u fakalotofonuá Sea 'oku 'ikai ke malu. Ko hono 'uhinga, tapu ange p pea mo e Tokoni Pal mia, ko e founa ko 'oku ng ue'aki ai hono 'ave ko koloá mo hono tufakí, 'oku 'ikai ke fakapapau'i Sea. Pea ko hono 'uhinga ia 'oku ou kole ai au 'i he feme'a'aki ko ia he 'aho ni, toki me'a mai e Tokoni Pal mia, vahe mavahe 'aupito p 'a Ha'apai ia he tafa'aki ko ení Sea. Ko hono 'uhinga he 'oku makatu'unga, tau vakai ki he ki'i vaka ko eni na'e toki 'osí Sea. Kapau 'e lesisita mai e fanga ki'i vaka ko 'o Ha'apai, 'oku fefononga holo 'aki he vaha'a ko 'o Tongatapu pea mo, tau peh ko e vaka 'e 20, 'ave k toa honau p koni 'o nautolu ki ai he me'a ko ení. Teuteu'i kinautolu, ko e ngaahi ' vaka ia ko 'oku 'i aí. 'Alu ki ai pea mo e h fua ki he ngaahi ' v henga 'e 3. Ko eni na'e toki 'ave atu e me'a ki Kao mo Tofua kae lele ng ue ia ko íá ia mei Sanuali ki T'sema, mei Sanuali ki Sune, mavahe ia. Ko f 'a Vava'u, ng ue mavahe 'a Vava'u 'ikai ke tatau ia mo Ha'apai. 'Oku ai e ng ue ia 'oku mavahe 'aupito 'a Vava'u ia pea 'oku ma'olunga. 'Oku ai e tokanga ia 'e lava ke lelei ange fetu'utaki mo Vava'u ko e 'uhingá he 'oku ma'olunga ange. Ko e ngaahi fakakaukau ia fekau'aki pea mo e potung ue ko ení.

Sea, me'a mai p potung ue ko ení mo 'ene pa'anga lahi, fai p 'a e founa motu'a. 'Oku 'ikai ke 'i ai ha fokotu'utu'u fo'ou mai ia ke nau hanga 'o vahe ke mahino mai. Ko e, tau kaung 'apí hang ko 'Euá, fakalakalaka lahi 'aupito p 'a 'Eua ia 'i 'Eua Sea. Tu'u ko 'a 'Eua ia, 'ikai ke to e ofiofi ki ai ha toe 'otu motu kehe ia, na meimei tatau p nautolu mo Vava'u, 'i he ngoue mo 'enu ng ue p 'a kinautolu. Ko honau vaka, nau to e fakakaukau eni 'e toe lava honau, 'a 'Eua 'o toe fai e t painí, ma'u ai honau v henga ia 'o kinautolu. Ka ko u lave'i atu ko ia ki ai Sea, mahu'inga 'aupito e potung ue ko ení, ka 'oku 'osi ange potung ue ko ení ia, me'a ia 'i he feitu'u ma'olunga 'aupito, *floor 3, building* ko ia. Faka'ofu'ofa 'ene me'a mei aí. 'Ikai ke 'ai ha ki'i feitu'u hang ko e Minisit Fonuá, 'i lalo lalo p ke tau 'i h p ke tau siosio p ki mat tahi. Me'a ia 'i loto Nuku'alofa, 'asinga ai e mate 'a e lifi, mo 'etau fiu feinga hake he 'aho kotoa ki 'olunga. Kaekehe Sea 'oku ou tokanga lahi ki aí, he ko e 'uhinga ko e potung ue ko ení 'oku makatu'unga ai 'a e fakakaukau ko eni ko hono liliu e anga 'etau nofó mo e fakakaukau ki he, tautefito ki Vava'u mo Ha'apai kae 'uma' foki 'a e Ongó Niua. Pea ko e 'uhinga ia 'oku tuku atu ai ke fai mai ha me'a ki ai, ko e t , ko e lahi taha eni e patisetí ko e 78 miliona pea ko e pa'anga tokoni mai ki aí 'oku hulu hake ia 'i he pa'anga 'e 134 miliona, 'a ia 'oku 'asi he peesi 110. Ka ko hono 'uhinga 'oku tuku atu aí ke fai mai ha tokoni 'o hang ko e me'a ko ia 'a Ha'apai 13, 'omai ha me'a ke maau mo fakapapau'i 'e lava 'o fakalelei'aki 'a e anga 'o e nofó ka 'oku 'ikai ke hang ko e faka'amu ko ia ko mei tu'apule'angá, lave lave p 'i he nusipepá 'i 'Iulope fekau'aki pea mo e feliliuaki 'a e 'eá. Ka ko 'ene a'u ko ki laló 'oku 'ikai ke 'inasi ai 'a e fanga ki'i 'otu motú kae 'uma' foki 'a e anga 'etau mo'ui ki he kaha'ú. Ko e ki'i tokoní p ia Sea pea ko u fakam l atu 'i he ma'u faingam lie. M I Sea.

Sea K miti Kakato: M I 'aupito. Hou'eiki, ko 'etau feme'a'aki p 'o fel ve'i pea mo e feliliuaki 'a e 'eá. 'Oku 'i ai e ngaahi me'a mahu'inga 'e 5 ko eni ne 'omai 'e he 'Eiki N pele. 'Uluaki ko e 'ea, ua ko e *water*, vai, tolu ko e *food*, me'atokoni, f ko e nofo'anga, *shelter*, nima ko e *warmth*, ko e m faná. Ko eni ne 'osi me'a atu ki ai e 'Eiki N pele. Kae tuku atu ki taumu'a ke fai mai e fakama'ala'alá.

Fakatonutonu ki he lahi tokoni mei muli ki he MEIDECC

'Eiki Tokoni Pal mia: M I Sea. Tapu mo e Feitu'u na pea tapu mo e Hou'eiki M mipa e K miti Kakató. Fai atu ha ki'i feinga ke tali ki he ngaahi fehu'i mahu'inga ko ena na'e 'omai

'e he 'Eiki N pele. Ki'i tali p , ko e ki'i fakatonutonu p konga fakamuimuí e me'a 'a e N pele. Ko e patisetí 'oku 74 miliona p tokoni mai 'ikai ko e teau tupu miliona ko hang ko 'ene me'a. 'Oku 'asi p ko ena he peesi ko ena 'o e patiseti 'a e motu'a ni Sea.

Tali Pule'anga ki he mahu'inga ke matauhi ngaahi maama sola

Ko e ua p Sea fekau'aki ko eni mo e mahu'inga ke tauhi p *maintain* 'a e ' *solar panel* ko eni 'oku 'alu ko eni ki he 'otu motú. Tui tatau au mo nautolu, mahu'inga 'aupito. Ka 'oku 'i ai p ki'i pa'anga 'oku pau ke fai'aki e ng ue ko ení Sea. 'I he tu'u he taimi ni, ngaahi *solar panel* ko eni 'oku, ngaahi faama ko eni 'e 3 kuo 'osi fakotu'u ko ia 'i Tonga ni, taha 'i Vava'u pea ua 'i Tonga ni, 'oku 'asi p hena Sea 'a e ki'i s niti 'oku 'osi tuku makehe. Taimi ko 'oku ma'u ai ko eni e *project* ko eni he ngaahi fonua muli ko eni 'oku tau fengaue'akí, 'oku tatau p mo nautolu 'enau mahu'inga'ia 'i hono tokanga'i lelei 'a e ngaahi koloa 'oku nau 'omai he ko e s niti 'oku nau 'omai ko e seniti ia 'a e kau *tax payer* mo honau fonua. 'A ia leva 'oku mahu'inga kia nautolu, 'o kapau te nau 'omai ha me'a, pea 'oku fiema'u leva ke feinga'i ke tokanga'i lelei. 'A ia 'oku 'ikai ke peh ia 'oku ngalo 'a e fo'i 'elem niti mahu'inga ko ia ko hono fai ha fengaue'aki 'a hono tokanga'i 'o ha me'a ng ue p ko ha *assets* 'oku 'amai ki he fonua ni. Ko ia 'Eiki Sea, 'oku 'osi 'i ai p 'a e palani ki ai, 'osi 'i ai p mo e ki'i s niti, tuku makehe tautefito ki he ngaahi polokalama lalahi peh ni.

Tau fou atu ko eni ki motú na'e me'a'aki p 'e he Fakafofonga Ha'apai 13. Ko e ng ue ko eni na'e fuolopa hono fai mai 'a e 'ai ko eni ke 'ai e ngaahi *solar* ko eni 'i he ' 'apí, taumai 'oku a'u atu ha uaea 'uhila ia ki ai mei Tongatapu ni p ko Lifuka p ko Neiafu. 'A ia 'oku 'i ai leva 'a e fiema'u leva ia ko e h leva 'a e founga ke tau kei lava ai 'o fakapa'anga 'a hono fetongi 'o ha fo'i sola p ko e fetongi 'o ha puha 'uhila. 'A ia na'e fai leva e fengaue'aki mo e ngaahi kolo ko eni mo e ngaahi komiuniti ko ení ke nau felotoi ko e h 'a e m tolo p ko ha founga ng ue 'e lava ai 'o fai ai e ng ue ko ení Sea. 'A ia 'e ha'u p 'a e tama, tau peh p fonua ko eni 'oku ha'u 'o 'omai e me'a'ofa. Ha'u nautolu 'o 'omai 'a e fo'i me'a'ofa. Ko e me'a, fatongia ia 'o tautolu ke tau tauhi lelei 'a e me'a'ofa ko ení. Pea 'oku 'i ai leva ko eni 'a e fengaue'aki ko eni. Mea'i lelei p 'e he Fakafofonga Kakai kae 'uma' e Kau Fakafofonga N pele ko eni he ngaahi 'otu motú, 'a e ng ue ko eni 'oku faí. Pea hang nau lau ko ia 'aneafi Sea, tali fiem lie p 'e he motu'a ni ke tau toe sio ki ai, na 'oku fu'u mamafa e pa'anga 'e 13 he m hina. Ka 'oku pa'anga 'e 13 he m hina, ko e fo'i s niti ko ia 'oku 'omai, tokanga'i 'e he k miti 'o e koló ke nau kumi'aki, tau peh p ka maumau ha p nolo ha 'api ke nau kumi'aki e p nolo ko ia. Peh p eni 'oku maumau ha puha 'uhila, kumi'aki e puha 'uhila ko ia. Ko e fatongia ia ko ki'i s niti ko ení pea ko e me'a ia 'a e ngaahi k miti fakakoló ke nau hanga 'o leva'i fakalelei. Pea kapau 'oku mou peh 'e moutolu ke fakafoki mai ke mau to e 'ai 'e he Pule'angá, pe'i talamai. Ka ko e me'a ia ko na'e felotoi ki ai, 'oku loto p fanga ki'i koló ia ke nau hanga 'o fakalele 'a e fanga ki'i me'a peh ni. Poupou atu p ki ai e potung ue 'a e motu'a ni, 'oatu ha ngaahi *advice* ki he ngaahi mahu'inga ko ngaahi koloa 'i he kaha'ú 'oku pau ke nau fakatau. Pea 'oku hang ko 'eku lau ko ia 'anenafi, te u lava lelei p 'e au 'o toe 'ai ke to e fai ha *review* ai, to e fai ha sio mo e ngaahi koló p ko e h ha founga 'e to e fakalelei'i ai. Mo'oni p ia, taimi lahi mahalo na 'oku 'oatu e s niti ia 'o ng ue'aki 'e he koló ia ki ha me'a kehe. Taimi ko ia 'oku fiema'u ai ha ki'i puha 'uhilá, 'ikai to e 'i ai ha pa'anga ia. Ka ko e me'a ia, ko e *responsibility* ia p ko e fatongia 'oku totonu ke tauhi 'e he ngaahi koló Sea. Ka 'oku hang ko e laú, ko u tui p mahalo 'e lava p 'o fakalelei'i pea 'e lava p 'o toe fai ha sio fakalukufua ki ai p ko e h ha founga 'e to e lava ai 'o ma'uma'uluta ai mo tauhi lelei'i ai e ngaahi koloa 'ofa ko eni mei he ngaahi fonua kehé Sea. Na'e 'i ai e me'a 'a e N pele ki he fa'u laó...

Lord Tu'ilakepa: Ki'i fakamolemole p 'e Tokoni Pal mia. Sea, 'ai p ke ki'i tokoni atu p ki he Feitu'u na. Ko e silini na'e 'ikai ke mole ia he ng ue 'a e kakaí, ko e mole hono 'omai 'o fakah he founa ko ia 'oku fai he taimi ni. M l .

Veivosa Taka: Sea ko e ki'i fakatonutonu atu Sea. Ko Ha'apai 'oku 'ikai ke 'i ai ha mole ia lolotonga e founa ko ení. Ka ko e tu'u ia he taimi ni. Ka ko e 'uhinga ko 'ene me'a mai e Hou'eiki p ko e mole 'i Ha'apai p ko Vava'u.

Lord Tu'ilakepa: Ko u kole atu mu'a ki he Fakafongā, ka 'i ai leva ha *issue* 'oku tau talanoa'i fekau'aki mo e kakai fakalukufua, pea ke pipiki ai ke tau fononga fakataha. Ka 'oku mau 'alu h 'oku ke 'alu koe h . Mau 'i h kuo ke tu'u koe mei h . 'Oku ke fu'u fakatupu fakamoveuveu 'aupito he anga 'etau feme'a'aki he Fale ni.

Sea K miti Kakato: Hou'eiki, mou k taki, tau ki'i lepa h he miniti 'e 15.

(Na'e ki'i *break* heni 'a e Fale)

<001>

Taimi: 1115-1130

S tini Le'o: Me'a mai 'Eiki Sea K miti Kakato.

Sea K miti: Tapu mo e 'Eiki Pal miá, pea 'oku ou kole ke u h fanga he ngaahi tala fakatapu kotoa p kuo aofaki he Fale 'Eiki ni, kae 'at ke tau hoko atu 'a e feme'a'aki 'i he vouti 'a e Potung ue Fakamatala 'Eá, Ma'u'anga Iví, Ma'u'anga Fakamatala, Tokanga'i e Ngaahi Natula Fakatamaki, 'Atakai mo e Feliuliuaiki e 'Eá, ko e 'Eiki Tokoni Pal mia kuo 'osi ho'o me'a na'a ke me'a maí? 'E 'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Fakalotofonuá pea 'osi ko iá pea hoko leva 'a e 'Eiki N pele Fika 1 'o Ha'apai.

Fiem lie pe Niufo'ou ki he \$13 totongi maama sola

'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Fakalotofonuá: Tapu p pea mo e Feitu'u na Sea. Tapu atu ki he 'Eiki Pal miá pea mo e kau M mipa e K miti Kakato. Sea ko 'eku ki'i tokoni atu p 'a'aku mo e poupu ki he me'a ko na'e me'a ki ai e 'Eiki Tokoni Pal mia Sea. Ko e ki'i m tolo na'e fakat t 'aki Sea ki he sola fakakoló mo e fakafonuá, ai e ki'i poloseki peh 'i Niufo'ou pea mo Tafahi 'e Sea. Na'e fakat t 'aki tautautefito ki Niufo'ou 'e 'Eiki Sea, ko e lelei taha ia he poloseki ko iá mei he kautaha ko ia na'a nau hanga 'o *fund* 'i he Pasifiki k toa. 'Oku lele lelei Sea pea ko e me'a ko na'e me'a ki ai 'a e 'Eiki Tokoni Pal mia, na'e ma'u p s niti 'oku faiatu'aki hono fakalelei 'i 'a e me'ang ue ko , tautefito ki he ngaahi puha 'uhila mo e ngaahi fo'i maama ki he ngaahi 'apí. Sea 'oku 'ikai ke haohaoa ka 'oku lolotonga lele lelei p ia 'i he pa'anga 'e 13 ko eni ki he m hiná Sea. M l .

Sea K miti: M l .

Mahu'inga ke matu'uaki 'e Tonga ngaahi ha'aha'a feliuliuaiki 'ea

'Eiki Tokoni Pal mia: Faka'osi atu ai leva e malangá Sea. 'A e ki'i tali fehu'i ko eni ki he ngaahi fehu'i na'e 'ohake ko eni he N pelé. 'I he tafa'aki tataup Sea, ko e taumu'a

lahi 'o e ngaahi ng ue ko eni 'a e Potung ue ni Sea, neongo p ngaahi va'a kehekehé, ko e me'a ko eni 'oku ui fakapap langi, k taki p Sea, 'oku ui ko e *resilience*. 'A ia ko e 'uhingá ia ke tau hanga 'o fai ha ng ue ke toe mateuteu ange 'a e fonuá. 'A e ngaahi koló, ngaahi motú, ke matu'uaki 'a e feliuaki ko eni 'a e 'eá, matu'uaki 'a e ngaahi ha'aha'a ko eni 'o natula 'oku tau fekuki mo ia 'i he ngaahi 'aho ko eni ki mui ni. Ko e fo'i lea 'oku fa'a lahi, neongo p 'oku ngali fakahua Sea 'a hono fakatonga'i ko *resilience* ko e matengata'a. 'A ia ko e 'uhingá ia, tau mai ha af , tau lava p 'o matu'uaki, pat ki lalo tau to e tu'u hake p toe hoko atu. 'A ia ko e ngaahi taumu'a lahi e ngaahi poloseki ko eni ke tokoni'i 'a e ngaahi kolo ko eni 'i Tonga ni, tautefito ki he ngaahi 'otu motú ke nau lava 'o matengata'a, tau peh , ke nau lava 'o matu'uaki 'a e ngaahi ha'aha'a ko eni, 'oku 'ikai ke tau mapule'i ia 'e tautolu Sea. Ko e me'a ia pule kehea ia 'a e taimi ko 'oku ha'u ai ha af p ko e ha'u ai ha sunami pe ko e al me'a peh , ka ko e me'a lelei taha p ia te tau ala faí ko 'etau teuteu'i 'etau kakaí, teuteu'i hotau ngaahi koló mo e fonuá ke tau lava 'o matu'uaki, tau lava 'o hoko atu he 'osi ko eni 'a e fa'ahinga fakatamaki peh ni.

Na'e toe me'a foki 'a e N pelé Sea ki hono fakapotopoto'i hono ng ue'aki 'a e ngaahi pa'anga ko eni 'oku 'ofa mai'aki ko eni mei mulí. Kuo u tui 'oku 'osi mea'i p he 'Eiki N pelé, taimi na'e kei 'i he Kapinetí ai 'a e founá. 'Oku 'ikai ke ha'u p ha fonua 'o 'omai ha pa'anga 'e 7 miliona p 20 miliona, ta'enofo hifo 'o sio fakapapau'i ko e pa'anga ko 'oku ne 'oatú 'oku 'aonga. Hang ko 'eku lau ko 'anenái, ko e pa'anga ko 'oku nau 'omai, ko e pa'anga honau kakaí. Pa'anga *tax* 'enau kakaí, fiema'u leva he ngaahi hoa ng ue ko eni, ke nau fakapapau'i 'e ng ue lelei'aki 'e Tonga ni. 'I he ki mu'a ko ke nau 'omai e s nití, pau leva ke nau mai 'o fai e talanoa mo e kau *stakeholders*. 'Ilo'i lelei p he Hou'eiki M mipa e Fale ni, fa'a ui p ko e *multi-stakeholder consultation*. P ko e aleapau p ko e talatalanoa, mo kinautolu ko 'e uesia 'i he fekau'aki mo ha poloseki. Sio leva ko e h 'a e ngaahi me'a 'oku nau ... ko e h 'a e fakakaukau 'a e kolo ko iá p ko e motu ko iá, 'oatu leva ... fai leva 'a e talanoa ko e h 'a e lelei taha 'e lava fai'aki 'a e *project* ki he ... hei'ilo na'a lava ma'u ai ha lelei 'a e kolo p motu ko eni. 'Osi leva ko iá, fai leva e *design*. Fai leva e *design*, sio ki hono ngaahi komiuniti ko eni, Pule'anga mo e ngaahi hoa kehekehe, ko e h 'a e me'a 'e lava ai e ki'i s niti si'isi'i ko eni. Neongo 'etau lau ki he 10 p 20 miliona, ka ko e taimi ko 'oku tau talanoa fakalukufua aí, 'ikai ko ha pa'anga lahi ia Sea. Pea nau sio leva ko e h 'a e me'a te tau ala fai'aki 'a e ki'i s niti si'isi'i ko eni ke 'aonga tahá. 'A ia leva 'osi ko iá, 'oku nau hanga 'o *design* pea 'oku mau felotoi, felotoi ki ai mo kinautolu ko eni 'e ola lelei ki ai , pea toki sio leva ke alea'i leva 'a e fakapa'angá. 'A ia ko e taimi ko eni 'oku toki 'omai ai e pa'angá, 'osi fai 'a e 'u 'otu ng ue ia ko eni Sea. 'Osi fai e ng ue ko eni p 'oku *feasible*. Sio ki he ng ué p 'e lava 'o tauhi p *maintain*. Sio ki he ng ue ko e h e me'a 'e lelei taha ma'a e ki'i kolo ko eni, pea ki'i fonua ko eni. Fai mai 'a e ngaahi *homework* ia ko iá Sea 'o a'u mai ki he poini ko eni, ki hono fakahoko 'o e ng ué he 'oku mon 'ia p 'a e ki'i Potung ue ia 'a e motu'a ni, 'oku mau lahi 'a e tafa'aki kehekehe 'a e Potung ué 'oku nau fai 'a e fakahoko fatongiá. Ka ko e ng ue ko ki hono vakai'i 'o a'u mai ko ki he poini ko eni, na'e fai fakalukufua ia 'o fai e talanoa pea mo e ngaahi kolo mo e ngaahi motu ko eni ke mahino 'a e me'a ko eni 'oku taumu'a ki aí p ko e h e palopalema 'e ala lava ke solova 'akí Sea.

Mahu'inga ke tokangaekina e uesia átakai ha ngaue langa 'oku fai

'I he taimi tataua Sea, ka fai ha ng ue lahi, hang ko eni kapau 'e fai ha langa ha fale p ko e 'ai ha f soa mo e 'u al me'a peh 'oku fiema'u ia he 'u lao 'a Tonga ni ke fai e me'a 'oku ui ko e *EIA*, p ko e *Environment Impact Assessment*. P ko hono vakai'i ko e h e uesia 'o e

‘ takaf ‘i he fo‘i ng ue ko ení. Neongo kapau kuo ‘osi ‘omai e pa‘angá, kuo pau p ke kei fai .a e fo‘i fatongia ko ení Sea. ‘Ikai ke lava ia ‘o sio ki he uesia e mat tahí. Sio ki he uesia ‘o e ‘ takaf ko iá. Ngaahi me‘a kotoa ko iá ia, ‘oku sivi‘i ia ‘i he fo‘i kongá lao ko ení Sea. Pea ‘oku fakafiefia ‘aupito ‘oku ai e tokanga ‘a e ‘Eiki N pelé, kae ‘uma‘ pe kakaí ki he mahu‘inga ko eni ‘o e ‘ takaf. Pea mahu‘inga ai p ke fai ‘a e ngaahi ng ue ko ení, neongo ‘oku ngali fakahela he taimi ‘e ni‘ihi hono ta‘ofi ha ng ue kae fakakakato ‘a e ng ue ko ení, kae hang p ‘oku mou ‘iló, mahu‘inga ‘aupito ke tau sio ko e h ‘a e uesia p ko e h ‘a e me‘a ‘e ala hoko ki he ‘ takaf ‘o kapau ‘e fai ‘a e fo‘i ng ue ko ení Sea. Hang na‘a ku lau ki ai ‘anenai ki ai Sea, kimu‘a he ‘etau m l l ki he ... ‘i he ‘osi ko eni ... me‘a ko eni ‘oku ui ko eni ko e *resilience*. Tau feinga ko eni ke fai e ngaahi ng ue peh , kau ai mo ‘etau hanga ‘o tokoni‘i ke sai faka‘ekon mika ‘a e ngaahi motu ko ení. Ko ‘enau taimi ko ‘oku nau sai ai ‘enau tu‘unga peh , sai ai p kia tautolu ‘ikai ke nau toe fakafalala mai, lava p ‘o lele p ‘enau ngaahi ng ue ‘ia nautolu.

‘A ia, kau ai fai e sio ko ení hang ki he ‘otu Ha‘apaí, na‘a lava ke fai ha tokoni ke ‘ai ha fanga ki‘i uafú. Fakalelei‘i e uafú. Hang ko e motu ko eni ko ‘Uiha mo me‘a, na‘e ki‘i palopalema foki ‘enau uafú he saikolone ko ‘a *Winston* ke fai e ng ue mo e Minisit Pa‘angá ke lava fai hano tokoni‘i, he ‘oku mahu‘inga ‘a e ngaahi uafú he ngaahi ‘otu motu ko eni Ha‘apaí mo Vava‘ú, ki he lava ko eni ‘a e feng ue‘aki faka‘ekon mika ke fefolau‘aki ko eni ki he hang ki he f nau ako mo e mai ko eni ki Lifuka mo Neiafu mo e al motu peh Sea. ‘A ia ‘oku ‘ikai ke tuku ha ivi ka ko e me‘apangó foki ko e ki‘i s niti ko eni ‘oku ma‘ú ‘oku fakangatanga p ki he me‘a ko eni ‘oku tokoni mai ki ai e ngaahi fonuá, pea na‘e fai p sio ko e h ‘a e lelei fakalukufuá, ka ko e kongá lahí ‘a e ngaahi poloseki ko ení, ‘e lava p ke ai e *second phase* ‘e lava p ‘o sio ai na‘a lava ‘o toe *cover* atu mo e ‘otu motu kehekehe Sea.

Mahu‘inga tokangaekina malu e folau ngaahi vaka iiki

Ko e me‘a p taha Sea na‘e ‘ohake ‘oku mahu‘inga he talanoa ‘o e pongipongi ni he taimi Fale Aleá p , pea mo e ‘ohake p he N pelé, ‘a e palopalema ko eni ‘a e fa‘a mole ko eni ‘etau fanga ki‘i vaká Sea. ‘Oku ai e faka‘amu ia ke tau sio, ka tau nofo leva ke tau sio ke ‘ai ke ... ‘oku ai foki e ngaahi fiema‘u ki he ngaahi vaká. Ke ai ha leti , ke ai ha *beacon* mo e ‘u al me‘a peh . Taimi ko ‘oku mole aí *on p beacon*, tau ‘ilo‘i pau ko e tu‘a ‘Eua p ko f ‘oku ‘asi aí ko e feitu‘u ia ‘oku ‘i ai e vaká. ‘A ia ‘oku tonu ia ke fai ha ng ue ki ai, fai e sio ki ai e Pule‘angá tautefito ki he Potung ue ko eni ‘a e Maliní. Kae ‘uma‘ p , tonu p ke fai ha ng ue mo e ‘u K miti Fakalalakaka ko eni ‘o e ngaahi vahefonuá, ke fai ha sio, ke tau hanga ‘o fakapapau‘i ko e fanga ki‘i vaká ‘oku ai ha nau ki‘i leti , ai ha‘anau ki‘i *beacon*, fakasi‘isi‘i leva ‘etau fakamolé ko eni ki he kumí, pea lava leva faingofua ke tau ‘ilo ‘a e feitu‘u ‘oku t t ki ai ‘a e ki‘i vaká pea lava ai ‘o fai ai ha tokoni, ke ‘oua na‘a ai ha mole ai ha mo‘ui Sea. Pea tonu leva ke fai ha sio ki ai ke feng ue‘aki mo e ngaahi k miti fakalalakaká, kae ‘uma‘ ‘a e ngaahi *constituency fund* ko eni ‘a e Hou‘eiki M mipa ko eni tautefito ki he ‘otu motú, ke fakapapau‘i ko e fanga ki‘i vaka ko ení ‘oku ai ha ki‘i leti , ‘oku ai ha ki‘i *beacon*, ko e ‘uhingá ki he taimi faingata‘a ko eni ka hoko mai ‘i he kaha‘ú, faingofua ai ‘etau lava leva ‘etau atu ‘o tokoni‘i kinautolú ‘oku tau ‘ilo‘i pau ‘a e feitu‘u ‘oku nau ‘i aí. ‘Oua te tau falala ki he *mobile phone*, taimi p ‘oku ‘alu atu ai ‘i tahí, ‘ikai ke toe ai ha *signal* ia, ‘ikai leva ke lava ha to e fetu‘utaki ki ai. Ka ko e leti Sea ‘e kei lava p , pea ko e faka‘amú ia, hang ko e ngaahi fokotu‘u faka‘ofo‘ofa na‘e ‘omaf ke fai ha to e sio ki ai ke fakalelei‘i, ke ‘oua te tau to e ... ke ‘oua ... fakasi‘isi‘i ‘a e mole pea mo si‘isi‘i ‘a ‘etau peh ‘a e fakamolé ke tau ‘ilo‘ilo pau p ngaahi feitu‘u ‘oku nau ‘i aí ke tau lava ai ke tokoni‘i kinautolu ‘i he taimi ko ‘oku nau t ai ki ha fakatamakí Sea. Ko e ki‘i

fakam 'opo'opo atu p ia tali atu p ki he ngaahi fehu'i mo e ngaahi kole fakama'ala'ala ko eni mei he Hou'eiki M mipa ko eni e Hou'eiki kae 'uma' 'a e Kakai Sea. M l .

Sea K miti: 'E Hou'eiki, fakamatala mahino mo'oni mo lelei. 'Osi fiem lie e Seá ia. 'Osi mahino ia ki he Seá. Kuo u vakai atu ki homou fofongá 'oku mou laum lie lelei. Kae tukuange mu'a ki he Fika 15 'o Vava'ú, pea N pele Fika 1 'o Ha'apai, ko 'ene 'osi p ko íá, napangapangam lie e me'a kotoa, pea tau p loti leva. M l Vava'u 15.

S miu Vaipulu: M l Sea. Tapu mo e Feitu'u na Sea kae 'uma' e Hou'eiki K miti Kakato. Sea ...

<003>

Taimi: 1130-1140

S miu Vaipulu: Ko 'eku fie tu'u p 'a'aku ko 'eku poupuu ki he Potung ue ko eni. Koe'uhi ko e Potung ue fo'ou eni na'e fokotu'u p ia 'i he 2014. Ko e natula ko 'oku tau 'i ai, kuo pau ke fai 'a e tokanga kina 'a e me'a ko eni. Ko e me'a 'oku ou hoha'a ki ai Sea, ko e me'a ko eni na'e 'ohake 'e he Fakafongana N pele Vava'u, fekau'aki mo e sola.

Na'e 'i ai 'a e 'uluaki tokoni ia na'e fai ki Vava'u 'e he EU 'a e 'Otu motú. Pea ko e founga ko 'o e t naki 'a e pa'anga Sea, na'e t naki ia ki he *Revolving Fund* 'a e Pule'angá. 'Alu 'a e me'á ia 'o ta'e'aonga 'a e tokoni ia, t ko 'oku ng ue 'aki ia ki he me'a kehe, pea toe to'o p seti 'e 5 he ta'u kotoa p mei he pa'anga 'o ng ue'aki. Ko e taimi ko na'e tamate'i ai 'e he Pule'anga ko ia, ko e taimi ko 'a e *Revolving Fund* mole 'a e 4 mano atu 'a motu. Ko e motu p 'e taha na'e tui tatau mo e motu'a ni Sea, ke fai 'a e fakakaukau ko eni ko Ofu. 'A ia ko hono lelei na'a lava ko e mali fo'ou atu ko ha taha ki he f mili fo'ou. Na'e lava 'a e s niti ko eni 'o kumi 'a e sola ke ng ue'aki 'e he f mili ko ia.

Ua ki ai. Na'e tauhi'aki 'a e Holo Fakakoló 'o Ofú 'a e pa'anga ko meihe SOLA. Koe'uhi na'e lahi 'a e seniti ko na'e tanaki. Ko e tu'u ko 'i he taimi ni, p ko e ha 'a e founga ko 'oku ng ue 'aki, ka 'oku 'i ai 'a e tui 'oku fefusiaki ai 'a e kakai 'o e tukuimotú pea mo e Pule'anga. Manatu'i Sea, kuo nau 'osi a'usia 'a e mole honau ivi 'i he founga ko ki mu'á. He 'i ai leva a e hoha'a ai 'a e kakai 'o e fonua ki ha founga 'oku ma'a mo haohaoa pea ke nau sio ki he'enu pa'anga ko 'oku tanaki fakakolo. Ko e me'a p ia ke tuku ki he Tokoni Pal mia, tapu mo ia. Ke fai hono vakai'i he kou manatu au 'Eiki Sea, 'osi ko hono fokotu'u 'o e sola mau takai atu he motu, me'a mai 'a e Hou'eiki ko 'o e motú. Ko e taimi ko na'e pa'anga 'e 2 s niti 'e 60 p 'i he m hina ke ulo 'emau maama kalasini. Ko eni ia kuo pa'anga 'e 6. Ko e h 'a e me'a 'oku mamafa peh ai? Na'a ku tali ange. **Ke fa'a** ala ki ho ava'i ihu (tapu mo Hou'eiki) he pongipongi he taimi ko kei ulo kalasini. Talamai 'e motu'a. 'Io! Na'e h ? 'Uli! Ko e me'a ia 'oku ono ai he taimi ni ko e ma'a ..

Ko ia Sea, m l 'aupito 'a e fakalalaka ia, ka 'oku fie ma'u ke tokoni'i mo fakahinohino lelei 'a e kakai ki ha me'a ko 'e lava ke felotoi ai 'a e kakai pea 'oku 'ikai ke u tui au Sea, ki hono toe 'ai ko eni ke 'ai 'a e *Revolving Fund*. He 'oku mole ai 'a e s niti ia 'a e ngaahi motú, 'o tu'u ia p seti 'e 5 he ta'u, to'o ia 'i Falepa'anga. Ko ia 'oku ou peh p 'e au ke tuku atu p 'Eik Sea, ke fai 'e he Potung ue 'a hono fakakaukau'i. Pea mo e me'a 'e taha Sea, ko u manatu'i hake. Na'e 'osi 'i ai 'a e Lao ki he *Climate Change*. 'Oku 'i ai 'a e pa'anga **mei he** ADB ke fakah ki ai, koe'uhi ko 'ene tali ko ha *project* 'o lele. 'Oua na'a toe tuku, kapau 'e 'osi tuai hono ma'u mai 'a e *funding* pea to'o mai 'a e silini mei ai 'o hoko atu 'a e ng ue kae toki *reimburse* he taimi ko 'e ma'u mai ai. 'Osi 'a e ta'u kuo 'oku te'eki ke 'omai 'a e lao pea kole p ia ki he Tokoni Pal mia ke 'omai 'a e lao koe'uhi 'e tokoni ia ki

he ngaahi feitu'u ko 'oku uesia 'a e ' takai 'i he taimi ni 'i he feliuliuaki ko eni 'a e 'eá. 'Oku peh 'a e kole 'Eiki Sea, kole p koe'uhi ke fai hano fakakaukau'i lelei. Pea m l 'aupito Sea.

Sea K miti Kakato: M l 'aupito ko e me'a ia 'oku tokanga ki ai 'a e Fakafofonga mei Vava'u. 'Oku tokanga atu 'Eiki Minisit , Tokoni Pal mia ke tokoni atu ki ho'omou foundá.

'Eiki Tokoni Pal mia: Ko ia! Sea, 'oku tali lelei 'aupito....

Sea K miti Kakato: 'Oku tokanga atu ke vakai'i pea 'ikai kou tokanga atu ki he Lao.

'Eiki Tokoni Pal mia: Ko ia! Sea, 'oku tali lelei 'a e fokotu'u ko ia ke fai ha sio ki ai. Hang ko e lau 'oku mo'oni p 'a e Fakafofonga, he na'e 'i ai p 'a e pal palema ki mu'a atu pea na'e fai 'a e ki'i liliu, ka 'e lava p ke toe fai ha sio ki ai Sea, kau ai p mo e sio ki he lahi 'o e pa'anga ko 'oku ng ue 'aki Sea. M l .

Sea K miti Kakato: M l ! 'Eiki N pele Fika l 'o e Vahefonua Ha'apai.

Lord Tu'iha'angana: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea, pea tapu mo e Hou'eiki 'o e K miti Kakato. Fakam l 'aupito he toe ma'u 'a e faingamalie Sea. Ko u lave'i p Sea, na'e 'i ai 'a e faingamalie 'aneafi pea 'ikai ke u lave'i 'e' osi ia pea toki fai 'a e fakama'ala'ala 'a e Tokoni Pal mia. Ka 'oku fai 'a e fakam l ki he malanga m lie ko ia 'a e Tokoni Pal mia ki he ngaahi fokotu'utu'ng ue 'oku lolotonga fakahoko mo e 'amanaki fakahoko, 'Eiki Sea. Ka ko u fie lave si'i p ki he me'a na'e lave fakalukufua ki ai 'a e Tokoni Pal mia, meimei 'alu p 'i he me'a ko eni ki he sola fekau'aki ko eni mo e tokoni ki he ngaahi motu lalahi ko eni 'o Ha'apai kuo 'osi faka'uhila na'e fakalele 'aki 'a e t solo ko Ha'afeva, Nomuka, 'Uiha mo Ha'ano.

Pea na'e fakam l foki 'a e ng ue ko ia hang na'e lave ki ai 'a e Tokoni Pal mia kuo fai 'a e *project* ko eni ke 'ai 'a e sola ke tokoni ki he misini 'uhila. Ka ko 'eku ki'i talaloto p 'a'aku ia Sea, ki he me'a mahu'inga eni. Ko e 'uhingá ko e *project* ko eni 'oku fai 'a e *project* 'oku 'i ai 'a e kelekele ke tu'u ai 'a e me'a ko eni. Pea ko u tui hang eni ia ha, neongo kuo 'osi momoi atu 'e he motu'a ni ia 'a e kelekele ke tu'u ai 'a e me'a ko eni. Lave'i p 'e he motu'a ni ia ko e ngaahi feng ue'aki pehe ni mo e ngaahi hoa ng ue tokoni, kuo pau ke tuku mai ki he Komunit ke nau fai atu 'enautolu 'a e tafa'aki ko , kae ha'u 'a e *project* ia 'o fokotu'u. Ko e fakat t p 'a e motu'a ni ia Sea. Ka ko e kole p ka fakahoko ha ng ue peh ni mu'a, pea fakakaukau'i 'e he Pule'anga ke fai, tautautefito p eni kihe ngaahi kelekele ko eni 'oku fakahoko. Ko 'eku fakat t p Sea, ki he motu'a ni. Ko e 'uhinga na'e fakahoko 'a e *project* ko eni ia pea fakalele t solo ai 'a e 'u generator meihe tokoni 'a 'Aositel lia. Na'e foaki p 'a e ki'i konga ia ke tu'u ai pea fai p 'a e felotoi ia ke tu'u ai 'a e fale generator mo 'enau 'u me'ang ue p na'e a'u ia 'o pole 'e 20.

Ke totongi huhu'i he kaha'u e kelekele 'oku foaki ki he ngaahi poloseki langa

Pea 'i he mahino foki 'e 'omai 'a e *project* mahu'inga ko eni. Ko e fakalukufua 'oku mahino 'aupito 'ene 'aonga ki he vahefonua Sea. Ka 'oku mahino foki ia ko e 'elia lahi ia 'a ia ko e ki'i konga ia 'o e motu'a ni. Ko e konga p ia 'oku ki'i lahilahi 'i Kauvai Sea, na'e to'o ai 'a e konga ke tu'u ai 'a e generator. Pea ko e konga ko eni na'e konga lahi taha eni na'e 'osi teuteu mai 'a e fanga kui hono t 'o e ngaahi 'akau fua mo e ngaahi me'a ko ia. Ko 'eku lavelave p eni 'aku Sea, ko e 'uhingá kihe kaha'u kihe me'a ko eni.

Ko 'ene a'u ko eni mahalo ko 'ene h ko eni 'a e sola ko e 'osi katoa eni ko 'eku mavae eni mo hoku hako ko eni hoko atu mo e ki'i kongā ko eni ko e 'uhinga 'e tu'u ai p 'a e sola ia. Ko e mea p 'oku ou 'uhinga ki ai. Kou tui 'oku natula tatau katoa p eni mo e 'otumotú 'e f , 'a e Hou'eiki N pele 'e 4 ko eni, kuo 'osi to'o fakam lohi'i atu ai p 'enau kelekele ko ia. Neongo 'oku nau loto p ki ai, mau toki falala p kimautolu 'e toki t ha tapuaki totongi mei langi Sea. Ka ko u tui p ko e ngaah me'a peh ni, tonu p ke tu'u 'a e Pule'anga 'i ha toe hokohoko atu ha ngaahi alea ki he kaha'u, ke fai ha ngaahi *compensation* ki he kakai ko eni. Ko e 'uhingá ko 'enau mavae eni mo honau kelekele ko eni mo honau hako, mo honau hako **kae fokotu'u**. Neongo Sea, ko e *project* mahu'inga eni fakalukufua ki he vahefonua. 'A ia ko e mahino ko e 'osi eni 'a e ki'i kongā kelekele ko eni pea mo e ...Ko e ki'i 'api foki ko eni.

'Eiki Minisit Fonua: Sea, 'e tali p 'e he 'Eiki N pele ke fai ha ki'i tokoni ange? Ko e 'ai p ke mea'i 'e he Fale ni Sea, tapu mo e Feitu'u na. 'Oku *compensate* p 'e he Pule'anga ia 'a e taimi ko 'oku to'o pehe'i ai ha kelekele. Ka ko e faingata'a foki ko e Hou'eiki N pele ia ko e kau N pele 'ofa, 'oku 'ikai ke nau fa'a tali 'enautolu 'a e s niti 'i he me'a. Ko e fie lau hono fili nautolu Sea.

Lord Tu'iha'angana: Hang p ko e me'a ko na'e me'a ki ai 'a e 'Eiki N pele Fika 1 'o Tongatapu 'aneafi Sea. Ko e taki foki eni ko e taki hake p 'a e malanga ko e 'uhingá he na'e *compensate* foki 'a e tofi'a ia 'o e N pele ko eni. Pea ko 'eku 'uhinga p 'aku ia ko mautolu ko eni 'i Ha'apai ko e foaki mola p ia ki he lelei fakalukufua ki he kakai. Ka ko e ki'i talaloto p ia mo e kole ki he Pule'anga. Ka 'i ai mu'a ha ngaahi alea peheni 'i he kaha'u, pea mou tokanga'i ko e *project* 'oku 'i ai 'a e me'a ke tu'u ai, telia na'a 'i ai si'a kakai ng ue 'e mole 'enau totonu 'i he me'a ko eni. Ko mautolu ia 'oku faka'ofa'ofa hoko atu ko e ng ue lelei eni fakalukufua ki he kakai fakalukufua. M 1 Sea.

Sea K miti Kakato: M 1 'aupito 'Eiki....

<004>

Taimi 1140-1150

Sea K miti Kakato: ...N pele, ko e me'a 'oku tokanga ki ai 'a e 'Eiki N pele, Tokoni Pal mia ko 'etau hala fononga ki he kaha'u. Ko e me'a ia 'oku tokanga ki ai.

'Eiki Tokoni Pal mia: Sea mo'oni 'aupito ia pea mo'oni pea fakam l atu ki he Feitu'u na.

Lord Nuku: 'Eiki Sea kole mu'a 'e Tokoni Pal mia, ki'i 'oatu p ki'i fehu'i ko eni ke'uhí ke tali fakataha mai p .

Tokanga ki ha hala fo'ou ke holo ki ai kakai he hoko ha fakatamaki fakatu'upak

'Eiki Sea ko e ki'i me'a p 'oku fai ki ai 'a e tokanga ia 'a e motu'a ni ia Sea 'i he lave'i 'e he motu'a ni 'i he taimi ni, kapau 'e 'i ai ha me'a fakatu'upak 'i he taimi ni hang ko ia 'oku tu'u ko eni ko 'i he peesi 317 ki he ngaahi me'a fakatu'upak , ko e tokanga 'a e motu'a ni 'Eiki Sea koe'uhi ki he ...ha feitu'u ke hola ai 'a e kakai ha *causeway* ke *evacuation* he ko 'eku lave'i he taimi ni 'emau fononga mai ko mei 'uta 'Eiki Sea, 'oku mau kamata ia mei Veitongo 'oku 'osi *busy* 'a e hala ia, 'i he fononga mai, 'oku ou tui 'oku mea'i p 'e he Feitu'u na. Pea ko e me'a leva ko 'oku hoko 'oku to e l loa ange 'a e taimi ko ke ...ka ko e 'uhinga p 'Eiki Sea 'a e ...'oatu ia 'e 'Eiki Tokoni Pal mia, he ko 'eku lave'i p na'e 'i ai

p 'a e polokalama peh ki he fa'u ha hala fakakavakava ki Hahake, ka ko e 'uhingá kapau 'oku peh 'a e ha'u 'oku ki'i tokotokosi'i ange 'a e ha'u, ka taimi ka hoko ai ngaahi fakat maki fakatu'upak Sea, 'oku 'ikai ke u lave'i p 'e f f 'a e kakai tokolahi ko ko 'oku nau...'a eni ko 'oku nau nofo mai ki Nuku'alofa ni, pea 'oku kau foki 'a Nuku'alofa ni 'i he feitu'u 'oku lavea ngofua. Ka ko e 'uhingá ko e kole p he'ikai ke ngata 'i he 'ene tokoni faka'ikon mika ka 'oku ou tui p 'oku tonu p ke kau 'a e *project* ko eni he na'e 'osi fai p ki mu'a, pea 'oku 'ikai ke u lave'i p ko e h 'a e 'uhinga 'a e me'a na'e 'ikai ke lava ai, mahalo na'e 'ikai ke tui ki ai 'a e Fakafongga Tokoni Pal mia 'o e 'aho ko ia foki he 'oku hiki ia ki Vava'u, he kapau na'e kei 'i Malapo mahalo na'e lava 'a e langa 'a e *causeway* ko eni.

Pea ko e 'uhinga ia 'oku ou 'oatú 'Eiki Pal mia, 'Eiki Tokoni Pal mia kapau he 'oku ou sio hifo ki he me'a 'oku 'i ai 'a e pa'anga n ai 'i he ...'a e pa'anga n 'oku mahalo 'oku meimei 'i he 5miliona 'e taha mahalo ko e n ki he ngaahi pisinisi 'a e Pule'anga, pea 'oku 'i ai pea mo e n 'e taha 'oku toe 'alu hake ia ki 'olunga mahalo meimei 'i he 14 miliona. Ka ko e 'uhinga p ia 'Eiki Tokoni Pal mia ke toe lava ke toe fakakaukau'i ange he 'uhi he kapau 'e hoko ha me'a 'o faka...hang ko e ngaahi me'a ko eni 'oku fai ki ai 'a e feme'a'aki, na'a lava 'a e *siren* ko eni ia mo e me'a ke tala ki he kakai he ko e me'a eni, ka ko e lele 'e fai i f , pea 'oku 'uhinga peh 'a e kole atu ko eni ...tautautefito ki Popua mo me'a. Kapau te nau lele mei h 'e fihia kotoa p 'i Pea, pea 'oku 'uhinga peh ke fakakaukau'i he 'oku ou tui 'oku kau p eni ia he konga ke ne 'ikai ke lau ki he ngata 'ene tokoni ki he ngaahi me'a faka'ikon mika Sea, ka 'e tokoni ki he mo'ui 'a e kakai ha 'aho 'e t ai ha me'a peh ni, he koe'uhí ko e anga ko eni 'ene tu'u ko eni mo e me'a 'oku tokanga ki ai 'a e fakam mani lahi ko 'a m mani he 'aho ni 'oku ou tui p 'Eiki Tokoni Pal mia 'oku tonu p ke to e fakakaukau'i, na'a to e lava 'a e ...he ko e palani ko eni 'oku ou tui 'oku 'i he Minisit p ia ko Ngaahi Ng ue Lalahi 'a e palani ko eni, he ko e palani eni ia na'e 'osi fokotu'u ke fai, ka 'oku 'ikai ke lave'i 'e he motu'a ni p ko e h 'a e 'uhinga 'a e me'a na'e 'ikai ke hokohoko mai ai. Ko ia p koe'uhi ke toki fai mai p ha me'a ki ai 'Eiki Tokoni Pal mia. M l .

Sea K miti Kakato: M l ko e fakatokanga tokoni atu p eni 'a e 'Eiki N pele, Pule'anga tali mai 'a e tokanga ko eni.

'Eiki Tokoni Pal mia: M l Sea. Sai p fai p ha ki'i feinga ke fai p he ki'i fakama'ala'ala mo tali 'a e ngaahi fehu'i mahu'inga ko eni na'e 'omai 'e he ongo N pele.

Tali ki ha hala ke hola ai kakai taimi hoko ai ha fakatamaki fakatu'upak

'I he fekau'aki ko eni mo e kelekele ko eni 'oku 'ai ke tu'u ai 'a e sola 'i Ha'ano, tautefito tataup mo e ngaahi ...ko e ngaahi 'otu motu lalahi foki ko eni na'e 'i ai 'a 'enau *mini grid*, 'a ia na'e 'i ai 'a 'enau ki'i *generator* na'a nau fakalele 'o tau ki ai 'a e ngaahi 'api, ka na'e fu'u mamafa foki 'a e loló mo hono tokanga'i 'o e ngaahi fokotu'utu'u ko eni, pea ko e *project* ko eni 'oku kau 'a hono feinga'i ke 'ai 'a e sola ke ne hanga 'o tokoni ki hono faka'uhila ko eni 'o e 'otu motu mo fakasi'isi'i ai 'a e lolo ko eni 'oku ng ue'aki fakasi'isi'i ai 'etau fakafalala ko eni ki he ngaahi *generator*, 'o sai ai p ia ko e 'uhinga 'oku fa'a faingata'a 'i he taimi 'e ni'ihí ke 'oatu'a e lolo, pea to e sai ai p ko e 'uhinga ke tau si'isi'i hono faka'uliki ko eni 'o e 'ea Sea.

Pea 'oku ou fakam l ki he 'Eiki N pele 'i he tokoni mai ke fakavave'i 'a e ngaahi fiema'u ko ia ke 'ai 'a e kelekele, pea 'e fai p sio ki ai he 'oku mo'oni p 'oku 'ikai ke tonu ke faka'api'i 'a e ngaahi me'a peh ni, toe fai p ha talanoa ki ai 'a mui ke fai ha p ko e h ha

me'a 'e ala fai ki he me'a 'oku tokanga ki ai 'a e 'Eiki N pele, ka 'oku mo'oni 'oku 'i ai p mo'oni ai pea 'oku tui ki ai 'a e motu'a ni.

'I he fekau'aki ko eni pea mo e *emergency* p ko 'etau peh ke taimi ko 'oku fai ai ha hola 'oku 'osi ...'oku ou tui p au 'oku mea'i p 'e he Hou'eiki N pele kae 'uma' 'a e Hou'eiki M mipa 'o e Kakai, 'oku 'ikai ko ha me'a fo'ou eni hono t langa'i, 'i he taimi ko 'oku fai ai ha'atau hola mei Nuku'alofa ni, tokolahi foki meimei tau peh p seti ofi he 50 'a e kakai nofo feitu'u ko eni he *crater* 'o Nuku'alofa, ko e holá kotoa 'oku meimei fou kotoa p he hala...hotau hala lahi ko eni 'o atu ai p ki Mataki'eua, hala Taufa' hau p Sea. Pea 'oku 'i ai 'a e taimi lahi 'oku fu'u fonu 'a e hala 'i he taimi ko 'oku fai ai 'a e hola, 'oku 'osi fakatokanga'i 'e he Pule'anga, na'e 'osi fakatokanga'i p he Pule'anga ki mu'a, 'oku 'i ai 'a e ngaahi me'a leva na'e fai ki ai Sea, 'uluakí ko e sio ki he ngaahi feitu'u ma'olunga ko 'i kolo ni ke 'oua 'e toe lele 'o hola ki h kae sio 'ai 'o hang ko eni ko e *High Komisiona Nu'usila*, 'oku 'osi fai 'a e talanoa 'i ai 'a e fel toi 'e lava 'o fakaava 'enau *gate* ke hola ki ai 'a e kakai 'oku ofi holo 'i he *High Comm*, tatau p pea mo Sia, pea 'oku 'i ai leva mo e sio ki he ngaahi fale lalahi ko 'i Nuku'alofa ni ke hola 'a e kakai ki 'olunga ai, ka 'oku 'i ai foki mo e palopalema ia ai he na'e 'ikai ke langa ia ke ne m tu'uaki ha fu'u tokolahi ha kakai 'i 'olunga, 'a ia 'oku 'ikai leva ke tau ...fai p sio ki he ngaahi tafa'aki peh ko 'i he ngaahi fale ko eni, na'a hola nautolu ki 'olunga pea holo hifo fu'u falé ia ki lalo.

Ngaahi fokotu'utu'u ki ha hala fakakavakava ke tokoni he fefononga'aki

Pea ko e me'a leva 'e taha Sea na'e fai ki ai 'a e talanoa ki ai 'aneafí pea na'e 'ohake 'e he Fakafofonga fika 4 'o Tongatapu 'a e fanga ki'i hala he ko Popua foki ia pau ke nau hola kinautolu ki mat tahi 'o toki ha'u ai, 'a ia te nau hola atu nautolu ki he ha'u ko 'a e peau Sea, 'a ia leva na'e fakatokanga'i eni Sea, pea 'oku 'i ai leva 'a e fo'i hala 'oku 'ai ke fo'u ia 'e he kongá 'o e *project* 'i he Potung ue ni, ke ha'u p ia mei Popua 'o a'u mai 'o tau mai ki Halaleva, 'a ia ko e h mai p ia 'i mui ke 'oua te nau to e lele ki he ...ki mat tahi ka nau fou mai ai p Sea, tatau p mo e ngaahi hala 'i Hahake ko e hala 'e taha 'i 'Eua, ko e 'uhingá p ke fakafaingam lie'i 'a e kakai ko e taimi ko 'oku fai ai ko ha taimi ko 'oku fiema'u ai ke nau hola pea nau ng ue'aki 'a e ngaahi hala ko ia, mo ha ngaahi feitu'u kehe tukukehe ofu ko eni 'i he hala T ufa'ahau ki ha feitu'u 'oku toe malu ange.

Ko e me'a mahu'inga ko na'e 'ohake ko eni 'e N pele 'Eua, ko e me'a mahu'inga ko e ...ke 'i ai ha to e founa 'e taha ke fai ai ha hola Sea, pea 'oku lahi leva 'a e sio ki ai ke 'i ai ha hala fakakavakava mei he feitu'u ko eni ki heni ki he tafa'aki ko ki k , 'i ai 'a e ngaahi feitu'u ia ai meimei mita 'e 40 p hono v mama'o, ka kuo pau p foki ke langa pea mo e ngaahi hala ke a'u ki he ngaahi hala ko 'i he ngaahi tafa'aki ko ia. 'A ia 'oku ...na'e 'osi fai p ngaahi *study* ki mu'a ka 'oku tu'u 'i he taimi ni Sea, 'oku 'osi 'i ai ;leva 'a e fel toi ke ha'u 'a e *ADB* p ko e Pangik 'a 'Esia ke nau mai 'o fai ha *full costing* mo sio ki he *feasibility* hono fa'u ko eni 'o e hala fakakavakava ko eni na'a tau fai hono talanoa'i. 'Oku 'ikai ke sai p ki he taimi p 'e toki hoko ai ha fakat maki, sai ke fakasi'isi'i 'a e fakamole, he ko 'etau takai ko ki mala'e vakapuna, tau peh 'oku miniti 'e 40, ka tau fou h mahalo 'e holoki 'aki ha miniti 'e 30, 'a ia 'oku 'ikai ke ngata p he hao ai hotau taimi, hao ai mo 'etau ki'i s niti, toe si'isi'i ai mo hono ng ue 'aki 'a e lolo to e 'uli ai ko eni 'a e 'eá Sea. 'A ia 'oku lahi 'a e ngaahi ...'oku 'ikai ko e 'uhingá p ke tau hola ai lahi mo e ngaahi lelei kehekehe, kapau tetau sio leva ki Hahake leva, taimi ko 'oku 'ikai ke tau fa'a lava 'o fie 'ai ha ngaahi *project* ai ko e 'uhingá mama'o 'a e feinga mai ki kolo ni pea kapau leva 'e 'ai 'a e hala fakakavakava, tau peh p miniti 'e 5 p pe 10 kuo te a'u mai kita ki Nuku'alofa ni, hang p ia ha'ate nofo mei Tofoa p ko f , 'a ia leva 'oku 'i ai 'a e ngaahi lelei, ko e fo'i

me'á eni ke tau ha'u ko eni 'a e Pangik ko eni 'a 'Esia, tau sio ki ai 'oatu 'etau ngaahi fakakaukau pea 'omai leva honau fua tautau 'a e lelei mo e kovi mo e al me'a peh , mo e me'a tatau p mo 'omai p ha ki'i fakafuofua pe 'e fiha ko 'a e hala fakakavakava ko eni Sea, he kapau leva 'e 'ave 'etau s niti ki he hala fakakavakava 'e 'i ai leva 'a e tafa'aki 'e ki'i holoki hifo he ko e 'uhinga he ko e pa'anga 'e 'ave ki he hala fakakavakava, 'a ia 'e pau leva ke tau fua tautau 'a e lelei 'e ma'u mei he holoki 'o 'etau me'a 'e ala fai 'aki 'a e pa'anga ko ia 'i ha feitu'u kehe.

Ka ko e faka'amú ia na'a to e ma'u mai ha pa'anga fo'ou ke lava p 'o fai l ua p ngaahi fakakaukau ko eni Sea, ko e taumu'a p ke to e lelei ange mo malu ange 'a e fonua, m l Sea. Fokotu'u atu ai p .

Sea K miti Kakato: M l . Hou'eiki ko e kakato ia 'a e ngaahi vouti 'e uofulu m f 'o e 'esitimeti, te tau p loti fakalukufua leva 'a e Lao Fakaangaanga fika 8 ...mou k taki fakamolemole kuo mo'u fiefiá 'a e motu'a Sea ia, k taki ka tau p loti 'a e vouti 23, ko kimoutolu 'oku mou laum lie lelei ke tali 'a e vouti 24, 23, pea mou k taki 'o hiki ...

Sea K miti Kakato: Minisit Ngoue.

Palani Pule'anga ki he langa hala fakakavakava mei Ma'ufanga ki Folaha

'Eiki Minisit Ngoue & Toutai: 'Oku ou fakam l atu fakatapu atu Sea peh ki he Hou'eiki Fakafofonga mei he K miti Kakato. Sea ko e ki'i me'a nounou p ko e pou pou p ki he fokotu'u ko eni ...

<005>

Taimi: 1150-1200

'Eiki Minisit Ngoue & Toutai : ... ko e fakamanatu atu p kuo 'osi 'i ai 'a e palani 'a e Pule'angá, pea ke langa 'a e hala fakakavakava mei Ma'ufanga, 'a ia ko Nuku'alofa ia, kolomu'a ia 'o Tonga ni k toa, 'o kolosi ai ki he kolomu'a 'o Tongatapu, ki Folaha. Pea, ko e f si'i taha ia 'i he tu'u ko 'a Fanga'utá. Pea 'oku 'ikai ke ngata ai, 'oku toe 'i ai mo e me'a lelei 'e taha fekau'aki mo ia. Ka ha'u ha sunami, ko e taimi ko 'e t ai ki he Fanga'utá, 'e hanga 'e he Fanga'utá 'o *absorb* 'a e lahi ko 'e vaí, mo e ivi ko 'oku ha'u mo e peau ko iá, kae lava leva ke holo. Ko e me'a p 'e hokó foki, te ne hanga 'ohake 'a e kelé 'o fakahake atu ki 'uta. Ka ko e tu'u ia ko 'oku mahino he taimi ni, pea 'oku fai 'a e ng ue ki ai 'a e Pule'angá. M l .

P loti'i 'o tali Vouti Potung ue MEIDECC

Sea K miti Kakato : Hou'eiki, tau p loti. Ko kimoutolu 'oku mou laum lie lelei ke tali 'a e Vouti 23, Potung ue Fakamatala 'Ea, Ma'u'anga Ivi, Ma'u'anga Fakamatala, Tokanga'i e Ngaahi Fakatamaki Fakanatula, ' takai, Fetu'utaki mo e Feliuliuaki e 'Ea. Mou k taki 'o hiki homou nima.

Kalake Pule : 'Eiki Sea 'oku loto ki ai a M teni Tapueluelu, Vili Manuopangai Faka'osiula Hingano, Veivosa *Light of Life* Taka, S miu Kuita Vaipulu, 'Eiki Minisit Polisi, 'Eiki Minisit Mo'ui, 'Eiki Minisit Ngoue, 'Eiki Minisit Pa'anga H Mai, 'Eiki Minisit ki he

Ngaahi Ng ue Fakalotofonua, 'Eiki Minisit Fonua, 'Eiki Pal mia, 'Eiki Tokoni Pal mia, 'Eiki Minisit Pa'anga, 'Eiki Minisit Lao, 'Eiki Minisit ki he Ngaahi Pisinisi 'a e Pule'anga, 'Eiki N pele Tu'iha'ateih, 'Eiki N pele Tu'ilakepa, 'Eiki N pele Nuku, 'Eiki N pele Vaea, 'Eiki N pele Tu'ivakan . 'Eiki Sea 'oku loto kotoa ki ai e Hou'eiki, ko e toko 20.

P loti'i 'o tali Lao Fakaangaanga fika 8/2016

Sea K miti Kakato : Fakafeta'i. Hou'eiki, ko e kakato ia e ngaahi vouti 'e 24 'o e 'Esitimeti. Te tau p loti fakal kufua leva 'a e Lao Fakaangaanga Fika 8/2016, Lao Fakaangaanga ki he fakah atu 'a e Pa'anga ki he Ngaahi Ng ue 'a e Pule'anga, 2016/2017, fakataha pea mo hono ngaahi Fakatonutonú. Ko kimoutolu 'oku mou laum lie lelei ki ai, k taki 'o hiki homou nima.

Kalake Pule : 'Eiki Sea 'oku loto ki ai a M teni Tapueluelu, Vili Manuopangai Faka'osiula Hingano, Veivosa Light of Life Taka, Samiu K. Vaipulu, 'Eiki Minisit Polisi, 'Eiki Minisit Mo'ui, 'Eiki Minisit Ngoue, 'Eiki Minisit Pa'anga H Mai, 'Eiki Minisit ki he Ngaahi Ng ue Fakalotofonua, 'Eiki Minisit Fonua, 'Eiki Pal mia, 'Eiki Tokoni Pal mia, 'Eiki Minisit Pa'anga, 'Eiki Minisit Lao, 'Eiki Minisit ki he Ngaahi Pisinisi 'a e Pule'anga, 'Eiki N pele Tu'iha'ateih, 'Eiki N pele Tu'ilakepa, 'Eiki N pele Nuku, 'Eiki N pele Vaea, 'Eiki N pele Tu'ivakan . 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a e toko 20, ko e kotoa ia e Hou'eiki M mipá.

Sea K miti Kakato : Fakafeta'i. 'E Hou'eiki, tuku mu'a ke ki'i lafolalo atu ha fakam l mei he motu'a, Sea K miti Kakato 'a e Falé ni. Fakam l atu ki he Pal miá, kae'uma' e Hou'eiki Minisit e Kapineti. Fakam l ki he Hou'eiki e fonuá. Fakam l ki he Hou'eiki Fakaafongia e Kakaí. M l 'aupito e fai fatongia. Fai fatongia lelei, pea 'oku h mai 'a e laum lie 'o e ng ue fakataha, koe'uhí ke tau 'unuaki hotau fonuá ki mu'a. Talu 'eku fokoutua he sea ko ení, mo 'eku ongo'i 'aneafi, tu'unga m 'olunga 'aupito 'aupito na'e 'i ai e feme'a'aki 'o e Falé. Toe 'ange'ange ia he 'aho ni... 'a e laum lie 'o e fefaka'apa'apa'aki mo e fetoka'i'aki. Laum lie 'o e fe'ofa'aki, mo e laum lie 'o e mateaki fonua. Pea 'oku peh 'a e fakam l houna'ia mei he ki'i motu'a ko ení. Kole atu ke tui homou koté. Hou'eiki, tau liliu 'o **Fale Alea**.

'Eiki Sea : Hou'eiki, m l 'aupito e feme'a'aki. 'Oku ou ki'i fiema'u p ke tau toe fesiofaki. Tau toki fakataha ki he 2.00 'a ho'at . M l .

(Na'e m l l heni 'a e Fale)

<006>

Taimi: 1400-1410 Efiafi

S tini Le'o: Me'a mai 'Eiki Sea 'o e Fale Alea (*Lord Tu'ivakan*)

'Eiki Sea: Hou'eiki, m l 'aupito ho'omou laum lie ki he ho'at ni. Ka koe'uhí kuo 'osi 'a e alea'i 'etau Patiseti, toe p ke fakahoko mai he Sea 'o e K miti Kakato 'a e ng ue kuo lavá, pea mahalo te tau kamata'aki ia.

Fakam 'opo'opo ng ue kuo lava he K miti Kakato

Penisimani Fifita: Tapu mo e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea 'o Tongá, tapu ki he 'Eiki Pal miá kae 'uma' 'a e Hou'eiki Minisit 'o e Kapinetí. Tapu ki he Hou'eiki Fakafofonga 'o e Fakafofonga 'o e kau N pele 'o e fonua. Tapu ki he Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakaí, m l ho'omou laum lie lelei ki he efiafi ni. 'Otua mo Tonga ko hoku tofi'a, Tonga fonua mon 'ia, ko 'ene 'Otua'aki 'a Sihova. Same 119: veesi 105 Ko ho'o Folofolá ko e t hulu ki he'eku laká, mo e maama ki hoku halá. L pooti mei he K miti Kakato ki he Fale Aleá, ki he ngaahi ng ue na'e tukuhifo ki he K miti Kakató, pea kuo lava 'a e ng ue ki ai. Lao Fakaangaanga ke fakah atu 'a e pa'anga ki he ngaahi ng ue 'a e Pule'angá 2016/2017. Lao Fika 8/2016 na'e tali 'a e 'Esitimetí Fakaangaanga mo hono ngaahi Fakatonutonu 'o anga peh ni. 'Uluakí, hiki 'a e Vouti Fika 2 ko e Vouti 'a e Fale Aleá 'aki 'a e 2.55 miliona, 'a ia ko hono 'omai ia 'a e pa'anga tokoni ki he ngaahi v hengá - *Constituency Fund* mei he Vouti fika 8 ko e vouti 'a e Potung ue Pa'angá mo e Palani Fakafonua.

Uá, hiki 'a e Vouti fika 9 – ko e Vouti 'a e Potung ue Pa'anga H Maí 'aki 'a e 3.5 miliona. Tolú, hiki 'a e Vouti fika 17 ko e vouti 'a e Potung ue Ngaahi Ng ue Fakalotofonua 'aki 'a e 8 kilu. 'A ia ko e 'omai ia 'a e 6 kilu, ko e pa'anga tokoni ki he ngaahi vahe motú, mei he Vouti fika 8 ko e Vouti ia 'a e Potung ue Pa'angá, pea toe t naki ki ai mo e 2 kilu ko e Tokoni taki pa'anga 'e 2 mano ki he ngaahi v henga kotoa 'e 10 'i Tongatapu. Koe'uhi ko e 2 kilu tokoni ko ení, ki he ngaahi v henga 'e 10 'i Tongatápú, ko ha pa'anga fo'ou ia na'e t naki atu ki he 'Esitimetí, na'e tali ai ke fakalahi 'a e pa'angá, ke t naki 'e he Potung ue Pa'anga H Maí 'aki 'a e 2 kilu.

Ko e f , makatu'unga he ngaahi pa'anga ko ení, kuo 'ave mei he Vouti fika 8 – Vouti 'a e Potung ue Pa'anga mo e Palani Fakafonua, kuo holo'aki leva 'enau Vouti 'aki 'a e 3.1 miliona.

Na'e tali 'a e Fakamatala Patisetí, fakataha mo e ngaahi Fakatonutonu na'e fakah mai mei he 'Eiki Minisit Pa'angá mo e Palani Fakafonua. Lao Fakaangaanga Fika 9/2016, Lao Fakatonutonu Fika 2 ki he Ng ue Fakapule'anga 2016. Na'e tali 'o 'ikai ke toe 'i ai ha fakatonutonu. Palani Fakaangaanga Fakata'u 'a e 'Ofisi 'Atita 'o Tonga 2016/2017, na'e tuku ki he K miti Tu'uma'u ki he Pa'angá ke nau ng ue ki ai, kae toki l pooti mai. M l Sea.

P loti'i 'o tali Lao Fakaangaanga fika 8/2016 & ngaahi fakatonutonu

'Eiki Sea: M l fakam l ki he 'Eiki Sea 'o e K miti Kakato, ng ue lelei kuo fakahoko mai 'a e ng ue kuo lava he K miti Kakato pea ko ia hou'eiki, fie ma'u ke tau p loti'i 'a e Lao Fakaangaanga hang ko ia kuo fakahoko mai 'e he Sea 'o e K miti Kakato, Lao Fika 8/2012 'a e pa'anga kuo tukuatu 'e he Fale Aleá ki he Pule'angá ke fakahoko'aki hono fatongia ki he 2016/2017. Ko ia 'oku ke loto ke tau tali hono lau tu'o 2, fakataha mo hono ngaahi Fakatonutonu 'a e Lao Fakaangaanga ke fakah atu 'a e Pa'anga ki he Ngaahi Ng ue 'a e Pule'anga 2016 – 2017 k taki 'o hiki ho nima.

Kalake T pile: 'Oku loto ki ai 'a Penisimani 'Epenisa Fifita, M teni Tapueluelu, Vili Hingano, Veivosa *Light of Life* Taka, S miu Kuita Vaipulu, 'Eiki Minisit Polisi, 'Eiki Minisit Mo'ui, 'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai, 'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Fakalotofonua, 'Eiki Pal mia, 'Eiki Tokoni Pal mia, 'Eiki Minisit Pa'anga, 'Eiki Minisit

Lao, 'Eiki Minisit ki he Ngaahi Pisinisi Pule'anga, 'Eiki N pele Tu'iha'ateiho, 'Eiki N pele Tu'iha'angana, 'Eiki N pele Nuku, 'Eiki N pele Vaea, 'Eiki N pele Tu'ilakepa. Toko 19.

'Eiki Sea: Ko ia 'oku 'ikai ke loto ki ai, k taki 'o hiki ho nima. K taki Kalake 'o lau.

Kalake T pile: 'Eiki Sea 'oku 'ikai ha fakah loto.

'Eiki Sea: Lau tu'o tolu 'a e Lao ni.

Kalake T pile: Ko e Lao Fakaangaanga ke fakah atu 'a e Pa'anga ki he Ngaahi Ng ue 'a e Pule'anga.

'OKU TU'UTU'UNI 'E HE TU'I mo e Fale Alea 'o Tongá 'i he fakataha alea 'a e Pule'angá 'o peh ni:

'E ui 'a e Lao Fakaangaanga ni ko e Lao ke fakah atu 'a e Pa'anga 2016/17 ki he ngaahi ng ue 'a e Pule'angá 2016, pea kuo pau ke kamata ng ue'aki 'i he 'Aho 1 'o Siulai, 2016.

'Eiki Sea: Ko ia 'oku loto ke tau tali 'a e lau hono tu'o 3 o e Lao ni fakataha mo hono ngaahi Fakatonutonu, pea k taki 'o hiki hono nima.

Kalake T pile: 'Oku loto ki ai 'a Penisimani 'Epenisa Fifita, M teni Tapueluelu, Vili Hingano, Veivosa *Light of Life* Taka, S miu Kuita Vaipulu, 'Eiki Minisit Polisi, 'Eiki Minisit Mo'ui, 'Eiki Minisit Pa'anga H Mai, 'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Fakalotofonua, 'Eiki Pal mia, 'Eiki Tokoni Pal mia, 'Eiki Minisit Pa'anga, 'Eiki Minisit Lao, 'Eiki Minisit ki he Ngaahi Pisinisi Pule'anga, 'Eiki N pele Tu'iha'ateiho, 'Eiki N pele Tu'iha'angana, 'Eiki N pele Vaea, 'Eiki N pele Tu'ilakepa. 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a e toko 18.

'Eiki Sea: Ko ia 'oku 'ikai ke loto ki ai pea k taki 'o hiki ho nima.

Kalake T pile: 'Eiki Sea 'oku 'ikai ha fakah loto.

'Eiki Sea: M l , tali ia. 'Eiki Minisit Pa'anga ... ke fiefia ai?

'Eiki Minisit Pa'anga: 'Eiki Sea fakahoko atu tapu p ki he Feitu'u na mo e Hou'eiki 'o e Fale Alea, fakafongá'i atu p 'a e 'Eiki Pal miá mo e Pule'angá 'a e fakam l atu m l 'aupito 'a e ng ue kuo fai, pea mo e fakamon 'ia ke hoko atu 'a e ng ue pea tauange ki he 'Otua Mafimaff ke ne tokoni'i mo tapuaki'i 'a e fo'i tenga 'e t ko ení, ke mo'ui ai 'a e fonuá mo e kaha'ú foki. Fakam l lahi, m l .

P loti'i 'o tali Lao Fakaangaanga fika 9/2016

'Eiki Sea: M l . Ke tau hoko atu ki he Lao Fakaangaanga fika 9/2016 ko e Lao eni ke Fakatonutonu 'a e hingoá, 'a ia ko e Lao Fakaangaanga Fika 9/2016 mo hono fakatonutonu Fika 2..

<008>

Taimi: 1410-1420

'Eiki Sea: Ki he Ng ue faka-Pule'anga 2016. Ko ia 'oku ke loto ke tau tali hono lau tu'o ua e lao ni, k taki 'o hiki ho nima.

Kalake Pule: 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a Penisimani 'Epenisa Fifita, M teni Tapueluelu, Vili Hingano, Veivosa *Light of Life* Taka, S miu Kuita Vaipulu, 'Eiki Minisit Polisi, 'Eiki Minisit Mo'ui, 'Eiki Minisit Ngoue, 'Eiki Minisit ki he Pa'anga H mai, 'Eiki Minisit ki he Ngaahi Ng ue Fakalotofonua, 'Eiki Pal mia, 'Eiki Tokoni Pal mia, 'Eiki Minisit Pa'anga, 'Eiki Minisit Lao, 'Eiki Minisit ki he Ngaahi Pisinisi 'a e Pule'anga, 'Eiki N pele Tu'iha'ateiho, 'Eiki N pele Tu'iha'angana, 'Eiki N pele Nuku, 'Eiki N pele Tu'ilakepa, 'Eiki N pele Vaea. 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a e toko uofulu (20), kotoa e Hou'eiki.

'Eiki Sea: Ko ia 'oku 'ikai ke loto ki ai, k taki 'o hiki ho nima.

Kalake Pule: ...

'Eiki Sea: M 1 . K taki Kalake 'o lau tu'o tolu 'a e lao ni.

Kalake Pule: Lao Fakaangaanga Fakatonotonu Fika 2 ki he Ng ue Faka-Pule'anga 2016.

Ko e Lao ke Fakatonotonu 'a e Lao ki he Ng ue Faka-Pule'anga 2002.

'Oku tu'utu'uni 'e he Tu'i mo e Fale Alea 'o Tonga 'i he fakataha alea 'o e Pule'anga 'o peh .

Hingoa Nounou mo 'UHINGA'i Lea, 'E ui 'a e lao ni ko e Lao Fakatonotonu Fika 2 ki he Ng ue Faka-Pule'anga 2016.

'Eiki Sea: Ko ia 'oku ke loto ke tau tali hono lau tu'o tolu 'a e Lao Fakaangaanga ni, k taki 'o hiki ho nima.

Kalake Pule: 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a Penisimani 'Epenisa Fifita, M teni Tapueluelu, Vili Hingano, Veivosa *Light of Life* Taka, S miu Kuita Vaipulu, 'Eiki Minisit Polisi, 'Eiki Minisit Mo'ui, 'Eiki Minisit Ngoue, 'Eiki Minisit ki he Pa'anga H Mai, 'Eiki Minisit ki he Ngaahi Ng ue Fakalotofonua, 'Eiki Pal mia, 'Eiki Tokoni Pal mia, 'Eiki Minisit Pa'anga, 'Eiki Minisit Lao, 'Eiki Minisit ki he Ngaahi Pisinisi 'a e Pule'anga, 'Eiki N pele Tu'iha'ateiho, 'Eiki N pele Tu'iha'angana, 'Eiki N pele Nuku, 'Eiki N pele Tu'ilakepa, 'Eiki N pele Vaea. 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a e toko uofulu (20), ko e kotoa e Hou'eiki.

'Eiki Sea: M 1 . Tali ia. M 1 'aupito Hou'eiki, ko e me'a p 'e taha ke fakahoko atu ko e kole ki he K miti Tu'uma'u ki he Pa'anga ke fakakakato mai 'a e ng ue ko eni 'o fakah mai ha l pooti kae lava ke fakahoko atu 'a e ng ue 'a e 'Ofisi 'o e 'Atita, 'uhingá ko hai 'oku sea he K miti Pa'anga koe'uh kapau 'Eiki Minisit T naki Pa'anga koe'uh kapau 'e lava ke fakakakato ia kae fakahoko 'a e ng ue ki he 'Ofisi 'Atita, ke toki ui p ha'amou fakataha. M 1 toki hoko atu ia.

M 1 1 Fale Alea ki he áho 1 'Akosi 'ikai ha 'a'ahi Fale Alea

Ko e me'a p 'e taha ke fakahoko atu na'e 'osi fakahoko p foki ki mu'a he 'ikai ke fai ha 'a'ahi 'i he ta'u ni. Ko 'etau tutuku he 'aho ni te tau toki fokotu'u p ki he 'aho 'uluaki 'o 'Aokosi. Ko e lele atu ko eni foki 'oku teuteu 'a e Uike Heilala ko e 'aho 'Ene 'Afio pea ko e uike ua Siulai 'oku fai ai 'a e konifelenisi 'a e pasifiki, 'a e CPA, Pasifiki pea mo 'Aositel lia k toa e ' state. Pea 'oku ou faka'amu p 'e lava ke 'i heni 'a kimoutolu 'uhinga kae toki tufa atu 'a e ngaahi tohi fekau'aki pea mo ia, ka 'oku mahu'inga 'aupito 'a e fakataha ko eni, 'oku lele he uike kakato. Pea 'oku 'i ai p mo e ngaahi folau 'e toki fakahoko atu p kia kimoutolu

ka ko e, 'oku mahu'inga 'aupito e konifelenisi ko eni pea mo e ngaahi, 'oku 'i ai mahalo e teuteu 'a e Minisit Takimamata 'oku 'ikai ke u sio 'oku 'i heni, fu'u lahi 'ene mama'o mei he Falé. Ka 'oku, 'oku ou faka'amu p ko e ngaahi me'a na'e fie ma'u vivili mei ho'omou ngaahi v henga takitaha ke, na'a lava ke faka ... vakai'i e ngaahi me'a ko ia, mahalo ko e ngaahi me'a ko ena fekau'aki pea mo e silini 'oku tufa atu ki he ngaahi v henga pea 'oku toe 'i ai p mo e ngaahi ng ue kehe. Pea 'oku ou faka'amu p ke 'oua na'a hang ko 'emau 'a'ahi atu he ta'u 'e taha ki 'Eua, pea ko e me'a na'a nau fakahoko mai ko e 'osi eni e ta'u 'e 15 ko e me'a tatau p 'oku mou kei me'a mai ai 'o fakahoko mai.

Ka kuo liliu foki e taimi he 'oku tu'um lie ... hang mahalo na'e fakah mai he 'Eiki N pele Fika 1 'o Tongatapu, fu'u sai 'aupito 'a 'Eua he taimi ni. Pea 'oku mau faka'amu p ke peh e ngaahi v henga, ko ia ko 'Eiki Minisit T naki Pa'anga? Ko ia ko e me'a ia na'e fakakaukau ai ke 'ai e 10,000 'i he ta'u, kai kehe ka ko eni 'oku mou a'u moutolu 'o 150,000, ua kilu ko he ta'u ni, 'a e silini ki he ngaahi v henga ... Ka ko e kamata mai ia mei he taimi ko ia koe'uh ko e ki'i me'a na'e hoko p 'i 'Eua ka 'oku ou tui 'oku 'aonga e ngaahi ... Kai kehe 'oku, 'oku ou faka'amu p 'e lava Hou'eiki ke mou tali lelei p koe'uh ka tau toki 'a'ahi. Ko e me'a ko eni ki he 'a'ahi ngoue, 'oku ou faka'amu p na'a lava p ke mou toki muimui atu p moutolu ki ho'omou ngaahi v henga 'a ena 'i Tokelau, ngaahi 'a'ahi ko ia, koe'uh ka tau toki 'a'ahi he ta'u fo'ou, koe'uh he 'oku, 'oku ou kole atu p na'a lava ke fakahoko e ' ngaahi me'a ko ena 'oku 'asi mai homou l pooti he ta'u ki he ta'u, na'a lava ke ki'i to'o atu ha me'a 'e ua p tolu. Ka 'oku ou faka'amu p Hou'eiki ke mou tali lelei ka tau toki 'a'ahi ki he ta'u fo'ou. Pea ko ia Hou'eiki ko e, 'ikai ke 'i ai ha me'a, mahalo ko 'ene 'osi p eni 'oku tau tuku tau toki kamata mai p ki he 'aho 'uluaki 'o 'Aokosi. 'Eiki Pal mia, me'a mai.

Fakam 1 'ia e ng ue kuo lava ó fakapaasi Patiseti 2016/17

'Eiki Pal mia: Tapu atu ki he Feitu'u na 'Eiki Sea kae 'uma' 'a e toenga 'o e Hou'eiki. 'Oku ou faka'amu p ke fai atu ha ki'i fakahoha'a he ko 'etau 'aho faka'osi eni pea tau m tuku, tau toki fakataha mai, ka 'oku ou toe fie 'oatu p 'a e pou pou ki he fakam 1 na'e 'osi fai atu 'e he 'Eiki Minisit Pa'anga. Fakam 1 atu 'Eiki Sea kae 'uma' 'a e Sea 'o e K miti Kakato pea peh ki he Hou'eiki N pele kae 'uma' 'a kimoutolu e kau Fakafofonga 'o e Kakai, 'i he tipeiti kuo tau lava 'o fakahoko fekau'aki mo 'etau, mo 'etau 'esitimet. 'Oku ou tui ko e ngaahi tipeiti k toa kuo tau fai neongo na'e 'i ai 'a e ngaahi t kehekehe ka ko hono iku'anga 'oku tau iku mai he 'aho ni kuo tau m tuku 'oku tau fiem lie k toa 'oku tau melino pea 'oku tau tali mo e loto hangam lie e patiseti. 'Eiki Sea kae 'uma' 'a e Hou'eiki, 'oku ou tui 'oku tatau p 'etau faka'amu. Kuo lava e patiseti, lava hono alea'i, ko e me'a mahu'inga 'oku toe mai ko hono ng ue'i 'o 'etau patiseti mo 'etau ... 'Oku 'ikai ke puli 'ia kitautolu Hou'eiki 'oku 'ikai ke kakato, 'oku 'ikai ke ma'u e pa'anga ia totonu 'oku fiema'u ke feau'aki e ngaahi fiema'u. Neongo ko e patiseti eni ka 'oku tau takitaha 'ilo'i hifo p 'ia tautolu 'i he taimi na'a tau alea'i ai e patiseti ko eni 'oku kei lahi 'a e ngaahi ng ue ia 'oku fie ma'u ki ai e pa'anga ka ko hotau ivi p eni. Ko ia 'oku 'oatu 'a e faka'amu ko eni mei he t pile 'a e Pule'anga ke tau ng ue fakapotopoto'aki mu'a 'a e s niti ko eni kuo vahe'i mai. Pea t naki atu ki ai 'etau *commitment* pea mo 'etau loto'aki ke t naki atu ia ki he t nounou ko eni 'i he 'etau patiseti, 'ikai ke lava 'e he ivi 'oku tau ma'u ke feau e ngaahi fie ma'u.

Fakam 1 'ia tokoni fakapa'anga mei muli ki he Patiseti

Tau fakam l foki ki he ngaahi fonua ko eni 'oku nau hanga 'o 'omai e *budget support* ke tokoni mai ki he'etau, 'i hono fakakakato 'etau ngaahi fie ma'u 'etau patiseti. Ko ia 'oua na'a ngalo 'ia kitautolu ko e kakava eni e kakai, ko e kau tukuhau mei he ngaahi fonua kehe 'oku 'omai ke fakalavalava'aki e fua hotau fatongia. Ko ia 'oku ou tui 'oku 'i ai, 'oku tau mo'ua, tau mo'ua ki he kakai ko eni, tau mo'ua ki he kau totongi tukuhau hotau fonua ni, ke tau fakahoko hotau fatongia 'o hang ko ia ko e ngaahi veesi kuo tau fanongo ai 'i hono toutou lau mai 'i he taimi na'e alea'i ai 'etau patiseti.

'Eiki Sea 'oku, 'oku ou fie lave ki he ki'i me'a ko eni pea mou fakamolemole ko e ki'i konga eni 'oku ou to'o mai mei he, mei he *corporate plan* 'a e 'Ofisi e Palasi. 'Oku 'ikai ke l loa 'oku nounou mahalo na'a *half* sekoni p . Ka 'oku mahu'inga kiate au ke fakamanatu eni kiate kitautolu 'a e mahu'inga mo e mafatukituki 'o e pule lelei. Ko e me'a eni mei he 'Ofisi e Palasi pea 'oku ou tui ko e finangalo eni e Tu'i ke 'omai 'a e fale'i ko eni kiate kitautolu ke tau, tokoni mai ke poupu ki he'etau ng ue. Ko e ola fakafonua (*d*), poupu ki he pule lelei ki he pule 'a e lao. 'Oku mahu'inga 'etau fa'unga fakapolitikale mo e lao ...

<009>

Taimi: 1420-1430

'Eiki Pal mia: ... mo e founa 'oku fakalele'aki hotau Pule'anga mo e koló ki he ngaahi fakalalakalaka kotoa. 'Oku 'ikai ha pule lelei te ne 'omai e ola 'i he ' takai 'oku ng vaivai he 'e fakafe'atungia ki he fakahoko 'o e ngaahi s vesí pea to e fakatuai'i mo e fakalalakaká 'o e tupulaki faka'ekon miká, 'a e ng ue kafataha ki he lelei 'a e tangata mo fafine pea mo e longomo'ui 'a e 'ekon miká. 'Oku hokohoko atu 'a e lau ko eni 'oku h he *corporate plan* 'a e 'Ofisi e Palasi. Ka ko e fakamanatu mai p kiate kitautolu 'oku mahu'inga 'aupito 'aupito, Kapau he 'ikai ke tau lava ke tau ng ue'aki e ngaahi naunau 'o e pule lelei, 'ata kitu'a 'etau ngaué neongo 'oku 'ikai ko ha me'a faingofua, tali ui kiate kinautolu 'oku 'o nautolu e tukuhau pea mo e kakava 'o e fonuá 'oku fua'aki, fakahoko'aki hotau fatongiá. Ko e pule 'a e laó mo e vahevahe taau e ki'i koloa 'oku tau ma'ú, ko e ngaahi me'a ia 'oku 'uhinga mai ki ai 'a e fakatokanga ko eni p ko e fale'i mei he 'Ene 'Afio, 'Ofisi 'o e Palasi kiate kitautolu. Ko ia 'oku 'oatu e ki'i faka'amu ko eni mo e poupu atu ki he fakam l na'e fai 'e he 'Eiki Minisit Pa'anga kiate kimoutolu, Sea e K miti Kakato mo Hou'eiki 'i he lava lelei hono alea'i 'etau patiseti, fakataha mo 'etau faka'amu ke hoko e patiseti ko eni ke tau, ko ha me'a ia ke ne tokoni'i 'a e langa fakalalakalaka hotau fonuá 'i he ta'u fakapa'anga ko eni ka hokó. Ko ia 'oku peh ki'i fakam l . M l 'aupito Sea.

'Eiki Sea: M l 'Eiki Pal mia. Pea ko u tui ko e me'a ko ena 'oku finangalo ki ai 'Ene 'Afio, 'oku mo'oni 'aupito ka ko u tui kapau ko e me'a ia 'a kitautolu ke tau fakahoko e ngaahi me'a ko ia. Mahino p 'etau feme'a'aki he ngaahi me'a ni, kapau he 'ikai ke tau hanga 'o fakahoko ke fakatau mo e ngaahi me'a 'oku fai ai e feme'a'aki. 'Oku 'ikai ke 'i ai hano 'aonga hano talamai kapau he 'ikai ke tau fai ke fakatau mo e me'a 'oku taau ke tau fai ke fakahoko e me'a ko ia. 'Eiki N pele, Vava'u.

Lord Tu'ilakepa: M l 'Eiki Sea e ma'u faingamalie. Tapu p mo e Feitu'u na ko e Sea e Fale Alea 'o Tonga. Fakatapu atu ki he 'Eiki Pal mia 'o Tonga kae 'uma' e Hou'eiki Kapineti kae 'uma' e Hou'eiki N pele kae 'uma' e kau Fakafofonga e Kakaí 'Eiki Sea mo 'etau kau ng ue. 'Eiki Sea ko u tu'u p au ia ke ke to e fakapapau'i mai ange 'e he Feitu'u na 'a e 'etau tutuku ko eni p 'oku tonu 'eku fanongo te tau toki foki mai ko 'i 'Aokosi.

'Eiki Sea: Ko ia, 'aho 'uluaki.

Kole ke fakakaukau ke fai p 'a'ahi Fale Alea he ta'u ni

Lord Tu'ilakepa: Ko ia 'Eiki Sea. 'Eiki Sea ko u tu'u p ko e anga p eni 'o 'eku 'oatu p 'Eiki Sea koe'uhi 'oku fu'u lahi 'etau m l l 'Eiki Sea. Ka 'oku ke mea'i 'Eiki Sea ko e ki'i taimi ko eni hang ko e anga maheni p ta'ú fakatatau mo 'etau Tohi Tu'utu'uní, foki e Fale Pa'anga 'o fakama'opo'opo koe'uhi he vave tahá kae a'u ki he 'aho l 'a e kamata leva hono tukuange pa'anga 'a ia na'e fai hono alea'i. Ko e kau eni he tumutumu 'o e kau e motu'a ni 'i he alea ki ha pa'anga lahi peh fau 'i he to'u tangata ko ení 'Eiki Sea. Pea ko e tuku atu hang ko e me'a ko ia na'e me'a ki ai e 'Eiki Pal mia. 'Oku 'ikai ko ha me'a si'isi'i he na'a tau ng ue kotoa kotoa e Hou'eikí ki ai. Pea na'e lahi e ngaahi fakaanga e ngaahi peau t na'e ha'u ko e lave he anga e tipeiti na'e faí 'Eiki Sea. Ka ko u 'amanaki p Sea te tau to e fakakaukau'i mu'a, tau to e fakakaukau'i p mu'a 'Eiki Sea 'oku 'ikai ko ha peh ko ha me'a si'isi'i ke tuku mu'a 'Eiki Sea ke tau hoko atu p mu'a e 'a'ahí. Ko e ki'i vaha'a taimi ko eni 'etau m l l ko ení, lava lelei e kau M mipa 'o foki atu ki honau ngaahi feitu'u 'oku nau me'a mai mei ai 'Eiki Sea. 'I ai p ngaahi ng ue lalahi na'e fakahoko tautautefito homau v henga. Ka 'oku 'ikai ke fai ha lau ng ue 'Eiki Sea ka ko 'eku 'o hake p 'Eiki Sea ko e h ko 'etau me'a te tau m l l , ka ko e lelei ange, foki 'a tokelau ki tokelau pea mau lele atu 'o sio ki he k inga 'o 'omai ha toe ngaahi fakamatata 'Eiki Sea, ke hoko hoko peh p pea mahino 'oku 'ata kitu'a 'etau ngaué pea kau mai e kakaí ki he me'a kotoa. Ke ki'i longonoa ko ení 'Eiki Sea ko u tui 'Eiki Sea ko u 'oatu p 'e au e fakakaukau ki he Feitu'u na, ka ko e Feitu'u na p 'oku fai tu'utu'uni he me'a kotoa p 'Eiki Sea.

Ko 'eku lave'i, na'a tau m l l foki 'i he konifelenisí, ko e toki me'a eni ia 'oku hoko 'i he fonua ni, 'a e m l l 'a e Fale ni. Na'e tu'o fiha a'u ki he taimi na'e fai fatongia ai e motu'a ni, kole, me'a mai p 'e he 'Eiki Pal mia 'o e 'ahó, 'ikai. Ko ia p 'oku mou faingam lie pea mou me'a atu ki ai. Na'e kole mai p 'Eiki Pal mia pea tau tutuku leva, fakahoko 'e he Feitu'u na e fatongia ko ia 'Eiki Sea. Ka koe'uhi p 'Eiki Sea 'oku ou fakatokanga'i p 'oku totonu ke mau foki atu ki homau ngaahi v henga 'o ki ai 'o me'a atu e Hou'eikí ki he kakaí mo vakai. Lahi 'aupito 'aupito e palopalema ia he 'ikai p 'osi ia mei he ta'u ki he ta'u 'Eiki Sea. Pea mau foki mai 'o l pooti mai ki he Feitu'u na. Pea kapau 'Eiki Sea 'oku fulihi ko 'emau muimui he h 'ele 'a 'Ene 'Afio he soú. Na'a ko ha me'a ia ke me'a atu ai e Hou'eikí 'o me'a ki he faingata'a'ia 'a Niua, me'a mai ki Vava'u, me'a mai 'i Ha'apai, ki 'Eua. Pea koe'uhi ke ongo'i 'e he kakaí 'oku k toa k toa atu e Hou'eikí M mipa ki he ngaahi feitu'u 'a ia 'oku, tautautefito 'Eiki Sea ki tahi, ko nautolu 'oku nau faka'amu he taimi lahi ke nau ma'u mai e melie mo e momona 'o Nuku'alofa 'Eiki Sea. Pea ko e 'uhinga ko 'oku mau fokoutua ai 'i Tonga 'eikí, ko e tu'utu'uni ia 'etau Tohi Tu'utu'uni pea ko e laó ia, tukukehe 'o kapau 'e toki loto e Fale ke fai ha Fale Alea ki ha fonua ki Vava'u p ko Ha'apai p ko 'Eua, 'e toki lava leva ke liliu 'a e lao ko ia 'Eiki Sea. Ka ko u fokotu'u atu p ki he Feitu'u na 'Eiki Sea, lahi ' noa. Ko mautolu mei tokelaú, kei lahi 'aupito 'aupito e ng ue ke fai mei tokelau 'Eiki Sea. Ka 'oku mau fakaongoongo atu p ki taumu'a ko e h ho'o tu'utu'uni 'Eiki Sea. M l .

'Eiki Sea: M l . Ko e founa foki 'o e *Westminster Abbey*, *Westminster Abbey model* 'oku ai e faka'amu ko e taimi ko 'oku m l l ai e Falé, 'oku mou lava ke mou me'a atu ki homou v henga takitaha. 'Oku ai e faka'amu na'a 'i ai ha taimi 'oku 'i ai ha'amou 'ofisi ai, ko ho'omou foki ki ai 'oku lava ke mou ng ue mo homou v henga takitaha. 'Oku 'ikai ke 'uhinga ia ke tau toki nofo p 'o tau toki 'o 'a'ahi, 'ikai. 'Oku 'i ai ho fatongia ki ho v henga takitaha. Pea ko u faka'amu ko e ki'i taimi ko ia 'oku tau tutuku ai 'oku mou lava ke mou me'a atu p 'oku mou lava p moutolu ke mou fakam 'opo'opo 'a e ngaahi me'a, ngaahi palopalema p ko e h e me'a, 'oku tonu ke atu homou takitaha v henga ki he Fakafofonga. 'Oku 'i ai 'emau palopalema, 'oku 'ikai ke 'uhinga ia ke atu k toa 'a e kau

Fakafongā. Ko e me'a ko eni ki he 'a'ahí 'oku ou faka'amu p na'a lava p ke mou muimui atu 'a moutolu ko eni homou takitaha vahefonua 'i he 'Ene 'Afió 'a e 'a'ahi 'oku faí. Me'a atu mo e Minisit ha'ana e potung ue. Ko 'ene lava atu 'a e toko ua p ko e toko tolu ko íá 'oku, ko e fakafongā 'i kitautolu. Ka ko 'eku 'uhinga p 'a e ta'u ni ke ki'i, ko e h p me'a 'e, 'oku lava ke fakahoko he ngaahi fiema'u vivili na'e faí. Ka 'oku 'ikai ke 'uhinga peh ko 'etau tutuku ko ení 'e tuku, 'ikai. 'Oku 'i ai homou fatongia ki homou v henga takitaha. Pea kapau 'oku te'eki ke ke 'ilo ia 'oku tonu ke ke mea'i e me'a ko ia, 'oku kei hokohoko atu p ng ue 'a e Falé ia. Ka 'e makatu'unga ia, pea ke toki l pooti mai 'a e ngaahi palopalema p ko e h e ngaahi fiema'u ho v henga 'i he ki'i fo'i tutuku ko ia. Ka ko u faka'amu p au na'a lava ke fakahoko e konifelenisi ko eni he uike ua na'a 'i ai ha fa'ahinga 'oku 'ikai ke faingam lie ki homou v henga filí ke ke kau mai ki he konifelenisi ko ení he konifelenisi faka, me'a eni 'a e CPA. Ka 'oku 'ikai ke 'uhinga ia ke peh ke ta'ofi ai ho'o, 'ikai. Ko e kolé p ia ke tau toki 'a'ahi 'i he ta'u fo'ou. He ko e 'a'ahi ko ení ia 'oku 'ikai ke to e fiema'u, 'oku 'i ai e ng ue lahi 'oku fiema'u ke nofo 'a e kau ng ue 'o fakahoko ke fakam 'opo'opo 'etau ng ue ko eni mo e fu'u patiseti lahi ko eni kuo fakahokó.

Lord Tu'ilakepa: Ka u ki'i faka'osi atu p au ki he Feitu'u na 'Eiki Sea fakamolemole. Ko 'ene lava ko ia 'a e patisetí fakamolemole 'Eiki Sea, 'oku 'ave ia ki he Fale Pa'anga ke nau fakam 'opo'opo e me'a ko ení, 'ikai ke 'i ai ha kaunga hotau Fale 'eikí 'o tautolu ki ai. Ko e kongā lahi taha 'o e pa'anga ko ení 'oku 'i he 'aofinima ia 'o e 'Eiki Pal mia mo e Kapinetí pea hoko atu e ng ue. Ko 'emau foki ko eni ki he ngaahi feitu'u 'o hang ko me'a ko ia 'oku ke me'a mai'aki 'Eiki Sea. 'Oku ke mea'i 'Eiki Sea, ka foki atu 'a Lulunga 'oku 'i ai e ngaahi vaka te nau fiema'u ke me'a ai e Hou'eiki 'o fai 'enau ngaahi 'a'ahí. 'E fiema'u ha s niti he kuo 'osi vahe'i 'a e ngaahi patisetí ki he ngaahi vouti takitaha 'Eiki Sea. 'O kapau te mau foki atu mautolu mei he Vahe motu, vahe 14. Te mau, h e me'a 'e hokó, h e me'a te mau faí. Hang ko e me'a ko ena 'oku ke me'a mai ki ai 'Eiki Sea fakamolemole p hono 'o hake, ka ko e uike ko eni p ko e m hina 'e taha ko ení, h 'emau me'a 'e toe faí. 'Ikai ke fai ha k miti, 'ikai ke fai ha me'a 'e taha. Ko e me'a 'oku mau kole atu aí na 'oku sai ke fai e 'a'ahi...

001>

Taimi: 1430-1440

Taukave 'ikai muimui Fale Alea ki he Tohi Tu'utu'uni 'a e Fale

Lord Tu'ilakepa: 'a'ahí 'Eiki Sea, kae 'oua 'e toloi he 'oku mahino mai leva, 'o kapau 'oku ... ki he motu'a ni 'oku 'ikai ke tau muimui he Tohi Tu'utu'uní 'Eiki Sea mo e fakahokohoko ng ue 'oku 'omai he'etau Tohi Tu'utu'uní. Ko e 'uhinga atu ia ko 'oku ou kole atu ai ki he Feitu'u na, ka 'i he Feitu'u na p ko e h ho'o tu'utu'uní ka ki he 'eku ongo'í pea mo e 'ata kitu'a 'a e anga 'etau m l l ko ení, ko e h koaa e me'a 'oku .ai ke m l l ko eni ke faí. 'Oku sai ange 'a e hoko atu 'a e 'a'ahí, he 'oku kei lahi p 'a e ngaahi faingata'a'ia, pea mo e kakaí 'oku nau kei fiema'u e kau fakafongá ke nau foki atu 'Eiki Sea. 'Eiki Sea ko e fa'ahinga mon 'ia ia 'o e ng ue'anga ko ení 'Eiki Sea, pea 'oku fakamanatu atu p 'Eiki Sea, 'oku 'osi vahe'i ki he ngaahi M mipa takitaha pea 'oku totonu ke fakahoko'aki 'a e fatongia ko íá 'Eiki Sea. 'Ikai ke fu'u loko fai ha folau 'Eiki Sea ki muli, meimei lahi p 'u fakamolé ko e fakamole mai p 'a muli ki hono 'ave kau ... kuo si'isi'i he taimi ni 'a e ngaahi fakamole ko 'a e folau ki mulí 'e Sea. Kuo meimei fai p he ni'ihī mei he ngaahi fonua kaung 'api feng ue'aki pea mo Tonga ni hono 'ave e M mipa. Ko e ki'i folau fakalotofonua ko ení Sea 'oku ai e me'a ia 'oku fai atu ai e kole ki he Feitu'u na ke fakamolemole p mu'a ke ke laum lie lelei, 'ai ke fai 'a e 'a'ahí koe'uhí ke me'a atu e Hou'eikí 'o fai hono vahevahe 'a e ngaahi silini he kau M mipa ko eni he ngaahi v hengá

'Eiki Sea. Ka ki'i me'a p ia 'a e Feitu'u na 'Eiki Sea. Fakamolemole na'a peh 'oku ou vili ta'e'unua, 'ikai. Tau Tohi Tu'utu'uní 'oku hokohoko atu p ai 'etau ng ué 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: M 1 . 'Eiki Pal mia me'a mai.

Poupou ke ta'ofi 'a'ahi Fale Alea

'Eiki Pal mia: Kole fakamolemole atu 'Eiki Sea, 'i he to e tu'u tu'o ua hake e motu'a ni. Kuo u faka'amu p ke u tokoni atu ki he me'a ko ení. Ko e ... tau fanongo k toa p Hou'eiki ki he me'a ko eni 'oku tokanga ki ai e 'Eiki N pelé, ka ko e anga p eni 'a e fakakaukau 'a e motu'a ni, ko e ta'u eni 'e 30 'eku 'i Fale ni 'a ia ko e fo'i 'a'ahi eni 'e 29 kuo u kau ki af. Sea 'oku 'ikai te u ... mole ke mama'o ke u tu'utu'uni atu p te u talaatu 'oku ta'e'aonga e 'a'ahí. Ko e taimi ko 'oku tau tutuku af, ko e tutuku 'a e Fale ni mahalo 'oku m hina 'e 5 p meimei 6. Hou'eiki ko e fu'u taimi l l a ia, ke te 'a'ahi ai ki hoto v hengá, tukukehe e taimi ko eni 'oku tau Fale Alea af. Pea 'oku 'osi ai p mo 'etau, hang kiate au 'Eiki Sea 'oku ai p 'etau s niti p ki he'etau puna ki Ha'apai pea hang ko e puna atu 'a e Hou'eiki kapau 'oku nau fie me'a atu ki tahi. Ka ko 'eku fokotu'u atú, kuo u fakam l atu Sea faifai pea tau a'u ki ha kuonga kuo hanga he Feitu'u na 'o fakahoko e fo'i me'a ko ení. Ko au na'u toki hoko p ko e Fakafofonga 'o Tongatapu Fika 1 'i he ta'u fili eni 'e 2. Ka na'a ku hoko ko e Fakafofonga 'o Tongatapu ni 'i he ta'u lahi, pea 'oku ou maheni mo e me'a ko eni ko e 'a'ahi. Maheni 'aupito 'aupito mo e 'a'ahí. Ko e ngaahi me'a ko eni kuo l pooti mai ki he Fale ni 'i he 'a'ahi ko eni, te u peh ko e fo'i 'a'ahi eni mahalo 'e 28 p ko e 27 'oku lolotonga tauhi 'i h , kapau 'e toe ta'aki k toa mai 'eku ngaahi 'u l pooti ko iá, kuo u fokotu'u atu Hou'eiki mou fakamolemole, ko e anga eni ia 'a e fakapotopoto p mo e fakakaukau e motu'a ni, pea 'oku ou poupou ki he me'a ko eni 'a e Seá. Mou takitaha me'a atu ki ho'omou ... he 'etau tutuku ko ení, mou me'a atu ki homou ngaahi feitu'u kapau 'oku mou fiema'u ha taha ke tokoni atu pea mahalo 'e tali p he Seá, ke mou talanoa mo ho'omou ngaahi koló mo e k inga ko ena he ngaahi 'otu motú. Ko au ia te u 'a'ahi au 'i Kolomotu'a. Faingofua 'aupito p ia ka 'oku ofi 'aupito p au ia. Ka te u kei fakahoko p 'e au 'eku 'a'ahí. Ai p ngaahi feitu'u ia te u 'alu p au 'o tala 'emau fakataha 'o fakataha ki ai.

Ka ko e poiní 'Eiki Sea, 'oku 'osi 'i ai p taimi fe'unga hang p ko e me'a ko na'e me'a mai ki ai e Seá, ke fai ai 'etau 'a'ahí. 'Amusia e Fale Aleá 'oku tau ta'eng ue he fo'i m hina 'e 5. 'Ikai, k taki 'oku fai p ng ue ka ko e m hina 'e 5 'oku tau tutuku af p 6. Mautolu ko ení he Pule'angá 'oku mau hokohoko atu p kimautolu. Ka ko e fu'u m hina 'e 6 ko iá, lava e folau ki 'Amelika, lava 'a 'Aositel lia, takai'i 'a m mani 'o 'osi pea te toe foki mai kei toe p te'eki ai ke tau h mai tautolu. Ko ia 'oku ou kole atu kiate kimoutolu Hou'eiki, mou fakamolemole ko e anga eni e fakakaukau e motu'a ni ka 'oku ou poupou ki he 'Eiki Sea e Fale Aleá, 'i he fakakaukau mo e fokotu'utu'u 'oku ne fai maí. Pea 'oku 'ikai ko e 'uhinga eni ke fanongo mai e kakai e ngaahi 'otu motú, e k ingá 'o peh hang 'oku 'ikai ke toka'i ange kinautolu, 'ikai. Ko eni 'oku tau nofo v ofi p mo kinautolu, 'oku 'ikai ka taimi ia 'oku 'ikai ha taimi ia ke tuku ai 'etau fetu'utakí. Ko e ngaahi me'a ko 'oku nau fiema'ú, kuo u tui au kuo 'osi maau e ngaahi me'a 'oku nau fiema'ú. Ka 'oku ai e ngaahi me'a iiki 'oku toe ko 'ete toki 'alu atu p 'o fakalelei'i e fanga ki'i me'a ko iá, mo fai ha talanoa ki ai pea l pooti mai ki Fale ni. Ko ia 'oku ou fokotu'u atu 'Eiki Sea, 'oku ou 'atu e fakam l ki he Feitu'u na, 'i he 'omai e fakakaukau ko ení ki he Falé ki he Fale Alea 'o Tongá ke tau ki'i fakavahava atu, kapau 'oku tau m l l he ta'u ni tau 'a'ahi he ta'u kaha'ú. Ko ia p ki'i fakahoha'a.

'Eiki Sea: M 1 . 'Eiki Minisit Ngoué.

Taimi t pile ki he Polokalama Faka'ali'ali Ngoue 2016

'Eiki Minisit Ngoue & Toutai: Fakatapu ki he Feitu'u na 'Eiki Sea, fakamolemole p Fale 'Eiki ni kae ki'i fakahoko atu p , ko e ki'i fakamanatu p , ko e fekau'aki pea mo e *Show*. 'Oku kamata 'a e *Show* 'i he 'aho 27 ko ia 'o Siulaí. 'A ia 'oku kamata ia mei Niuatoputapu pea Niua Fo'ou, 'aho 28, pea Vava'u 'aho 30 'o Siulaí. Pea ko e 'aho 3 ko ia 'o 'Akosí ko Ha'apai ia. Pea hoko atu ai 'i he 'aho 6 ko 'Eua pea kamata 'a Tongatapu he 'aho 12 mo e 'aho 13 ko ia 'o 'Akosí. Ko e ki'i fakahoko atu p

'Eiki Sea: 'A ia 'oku 'osi kamata ia 'e 'Eiki Minisit ?

'Eiki Minisit Ngoue & Toutai: 'Oku kamata ia he 'aho 27 ko 'o Siulaí, 'a e *Show*.

'Eiki Sea: 'O, 'aho 27.

'Eiki Minisit Ngoue & Toutai: 'Io 'o 'osi ki he 'aho 13 ko ia 'o 'Akosí. Ki'i fakamanatu atu p mo e ki'i faka'amau noa atu p ke ma'u ha faingam lie ke tau kau k toa ki he *Show*, m l .

'Eiki Sea: Fika 4 Tongatapu.

Malava fakahaofi silini lahi he ta'ofi 'a'ahi Fale Alea

M teni Tapueluelu: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea. Ko e me'a ko na'e 'amanaki ke u fakahoha'a atu aí, ko eni ia na'e fakahoko mai he Pal miá, pea ko e poupu p 'a e motu'a ni ki he tu'utu'uni 'a e Feitu'u na. Ko hono 'uhingá ko e vaha'a taimi ko ia 'e fai ai e tutukú 'oku ai foki e ngaahi Kosilio fakav henga 'o kimautolu. 'Oku mau feingá ke mau fakam 'opo'opo 'a e ngaahi kosilio ko ení 'o ng ue'i 'a e ngaahi taumu'a ng ue 'a ia 'oku fai ki ai e tukup , na'e 'osi fakah mai p ia he kakaí 'enau fiema'ú ki ai. Kapau 'e toe fakahoko ha 'a'ahi ia kuo u tui au ko e me'a tata p ia, ka 'oku tau 'ilo'i kotoa p 'Eiki Sea, 'oku vahe e taimi ko iá. 'Oku vahe makehe ia pea 'oku te 'alu kita mo 'ete kau ng ue pea 'oku mahino p kiate au ko e pa'anga lahi 'oku 'ave'aki 'a e vahe ko iá 'Eiki Sea.

Lord Tu'ilakepa: Sea, fakamolemole p .

M teni Tapueluelu: Ko e 'uhingá p 'Eiki Sea, 'e lava p ke fakahaofi e pa'anga ko iá

Lord Tu'ilakepa: Ki'i fietokoni p 'e Fakafofongá.

'Eiki Sea: Me'a mai.

Lord Tu'ilakepa: Ko e ki'i tokoní, 'oku mo'oni e me'a ko Fakafofongá. H me'a na'e 'ikai ke 'ohake ai he taimi ko na'e fai ai 'a e alea'i 'a e vouti 'a e Falé? Ke to'o e me'a ko iá, ka tau vahe'i, pea mau hikinima 'o poupu atu 'Eiki Sea, pea 'e hu'u e me'a ko iá ki f 'ia? Na'e 'uhinga hono 'omai e me'a ko iá koe'uhí ko 'etau tu'utu'uní, kuo pau ke fai e 'a'ahí, pea 'oange e ngaahi mon 'ia ko iá. Kapau na'u lave'i he 'ikai fai ha 'a'ahi 'Eiki Sea, he 'ikai ke u hikinima au he vouti 'a e Feitu'u na ke tali. Tonu ke to'o e me'a ko eni 'oku me'a ki ai e Fakafofongá.

'Eiki Sea: Kae mahalo ke

Taukave totonu ke fakahoko 'a'ahi Fale Alea

Lord Tu'ilakepa: H e me'a ko iá ki f ? Pea kapau te tau 'ai e fakapotopoto tahá mahalo kapau 'e 'ohake, he kapau te u fakamatala e me'á he 'ikai te mou ta'etuput maki mai ki he ngaahi pa'anga kuo vaea ta'efakalao he fonua ni. Ko e me'a ko ení 'oku fakalao p 'Eiki Sea pea ko e 'uhingá ia. Ka 'oku ou pou pou mo'oni e me'a 'a e Fakafongá. 'Uhi kuo 'osi ai e pa'anga ke vahe'i pea ko e pa'anga ko ení 'e f f ?

'Eiki Sea: Fika 13 me'a mai

Veivosa Taka: Tapu mo e Feitu'u na Sea, tapu pea mo e Fale 'Eiki ni. Pou pou atu p Sea ki he ngaahi me'a ko 'oku mou me'a'aki, ka ko 'eku fakahoha'á Sea, 'oku mou me'a mai moutolu ia he me'a me'alele. Ka ko e me'a 'oku me'a ki ai e Fakafongá Vava'ú, ko motu. Ko e 'uhingá ia 'oku fai ai e, 'a e fakahoha'á Sea, pea 'oku ou tui 'oku 'uhinga ia ai ho'o me'a maí. Te mau lava p mautolu 'o lele ki motu, ka ko Foa p ia mo Kauvai te u lava 'o a'u ki ai. Ko Lulunga ia pea mo Mu'omu'a he 'ikai lava fai ha a'u ia ki ai he ki'i taimi ko eni 'oku fai e fakahoko e ... ko e 'uhinga ia 'oku fai ai e ... 'amusia 'a Tonga 'Eiki ia 'oku me'a me'alele. Ka ko motu he 'ikai lava 'a e fa'ahinga founa 'oku lava fai 'i Tonga ni 'o fai 'i motu. Pea ko e 'uhinga ia e fakahoha'a atú, 'e lava p 'a e tu'unga m tu'a mei tahí, ka ko e kole atú, kapau 'e ta'ofi 'a Tonga ni ia, kae faka'at 'a Tahi ia ke mau lele atu mautolu 'o fakahoko 'a e fel ngoaki Sea, he ko e me'a faingata'a kapau he 'ikai ke fai ha 'alu ...

<003>

Taimi: 1440-1450

Veivosa Taka: ...'oku peh 'e ia he 'ikai lava ha fetu'utaki ia mo L lunga mo Mu'omu'a. Ko e 'uhinga ia ka ko u pou pou p au kihe me'a na'e lave ki ai 'a e Hou'eiki 'o Vava'u. Kapau na'a ku lave'i 'e au he 'ikai ke fai ha 'a'ahi Sea, ka ko u sio ki he Kupu 10 peesi 'i he Tu'utu'uni Faka-Fale Alea, ke tali 'e he Fale Alea 'a e 'a'ahi. Ka ko e 'uhinga ia 'oku ou ki'i fakahoha'a atu Sea, p ko e 'ai ke tau toki hikinima heni, p ne 'osi tali ia ka 'oku 'ikai ke u 'i heni. Ko e 'uhinga ia 'oku fai 'a e fokotu'u atu Sea, kae m l 'aupito.

'Eiki Sea: Ko ia! Kapau p te mou sio ki he Kupu 20. "Kuo pau ki he 'Eiki Sea, ke ne fokotu'u ha 'aho ke fakahoko ai 'a e 'a'ahi fakaloto fonua 'a e Fale Alea 'i Tonga." Sai! Ko e 'aho 'a f ? 'Apongipongi? Ta'u kaha'u? 'Oku 'ikai ke peh mai kuo pau ke fakahoko ia 'e he Fale Alea. Kuo pau ki he 'Eiki Sea, ke ne fokotu'u ha 'aho, pea na'a ku kole atu tuku mu'a ke toloi 'etau 'a'ahi, ke toki 'ai ki ha 'aho 'i he ta'u fo'ou, kae lava ke mou ng ue atu ki he ngaahi me'a na'a mou 'a'ahi ki ai 'i he ta'u kuo 'osi mo tau sio ki ai.

Lord Tu'ilakepa: Sea, fakamolemole p 'i he 'emau toutou tu'u ki 'olunga fakamolemole 'a e Feitu'u na. 'Oku mo'oni 'aupito 'a e Feitu'u na, koe'uhi foki ko e fo'i vaha'a taimi ko eni. Fokotu'u mai 'e he Feitu'u na, kuo pau ke fokotu'u mai 'e he Feitu'u na 'i he fo'i teemi p ko eni. Ta'u fo'ou! Toe fokotu'u mai 'i he Ta'u fo'ou ko e f ha taimi 'i he ta'ufo'ou. Koe'uhi Sea, kapau te tau faka'uhinga 'o fakalongolongo 'a e lao ia, ka ko e lao foki 'i he'ene tu'u mai 'i he Tohi Tu'utu'uni. Kuo pau 'ikai 'uhinga ia ki he ta'ufo'ou, toki fokotu'u 'a e me'a 'i he ta'u fo'ou.

Mateni Tapueluelu: Fakatonutonu p Sea, k taki fakamolemole. 'Oku 'ikai tuhu'i mai ia ke fokotu'u ha 'aho *annually* p fakata'u. 'Ikai! 'Oku talamai p ia ha taimi pea ko eni 'oku tau sio katoa p 'i he Tohi Tu'utu'uni.

'Eiki Sea Fale Alea: 'Eiki Minisit Polisi!

Kamata fusia'u Lao tapu e Sapate he Sapate 'aho 3 Siulai

'Eiki Minisit Polisi: Sea, tapu mo e Feitu'u na. Tapu mo e 'Eiki Pal mia. Tapu mo e Hou'eiki N pele, kae 'uma' 'a e Hou'eiki Minisit , peh foki ki he Hou'eiki Fakaafofonga 'o e Kakai. 'Eiki Sea, ko e ki'i me'a kehe eni ia 'oku fokoutua hake 'a e motu'a ni ke fakamanatu atu ki he Sea, pea mo e Hou'eiki 'o e Falé. Ko e toki ongo'i p ho'o me'a mai ko e tutuku eni 'a e Falé, ka ko e ki'i fakamanatu atu p ki he Hou'eiki 'o e fonua, pea mo e Hou'eiki 'o e Fale ni. Na'e 'i ai 'a e tu'utu'uni 'a e Potung ue Polisi fel ve'i mo e Lao 'o e S pate. Pea 'oku kamata ia 'i he S pate ko eni 'oku tau hanga atu ki ai, S pate ko eni 3 'o Siulai. 'A ia ko e ki'i me'a p ke me'a ki ai 'a e Hou'eiki 'e kamata ai he 'ikai ke toe ava 'a e fale m pea mo e Falekai ko 'oku 'ikai ha'anau kau nofo totongi.

Kou kole fakamolemole atu p Hou'eiki, na'a uesia homou fie ma'u fo'i m , ka ko e kole atu p ke mou kataki p , 'eiki p , kae fiu feinga'i ange na'a lava 'o ava pe he 'aho Tokonaki 'a e fo'i m 'a e ngaahi me'a ko ia koe'uhi ko e 'aho Sapate ke tokanga ki ai 'a e Potung ue Polisi ke fakapapau'i 'oku tauhi 'a e lao. 'A ia 'oku 'i ai p mo e kole kih e Hou'eiki 'o e fonua mo e tangata'i fonua, fefine'i fonua, mou kataki p mu'a 'o talangofua ki he tu'utu'uni ko eni. Mou mea'i ko e fonua kalisitiane eni he na'e fatu p 'e he Tama Tu'i Taufa'ahau Tupou 1, ke tapu 'a e 'aho S pate 'o ta'engata. pea 'oua 'e fai ai ha ng ue fakapisinisi. Pea neongo na'e fai mai p 'a e ngaahi ng ue fakapisinisi 'i he ta'u 30 ko eni kuo 'osi, ka na'e fai mai p 'a e fakatokanga meihe Hou'eiki taki lotu, 'o fel ve'i pea mo e me'a ko ia 'oku maumau'i 'a e Konisit tone, pea na'e fai p 'a e ki'i fakatotolo ki ai. T ko eni na'e 'osi fai p ia ki mu'a 'e he 'Eiki Minisit Polisi ki mu'a, 'o mahino p 'oku 'i ai 'a e maumau 'a e lao, pea na'e toe lau mai ai p 'a e kau taki lotu pea na'e 'osi fai p 'a e fetu'utaki holo ki he ngaahi kupu fekau'aki p 'oku 'i ai ha'anau toe tu'utu'uni mavahe 'a kinautolu na'e ma'u. 'Osi mahino p foki 'a e taimi ko 'e hoko ha fakatu'upak , ko e me'a p ia 'oku hoko, hang ko e afá pea ko e 'osi p ia pea 'osi. Hang ko e ngaahi falemahaki ngaahi me'a 'oku 'ikai toe lava 'o t 'ofi 'oku mahino p ia. Ka ko e anga eni 'a e fekumi na'e faí pea mo e 'uhinga fakalao ko ia 'oku ma'u 'e he motu'a ni. 'Oku tau lolotonga maumau'i 'a e lao, pea ko ia ka toe fai ha tu'utu'uni fo'ou ko e tu'utu'uni fo'ou ia. Ka ko e tu'u ko 'a e lao he 'aho ni 'oku tau lolotonga maumau S pate 'i hono fakatau ko ia 'o e m pea mo e ava 'o e Falekai, ta'e'i ai ha kau nofo totongi ai 'i he 'aho S pate.

Pea ko ia ai ko e 'amanaki foki eni ke tau tutuku ko e ki'i faingamalie p eni ke fakahoko atu mo fakamanatu p ki he Sea, ke ke mea'i pea ko u fokoutua atu ko eni ke fakahoko atu ke me'ai 'e he Feitu'u na pea mo e Hou'eiki 'a e tu'utu'uni ko ia 'e kamata 'i he 'aho S pate, ka tau toki vakai atu ai. 'I he S pate ko eni 'oku tau hanga atu ki ai, 'a ia ko e S pate ia 'aho 3 'o Siulai 1916. Pea hang ko e me'a na'e me'a ki ai 'a e Pal mia 'oku tau tokanga foki ke tau tauhi 'a e laó, pule 'a e lao mo e faka'uhinga ko ia kuo ma'u 'e he motu'a ni, ko e tu'u ia 'a e lao. Ko ia 'a e kole ko ia ki he fonua ke tau tauhi 'a e lao, ko e lao eni he tu'u ko he taimi ni. Tukukehe kapau 'e toki liliu 'a e lao 'amuiange. Ka ko e anga ia 'a e tu'u 'a e lao 'e fakatefito 'etau tauhi 'a e S pate, koe'uhi ko e tui fakakalisitiane na'e 'i ai 'a Taufa' hau Tupou. M I Sea.

‘Eiki Sea: M l ‘Eiki Minisit Polisi. Ko u tui mahalo sai p ke foki, ke takitaha foki ki he tama manioke mo e ngaahi me’a peh ,’aonga lahi ‘aupito na’a ngalo ‘ia nautolu. ‘Eiki Minisit Lao!

‘Eiki Minisit Lao: Hanga ‘e Sis ‘o fakamo’ui ‘a e mahaki ‘i he S pate. Ne fakamo’ui hono nima, pea mamahi ‘a e kau F lesi. Talaange ‘e he me’á, pea ko e tali m lie ‘a Sis .

‘Eiki Sea: ‘Eiki Minisit Lao!

‘Eiki Minisit Lao: Ko u sio ko e ki’i me’a eni ‘oku sai ki he S pate. Pea ko e folofola ‘a S s . Ko e h ‘a e me’a ‘oku ‘aonga? Ko e fakamo’ui p ko e t mate? Ko e ng ue ‘aonga p ko e ta’e’aonga? Ko e ki’i tohi ko . ‘Oku ‘ikai mahu’inga ange ia ‘ia kitautolu ko e tu’utu’uni ko eni ‘a e Sea ko eni ke tau ki’i toloi. Ko e lao ia ma’a e tangata, ‘oku ‘ikai ko e tangata ma’a e lao. ‘Oku ma’olunga ‘a e tangata h , ko e lao h , fakakaukau lelei ia ‘a e Sea, tau ki’i toloi he ta’u ni, he ‘ikai ke pule ‘a e ki’i me’a ko . Ko e h ‘a e me’a te tau fakakaukau lelei ki ai? Kapau ‘e ha’u ‘a e lao ‘o hekeheka h ka tau peh . Ko e f hotau konisenisi? Ko e ‘uhinga ia na’e hanga ai ‘e Sis ‘o toe akonaki mahu’inga ko eni, ko e laó ma’a e tangata, ka ‘oku ‘ikai ko e tangatá ma’a e lao. M l ‘Eiki Minisit Polisi ‘a e ki’i Lao S pate, tau fakahoko p ia ka ke talaange p ki he kau Faifekau, ‘a e akonaki mahu’inga ko ia.

‘Eiki Minisit Polisi: ‘Eiki Sea, na’a ku ‘osi t ki ai ke ha’u ke ma lele ki he fakataha pea talamai ‘e ia ‘oku ‘i ai ‘ene ki’i me’a ‘oku mo’ua ki ai pea ko au tokotaha pe na’e lele ki he.

‘Eiki Minisit Lao: ‘Eiki Sea, ke ‘omai ‘a e kau Faifekau. Sai p ia, tau hanga p ‘o ‘ai eni ka nau manatu’i p ‘oku ‘i lalo ‘a e Lao h , ‘oku ‘i ‘olunga ‘a e tangata h , na’a faifai kuo tau hanga ‘o fakalele fakalao ‘a e fu’u fonua ni kae tuku hotau konisenisi. Tau tutuku mo ia pea ko u kole atu kau Fakafofonga. Ko ho’omou foki mai ko ‘i ‘Aokosi, ko e laó ma’a e tangata, ka ‘oku ‘ikai ko e tangatá ma’a e lao.

‘Eiki Sea: ‘Eiki Pal mia toki fakahoko atu p ki he ‘Eiki Palesiteni, kuo taimi ke Malanga e ...

S miu Vaipulu: Tapu mo e Feitu’u na Sea, kae ‘uma’ ‘a e Hou’eiki Memipa ‘o e Fale. ‘Eiki Sea, ko e fie lavelave p ‘a e motu’a ni ia fekau’aki pea mo e me’a ko eni ‘oku fai ki ai ‘a e feme’a’aki ki he ‘a’ahi.

Fokotu’u ‘oange ‘esitimetí he ‘a’ahí ke fakatau’aki tangike vai ma’a Vava’u 15

‘Eiki Sea, ‘oku tatau p ki he motu’a ni p ‘e fai p ‘ikai. Ko e ki’i fokotu’u makehe eni ia. F f hang ko mautolu ko ‘oku mei motú. Ko e ha ‘a e ‘esitimetí ‘i he ta’u ‘oku ‘ai ki he ‘a’ahi, ‘omai ia ke kumi ‘aki ha’amau tangik vai homau kakai, koe’uhi ko e feliuliuaki ‘a e ‘ea, kae tuku ‘a e ‘a’ahi ia hang ko e me’a ‘a e Feitu’u na Sea. Ko e ki’i fokotu’u p ia.

<004>

Taimi 1450-1500

‘Eiki Sea: Hou’eiki koe’uhí p ke tau fakatemok lati tauvouti he me’a ko eni, kapau ‘oku mou loto ke tau ‘a’ahi tau ‘a’ahi, ka koe’uhi ‘oku mahino p ‘a e tu’utu’uni ‘a e Seá ia, ko ‘etau fakatemokalati eni, koe’uhi ko ‘etau ki he Pule’anga fakatemokalati, tau vouti p he me’a kotoa.

Lord Nuku: 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: 'Eiki N pele 'Eua.

'Aonga 'a'ahi Fale Alea ke vakai'i founa ne ngaue'aki vouti Pule'anga

Lord Nuku: Ko e fakahoha'a atu p ia 'Eiki Sea fekau'aki pea mo e tu'utu'uni ko 'a e 'a'ahi, 'Eiki Sea 'oku ou tali lelei p 'e au ia ho'o...koe'uhi ko e mafai ko ia 'oku tukuatu ki he Feitu'u na, ka ko e 'uhinga ko ko 'oku fai atu ai 'a e fakahoha'a Sea, ko e vouti ko 'oku tau hanga 'o paasi he ta'u ki mu'a, pea na'e angamaheni mai'aki 'Eiki Sea na'e 'uhinga 'a e 'a'ahi ke vakai'i 'e he kau Fakaofonga Fale Alea 'a e ngaahi fua fatongia 'a e ngaahi Potung ue 'a e Pule'anga 'i he 'otu motu. Na'e 'uhinga lahi ia fai ko fa'a fai 'o e 'a'ahi ko e fono mo e kakai 'o fakahoko mai 'e he kakai 'a e anga 'o e fua fatongia 'a e Potung ue 'a e Pule'anga 'i motu, pea na'e makatu'unga peh , koe'uhi ko e taimi 'oku fai 'a e lele atu ko 'o fai 'a e 'a'ahi ko e tu'utu'uni eni 'a e Fale Alea, ko e tu'utu'uni eni 'a e Sea ke mau lele mai ki he maka ni 'o vakai p ko e ...na'e f f hono ng ue'aki 'a e vouti na'e tukuange ko 'e he Fale Alea ke fai'aki 'a e ng ue 'a e fonua Sea. Pea ko e anga ko tu'utu'uni ko 'o e ta'u ni 'oku fiem lie p motu'a ni ia ki he anga 'o e tu'utu'uni ka ko e ngaahi faka'uhinga ko 'oku 'omai 'oku ...he 'ikai ke lave'i 'e he motu'a ni p na'e anga f f fua fatongia ko eni ko 'a e Potung ue he ta'u kuo 'a eni ko 'oku 'amanaki ke fai hono fakafehu'i ia ko eni 'oku fakatatau ki he patiseti na'a tau hanga ko 'o tukuange 'Eiki Sea

'Eiki Pal mia: 'Eiki Sea ki'i poaki atu ki he Feitu'u na pe'e lava ke u ki'i tokoni atu p te ne tali...

Lord Nuku: Sai p ia kapau te ke tukuange p ia kau toki faka'osi p au ia, taimi nounou p .

'Eiki Sea: Me'a mai 'Eiki Pal mia.

'Eiki Pal mia: 'Ai p ke u ki'i fehu'i ange p ki ai p 'oku ...p 'e tapu ke me'a atu p he lolotonga 'a e tutuku 'o fai fo'i me'a tatau p mo e me'a ko 'oku ne peh 'e toki lava p 'i ha 'a'ahi. Ko 'eku 'uhingá te u lava p au ia 'alu 'eke ki Kolomotu'a na'e anga f f ho'omou vakai mai ki he ...lolotonga p 'etau tutuku ko eni. Ka ko 'eku fehu'i pe'e faingata'a kia koe ke ke me'a atu p koe ta'e'iai ha 'a'ahi faka-Fale Alea, 'o fai 'a e fo'i ng ue tatau p .

Lord Nuku: M l 'aupito 'Eiki Sea, ko 'eku tali ko ki he 'Eiki Pal mia, ko e me'a atu ko 'a e 'Eiki Pal mia ko e Pal mia ia 'o e fonua, ko e lele atu ko 'a e motu'a ni ki motu, kapau he 'ikai ke tu'utu'uni 'a e Feitu'u na ia ke lele motu'a ni 'o fai 'a e 'a'ahi, he 'ikai ke tokanga mai ha Potung ue ia, ko 'eku fatongia 'oku ia ko hoku fatongia ki he kakai 'o e fonua, ko 'eku lele atu kia kinautolu pea nau hanga 'omai 'enau ngaahi fiema'u, ko e fatongia ia 'o e Pule'anga ke nau hanga 'o fakahoko, ko e taimi ko 'oku faitu'utu'uni ai 'a e Fale pea 'oku toka'i leva 'e he ngaahi Potung ue ke fai atu 'a e 'a'ahi, pea kapau leva 'oku 'ikai ke tu'utu'uni 'e he Fale ke fai 'a e 'a'ahi pea te u ongo'i leva 'oku 'ikai ke 'aonga, ka ko e fatongia maheni ko 'eku 'alu 'aku ki he kakai ko ko 'o e fonua ke mau talanoa pea ko e me'a ko 'oku fakahoko mai ko 'e he fonua te u fakat t 'aki p 'e au 'a 'Eua. Ko e patiseti vahe'i ai 'a e pa'anga ke tanu 'a e hala, ko e hala ko 'o 'Eua ia ko e 'atu ki heni 'e fakahoko mai 'e he kakai, kuo saisai 'emau vai, ka ko e hala, tonu 'aupito 'a e 'Eiki Minisit , 'oku 'i ai 'a e ki'i fakalaka, fakalaka p ia ka 'oku ...ka ko e 'uhinga 'eku fakahoko atu kapau te u lele atu ki he pule ng ue ko 'i 'Eua ki he halá te ne fakahoko ...p 'e 'i ai hano taimi p

'ikai he ko e founa 'o e 'a'ahi ko e fakahoko atu ki he Fakafongā Pule'anga ko eni kuo tu'utu'uni 'a e Fale Alea ke mau atu 'o fai 'a e 'a'ahi ki he vahe motu.

Pea 'oku 'uhinga peh p 'e 'Eiki Sea, ko e tu'utu'uni ko ta'u ni kau ia he tu'utu'uni fakafiefia kiate au fo'i m l l ia ko eni, toki 'alu p au ki he kakai 'o talanoa atu ki ai, ka ko 'eku 'uhinga ko ki ai 'oku 'ikai ke fen pasi 'a 'eku ng ue ko na'e fai ki he patiseti 'i he ta'u kuo hili ke u foki atu 'o vakai'i, pea ko e 'uhinga ia ko ko 'oku fai ai 'a e faka'amu, ka tu'utu'uni 'a e Falé 'oku kehe 'a e folau 'a e Fale 'i he tu'utu'uni 'a e Fale Alea pea mo 'eku 'i ai koe'uhi ke fai hoku fatongia Sea. Ka ko e kongā p ia 'oku fai ki ai 'a e tokangā he na'e 'i ai hoku fatongia he patiseti pea na'e 'i ai hoku fatongia ke vakai'i p 'oku lava 'o fakahoko lelei 'i he ngaahi 'otu motu.

Ko Tongatapu ni ia 'Eiki Sea 'oku ou tui au 'oku faka'ofa'ofa p 'a Tongatapu ni ia he 'oku nofo 'a e ngaahi 'ulu ia mo e faitu'utu'uni heni. Ko motu kapau he 'ikai ke tu'utu'uni 'a e Fale kemau atu he 'ikai ke 'omai 'e he ' Potung ue ia 'a e ngaahi fakamatala ko ia ko ...ko e me'a ko tenau 'omai 'e nautolu ko e l unga, pea mo e ngaahi tohi fokotu'u ke mau mai 'o fokotu'u atu ki Fale Alea. Pea 'oku 'uhinga peh 'a e fakahoha'a atu ko hoku fatongia ko ko 'i he Fale fakatatau ki he ng ue patiseti, ka 'oku ou tui 'oku 'ikai ke kakato, ka 'oku ou tali lelei p 'e au ia 'a e tu'utu'uni kuo fai 'e he Fale ni, ka ko e anga ia 'eku ongo'i 'oku 'ikai kakato hoku fatongia ko ko na'a ku fai ki he patiseti he ta'u ko ke vakai'i p 'oku anga f f 'ene fononga Sea. M l 'aupito.

'Eiki Sea: Tau fakanounou kole p mu'a ki he K miti Pa'anga ke 'osi p eni pea tau fakataha 'oku ou tui 'oku mo'oni 'aupito 'a e me' a na'e 'ohake 'e he Fakafongā N pele 'Eua, koe'uhí he 'oku 'osi 'i ai 'a e *budget* 'oku fakahoko p foki ia ki he fefolau'aki fakaloto fonua. Pea 'oku ou tui 'i he me'a 'oku ne me'a 'aki 'oku 'i ai 'ene mo'oni, ka na'e 'uhinga p foki 'a e kole koe'uhí ko 'etau Tohi Tu'utu'uni ko e me'a 'a e Sea ke ne hanga 'o toki fakam hino 'a e 'aho. Kaikehe 'oku ... ka 'oku tau faka'amu p ke mou fakakaukau lelei he ko e founa ia 'o e Fakafongā, ko e taimi 'oku ke foki ...ngaahi taimi 'oku fai ai 'a e m l l 'oku tonu ke ke foki ki ho v henga fili, pea ke nofo ma'u ai 'o fai ho'ong ue mo ho v henga fili. 'Osi tonu ke toe fakakaukau'i 'oku tonu ke 'i ai ha'amou 'ofisi 'i homou v henga koe'uhí ke fakahoko 'a e ng ue ko ia.

Kaikehe 'oku ...ko 'eku kole p mu'a ki he K miti Pa'anga ke tau ki'i fakataha 'e Minisit , ke 'osi p eni pea ke tau fakataha 'o sio ki he me'a ko eni. 'Eiki Minisit Mo'ui.

'Eiki Minisit Mo'ui: Sea tapu p pea mo e Feitu'u na Sea kae 'uma' 'a e Hou'eiki Fale Alea. Sea 'oku ou fokoutua hake p au ia Sea fekau'aki pea mo e ...ko ena kuo 'osi me'a 'a e Feitu'u na Sea ho'o tu'utu'uni 'ikai ke tui 'a e motu'a ni 'oku tonu ke tau toe p loti. Ko e fokoutua hake p au Sea ke fakatokanga'i p ko ena te tau f tukuaki kitautolu ia he Tohi Tu'utu'uni mo e faka'uhinga Sea, ka ko ena kuo ke tu'utu'uni ke t loi ki he ta'u fo'ou. Ka ko e fakamanatu p motu'a ni ia Sea 'oku ...ke fakatokanga'i p 'e he Falé, 'e lava atu p kau Fakafongā mei tahi 'o ngata p 'i Neiafu 'amautolu mei Vava'u. Ko e toe feinga ia ki he 'otu motu Sea fo'i motu 'e l l mo e ki'i fo'i feitu'u faingata'a kae fakapapau'i ai p 'i he ta'u ni Sea 'e lava 'a e 'a'ahi ko ia 'i he ta'u fo'ou ke 'oua te tau to e a'u peh ki he taimi peh ni...

'Eiki Sea: Sai p ia 'e 'Eiki Minisit te u toki ...te mau ki'i fakataha ko eni pea 'e fakamahino atu p 'apongipongi kia kimoutolu koe'uhi kae ...

'Eiki Minisit Mo'ui: ...ko e h p me'a 'e tu'utu'uni 'a e Feitu'u na ...

'Eiki Sea: ...ko e feinga p ke 'ai p ke mou fiem lie he 'ikai ke peh ia te u fai tu'utu'uni tokotaha p , koe'uhi ke lava p ia pea ke fakahoko atu, ka lava 'a e 'a'ahi mou 'o 'a'ahi, pea ka 'ikai, ko ia. 'Eiki N pele Ha'apai.

Lord Tu'iha'angana: Ki'i fakahoha'a nounou p . 'Io, tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea mo e Hou'eiki 'o e Fale Alea, ko e pou pou p au ki he fakahoko 'a e tu'utu'uni h 'a e me'a 'a e Feitu'u na fekau'aki mo e 'a'ahi, ka 'oku ou mahu'inga'ia au 'i he me'a ko 'a e 'Eiki Minisit Ngoue, 'ene fakahoko mai 'a e polokalama mo e Faka'ali'alu Ngoue pea 'oku ou tui ko e ...mahino foki ko Siulai ia ko e tuku atu ki he 'etau patiseti fo'ou mo e ngaahi Potung ue 'oku femo'uekina ki ai 'a e kau Minisit mo e ngaahi Potung ue, pea hang ko eni ko e h fakahoko fatongia 'a e kau Fakafofonga.

Fokotu'u ke toloi e Fale ki he 'aho 15 Siulai

Ka ko ho'o me'a ko ke tau foki mai 'i he 'aho 'uluaki ka 'oku ou tui ko e me'a ia na'e me'a mai 'aki 'e he Minisit Ngoue, 'e toki faka'osi 'a e show 'i he 'aho 13, 'a ia ko Tonga ni ia, ko e uike ko 'e kamata ai mau 'i Ha'apai mautolu 'a ia mau ongo Fakafofonga 'e ua ko mo e kau Minisit mahalo 'Eiki Minisit Ngoue mo ha toko ua p toko tolu, ka ko 'eku fokotu'ú p 'aku Sea, 'uhinga he ko eni ku ou lave ki ai tau toki foki mai he 'aho 15 'osi 'a e Faka'ali'ali Ngoue 'i he M nite 'aho 15 'o 'Akosi, tukukehe ka 'oku 'i ai ha me'a fakavavevave pea 'oku 'i he Seá ia ha me'a, kapau 'oku fiema'u 'e he Pule'anga ha me'a fakavavevave kae ...ka 'oku ou pou pou ki he Minisit Ngoue 'i he 'ai mai ...

'Eiki Sea: Ko ia, ko e fokotu'u atu p 'a e taimi ko ia ka te u sio ki ai he pau p foki ke *notify* kimoutolu 'a e Hou'eiki M mipa 'e pau p ke ...'Eiki N pele ...

Lord Tu'ilakepa: Sea 'oku ou fakamolemole p he'emaui toutou tu'u ka koe'uhí 'e 'Eiki Sea ko ena kuo fai 'a e tu'utu'uni 'a e Feitu'u na ke 'ave ki he k miti 'Eiki Sea ...

<005>

Taimi: 1500-1510

Lord Tu'ilakepa : ... Sea, 'oku ou lave'i foki 'oku 'ikai ke mau kau he K miti Pa'angá. Kau atu mo ho'omou alea'i 'a e ngaahi pa'anga ko eni ko 'a e 1 kilu, pe ko e 1 kilu 5 mano ki he 2 kilu. 'Oku ke 'osi mea'i lelei p , 'Eiki Sea, ko e 'uhinga ko na'a tau vahe'i he 'aho 'aneafi e pa'anga ko ení, koe'uhí ko e 'a'ahí. Fa'a lahi e ngaahi pal mesi loi, pea ko e 'uhinga ia e fo'i s niti ko ení. Pea kapau 'e toe toloi he ta'u ni, ke kau ho'omou feme'a'akí, pe 'e toe toloi e fo'i silini ko ení. He koe'uhí na'e 'ai e pa'anga ko ení, ko e taumu'a ki ai, 'Eiki Sea. Na'e 'ikai ko e taumu'a ia 'e peh ke tufa pa'anga 'a Fale Alea. 'Ikai, koe'uhí ko e lahi e me'a atu 'a e kau Fakafofonga he 'a'ahí, mo 'enau , me'a nautolu 'o fai e ngaahi pal mesi loi. Pea u foki mai, tau foki mai ki he Fale Aleá, 'o toki mea'i 'e he Fale ni na'e fai e ngaahi pal mesi peh . Pea ko e 'uhinga ia hono vahe'i e silini ko iá. Ka kuo 'unu e silini he taimi ni 'o lahi. Kapau 'oku fai e 'a'ahí, kau he me'a ko eni 'oku me'a ki ai 'a e 'Eiki N pelé, kau ai mo e s niti ho'omou

M teni Tapueluelu : Sea, ki'i fakatonutonu mu'a, Sea. He kuo 'alu e me'a ko he 'eá, k taki p .

'Eiki Sea : 'Io, fakatonutonu mai. Fakafofonga Fika 4.

M teni Tapueluelu : Ko e kongā fekau'aki mo e, 'oku mau ko 'o fai e pal mesi loí, 'Eiki Sea. 'Oku 'ikai ke totonu ia. Ko e 'a'ahi faka-Fale Aleá, mau lele atu ki he kakaf 'o nau 'omai 'enau ngaahi fiema'ú. 'Ikai ke 'i ai ha pal mesi, 'Eiki Sea, ko 'emau mai p 'o fakahoko atu 'i he L pootí. Ko e l pooti ko ia 'oku lau heni, 'Eiki Sea.

Lord Tu'ilakepa : Fakafofonga, 'oku 'ikai ko e 'uhinga ia ki he Feitu'u na. 'UHINGA ENI IA KI HE KAU FAKAFOFONGA KI MU'A ATÚ, KAMATA'ANGA KO .. KAU E FEITU'U NA IA HE FU'U SAI 'AUPITO. Mahalo ko e Feitu'u na ia 'oku mon 'ia, he 'oku lahi e ngaahi mon 'ia, 'oku 'i ai ho ngaahi paaka mo e me'a. 'Oku sai p e Feitu'u na ia. Ko e 'uhinga eni ia e kau Fakafofonga ki mu'á, kau ai e 'Eiki Sea ko ení. Pea 'oku mea'i lelei p 'e he 'Eiki Sea. Ni'ihiki ko na'e Fale Alea ki mu'á, kau ai mo e Fakafofonga Fika 15, 'Eiki Sea, 'oku ke mea'i p . Ko e 'uhinga ia e 'Eiki Sea, kae 'Eiki Sea, hoko atu e K miti Pa'angá. Ko au 'oku ou fie lave ki he me'a ko ení 'oku 'ohake 'e he 'Eiki Minisit , 'o fekau'aki pea mo e S paté, 'Eiki Sea.

S miu Vaipulu : 'Eiki Sea, 'oku ou kole atu au ke fai ho'o tu'utu'uní 'au ia. Mahalo ko ia p 'oku fa'a pal mesi loí.

Lord Tu'ilakepa : Kaikehe, 'Eiki Sea.

'Eiki Sea : Me'a mai koe ki he Sapaté, ka tau

Lord Tu'ilakepa : 'Eiki Sea, 'oku ou fie lave ki he me'a ko eni fekau'aki mo e S paté, 'Eiki Sea. 'Oku ou tangane'ia, mahalo ko e toki Minisit eni 'oku me'a mai 'o ne fakahoko 'a e fatongiá. Koe'uhí na'e fai foki 'a e ngaahi tipeiti ki he kupu'i Lao ko ení. Pea kuo hanga leva 'e he kau faka'uhinga Laó 'o pehe ni. Tapu 'o ta'engata, tukukehe ha Lao. Pea ko e fo'i lea ko ia 'oku fakapipiki aí, ko ia 'oku tupu ai ko , 'a ia 'oku fakapipiki ki ai 'a e ngaahi h tele. 'Oku 'i ai ha falekai 'e at p ia, 'Eiki Sea. 'I ai e falekai ia na'e lele ofi ki he Asco, 'ikai ke 'i ai ha h tele 'i ai. Lele p ia he S paté. Kau nofo 'o fakakaukau pe 'oku anga f f . Ka 'oku ou fakam l ki he Minisit ko ení, koe'uhí 'i he'ene me'a mai, pea fokotu'u e taumu'á. Si'i pekia 'a Tevita Palu, 'a Siaoisi Palu, fakamolemole. 'Osi h heni, 'osi me'a mai e Faifekau'aki heni, 'o fakahoko mai 'ene v sone, kotoa ki Tonga ni kotoa. Ko e S paté 'oku fiema'u ke tauhi ke m 'oni'oni, 'Eiki Sea. Pea 'oku tau faka'amú ke peh . 'Eiki Sea, na'a ngali 'oku ou lau ng ue. Hanga 'e hoku f mili 'o fokotu'u. 'Ikai ke toe fai ha fakatau S pate, pea 'oku ou muimui p au. Ka 'oku ou nofo p au 'oku ou 'uakai kai m , 'alu leva au ki he kaung 'api 'o kai m he m ko 'oku nau fakataú. Ka u pukepuke p 'a e ki'i Lao ko 'oku fokotu'u 'e hoku f milí, 'Eiki Sea. Ka 'oku ou fakam l atu, 'Eiki Minisit . He'ikai ke u toe 'alu ki he kaung 'api he kuo ke ta'ofi e fale m , 'Eiki Sea.

'A ia 'oku 'uhinga kiate aú, ko e maumau S paté, ko e fefakatau'akí. Ko e houhau e 'Eiki he 'aho 'aneafí, ko e fefakatau'aki ko na'e fai he tempalé he 'aho Sapaté. F f e kau security, hono totongi kinautolu he 'aho S pate ke nau kinautolu 'o toe 'ai le'o holo he Sapate. F f si'emaui l l , he'emaui me'a 'amautolu he lotú, fakahoko aí, 'e toe ta'ofi mo ia? Hang kiate au ko e taumu'á, ko e fefakatau'akí, 'i he S paté. Ke ke ki'i tokanga ange e Feitu'u na ki he me'a ko iá. Kapau 'oku peh . Na'a tau toki paasi eni e fo'i Lao fekau'aki mo e kau Security, ko e mafai ko iá 'oku 'i he Feitu'u na.

'Eiki Sea : Ko ia, mahalo 'Eiki N pele kuo 'osi fai e feme'a'aki he me'a ko iá. Pea 'oku ou tui ko e me'a ko eni ki he S paté. M l ko ena kuo 'osi fakamahino mai 'e he 'Eiki Minisit Polisi, 'oku kamata ia he S pate ko ení. Ko ia ai, 'Eiki Minisit Polisi, S pate ko

ení? Ko ia. 'A ia 'oku tau faka'amu p 'oku mahino kia nautolu 'a e ngaahi pisinisi ko ení, 'oku fakahoko leva ia 'i he S pate ko ení. 'Eiki Minisit .

'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Fakalotofonua : Tapu p pea mo e Feitu'u na, 'Eiki Sea. Fakatapu atu ki he 'Eiki Pal miá, kae'uma' e Hou'eiki M mipa e Fale Alea 'o Tongá. Sea, kole fakamolemole atu p he fakal l a, Sea. Ka ko e fekau'aki p pea mo e 'a'ahí, Sea, ka 'oku ou tui mahalo he 'oku kei keisi makehe p 'a e ongo Niua, 'Eiki Sea. Makatu'unga p ia, 'Eiki Sea 'i he fefononga'akí. 'Oku lave'i p 'e he motu'a ni, na'e fai atu e fakahemata ki he Feitu'u na he ta'u kuo 'osí. Ka 'oku ou lave'i p na'e ongoonga'a e ngaahi fatongiá, pea na'e 'ikai ke lava ha 'A'ahi faka-Fale Alea ki he ongo Niua. Ka ne lava p 'a e 'a'ahi atu ia he taimi kehe p , 'Eiki Sea, 'o fakakakato e ngaahi fatongia ko iá pea 'oku ou kole fakamolemole atu, 'Eiki Sea, 'e toki fakah mai mu'a e Lipooti 'A'ahi ko ia he ta'u kuo 'osí mo e ta'u ni fakataha. Pea kuo 'osi lava atu ai p , 'Eiki Sea.

'Eiki Sea : 'Ai mo ke nofo ma'u hifo i Tonga ni, kae tuku e folau holó, ka ke 'alu 'o fai ho fatongiá.

'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Fakalotofonua : Sea, ko e vakapuná 'oku a'u 'o m hina e l mo e kongá, ko e taimi e taha 'oku te tukuvaká he ongo Niua. Ka 'oku fai p e feinga na'a lava ke toe ki'i hokohoko atu, Sea.

Ko e faka'osí p , Sea, 'oku mahu'inga foki 'a e tu'utu'uni kuo fai ki he 'ikai toe fai 'a e fakatau m ko he Sapaté. Pea ko e fehu'í, Sea, pe 'oku ngofua p ko e ta'o m ia mo e tiliva m he S pate, kae 'ikai ke fakatau, he Sapate? M l Sea.

'Eiki Sea : Mahalo na'a ko e me'a tatau p . 'Eiki Minisit . Ko ia, Hou'eiki, 'oku ou tui ko e. Ha'apai 12, 'oku 'i ai ha me'a 'oku ke fie me'a ki ai?

Vili Hingano : M l 'aupito, Sea, ko e, fakamolemole atu p ki he Feitu'u na, Sea, kae'uma' e Hou'eiki M mipa 'o e Falé, ko e 'uhingá ko e toe tu'u hake ko ení, ke fakal loa. 'Oku 'ikai ko ha toe lave eni ia ki he'etau 'a'ahí, Sea. Ki'i me'a kehe p eni ia 'oku ou tu'u hake au ia af. Pea 'oku 'oatu 'eku fakam l lahi 'a'aku ia ki ho Fale 'eikí, ko e 'uhingá ko e lava 'etau ng ue ko ki he Patisetí. Ko e fokoutua hake ko ení ia, Sea, ko e fakakaukau fakafo'ituitui p eni ia 'a e motu'a ni. Ko e fakakaukau tau'at ina p ia 'a'aku, ki he'etau me'a ko 'ení. Pea 'oku ou fie 'oatu p ke me'a ki ai e Hou'eiki Pule'anga pea mo e Feitu'u na, Sea, ko e 'uhingá ki he kaha'ú. 'Oku ou loto ke u hanga 'o challenge, ke u hanga 'o challenge 'a e Pule'angá 'i he'etau Budget. Ko e 'uhingá ko e founga Budget ko ení, kuo lau ta'u 'ene lele maí.

'Eiki Sea : Ko ia, Fakafofonga, 'oku ou tui mahalo 'oku. Ko ia mahalo na'e tonu foki ke 'ohake 'a e me'a ko ení, 'i he taimi na'e kei 'ai ai 'a e Statement. Kai kehe, ka te tau toe fakafoki 'o ke 'ai 'a e me'a ko ení, ka 'oku mahalo p 'oku tonu ke toe 'ohake 'a e me'a ko iá pe 'ikai. Kae, me'a mai, faka'osi mai ka tau

Pole'i Pule'anga ki he founga fa'u ko ia 'ene Patiseti

Vili Hingano : Sea, kuo u lave'i p 'e au, ngali p kuo mahino p kiate au 'a e me'a ko ia kuo ke me'a mai 'akí. Ka ko e anga p eni ia e fakakaukau 'a e motu'a ni. Ko hono 'uhingá, ko e founga ko eni, anga maheni ko ení, pea mo e v sone ko ia 'a e Pule'angá 'i he TSTF 2. Hang kiate au 'oku 'ikai ke ma'u ia 'i he founga ko eni 'o e Patiseti lolotonga. Ka ko e

'uhinga p e t silisili 'a e motu'a ni ia, ko e sio eni ia ki he kaha'ú. Ko e sio eni ia ki he ta'u fakapa'anga hoko ko ia 'o e 17/18 'o faai faai atu ai, ko e 'uhingá kapau 'e lava 'o fakahoko. Ko e anga ia e fakakaukau 'a e motu'a ni, 'e lava leva 'o 'inasi tatau ai e ngaahi vahefonua ko ia mei Tokelaú, 'i he taumu'a ko ia ko 'o e *TSTF 2*, ke fakalekesi ko ia e mo'ui faka'ekon mika mo fakas siale ko ia 'a e kotoa ko ia 'a e fonuá.

Pea 'oku ou peh 'e au ia 'oku tau mon 'ia, Sea, ko e 'uhingá he 'oku 'i ai e kakai lelei 'aupito 'i he Kapinetí, te nau lava 'o fakahoko e ng ue ko ení. Kapau 'oku tonu 'eku ma'ú, mahalo ko e Minisit T naki Pa'anga, pea mo e Minisit Pa'anga, na'a nau fatufatu mai 'a e founga ko ení 'i he ngaahi ta'u lahi mai ko he kuo hilí. 'O hokohoko mai ia ko ení. Ka 'oku ou fie 'oatu 'a e pole ko ení kiate kinautolu. Kapau te tau lava 'o ki'i fulihi ki ha founga, hang ko ení ke faka-vahe e Patisetí. Patiseti 'a Tongatapu, Patiseti 'a Ha'apai, Patiseti 'a Vava'u. I he founga ko iá, Sea, 'i he anga 'eku fakakaukau tau'at iná. 'e lava leva 'a e v henga 'o ng ue'i 'enau patiseti. Ng ue'i 'o sio ki he me'a lahi. Sio ko e h 'a e ma'u'anga mo'ui 'a e v henga. Ko e h 'a e ng ue'anga 'oku lava 'o ma'u ai e mo'ui 'a e kakai. Ko e ng ue 'e fiha te nau lava 'o fakatupu ke ng ue ai 'a e kakai. Ko e h 'a e margin ko ia, tupu 'a e 'ekon mika 'o e v henga. Pea 'i he founga ko iá, te nau lava leva 'o mo'ui, 'o fakatatau p mo e Patiseti 'oku vahe'i atu 'e he Pule'angá kiate kinautolú.

Ka ko e tu'u ko eni 'a e lolotonga ni, 'i he founga Patiseti ko eni 'oku tau lolotonga faai fononga mai á, 'oku meimei fakatefito p hono 'oatu ki he ngaahi Potung ue, pea toki ala atu leva e ngaahi Potung ué, ki he tukuimotu ko ia mei Tokelaú 'o fakakakato atu e ngaahi fatongia ko iá. Ka ko 'ene 'alu ko ki he ngaahi 'otu motú, Sea, ko e tui 'a e motu'a ni 'oku 'ikai ke fu'u maa'usia ai e taumu'a ko ia 'a e Pule'angá, ke a'usia 'e hono tangata'i fonua 'a e naunau ko ia 'o e 'ekon miká mo e fakas siale. Pea 'oku peh 'eku tu'u hake. Sea, 'eku faka'amu ke 'oange e fakakaukau ko iá ki he Pule'anga, ko e 'uhingá he 'oku nau ma'u 'a e k nokato ko iá, ke nau lava 'o fai ha ng ue. Nau fai ha *reform* ki he 'etau *uniform system* ko ia 'a e *Budget format* ko ení, na'a lava ke fai hano fakaa'u 'a e taumu'a ng ue ko eni 'a e Pule'angá, ke 'inasi kotoa ai 'a e kakai e fonuá.

Founga lolotongá 'oku tui e motu'a ni, 'oku 'ikai ke tau lava tautolu 'o a'usia e taumu'a ko iá. Pea 'oku ou tui kapau te nau fai ha ng ue, ke fai ha ki'i fulihi. Pule'anga fo'ou eni, Pule'anga e kakai. Fai e ki'i ng ue ko ení, 'oku ou tui 'e a'usia 'a e taumu'a.

'Eiki Pal mia : Sea, ka u ki'i tokoni ange mu'a. 'Ai p ke nounou he kuo tau 'osi paasi 'etau me'á. Ka 'oku ou fokotu'u atu. Hanga 'o 'ai mai mu'a ha'o fo'i fokotu'utu'u ki he ta'u kaha'ú, ke mau sio ange ki ai, na'a. Ke ke hanga 'o *write up* mai ha'o fanga ki'i *proposal*.

Vili Hingano : M l 'aupito. Fakam l ki he 'Eiki Pal miá. 'Oku ou tali lelei 'a e fokotu'u ko eni 'oku 'omai 'e he 'Eiki Pal miá. Te u lava 'o tokoni, Sea. Ka 'oku ou tui au ia, kuo 'osi. Hou'eiki Kapineti kuo ma'u e kau tangata lelei ai, 'i ai e fu'u kau 'akauniteni 'e toko 3, 'i h , te nau lava 'o tokoni lahi ki hono fakam 'opo'opo mo hono fai e fakakaukau ko ení. Ko e ki'i fulihi ko ení, Sea, 'oku ou 'uhinga au ia ko ki á. Sea,

'Eiki Sea : Me'a mai.

Vili Hingano : K taki p , Sea, 'oku ki'i h 'eku fakakaukau, ko e 'uhingá ko e ki'i lahi e fokotu'u mai 'a e kau tamá. Ka 'oku ou tali lelei. Sai p he ko eni kuo me'a mai e 'Eiki Pal miá, pea te u lava p au ia 'o ng ue fakataha pea mo e kau tangata ko ení, ke fakakakato

e fakakaukau ko ení. 'UHINGA p eni, Sea, ki he lelei fakal kufua 'a e fonuá, 'i ha founa fo'ou 'e lava ke 'a'usia 'e he toko taha kotoa p , 'a e taumu'a mo e faka'amu 'oku v sone ki ai 'a e TSTF 2 ko ia 'a hotau fonua ni. M l 'aupito Sea, e ma'u faingam lie.

Fakam l 'ia e ng ue lahi kuo lava hono paasi e Patiseti 2016/17

'Eiki Sea : M l . Pea m l 'aupito Hou'eiki. Ko e kole p ki he 'Eiki Minisit T naki Pa'angá koe'uhí ke 'osi pe eni pea tau fakataha, kae toki fakahoko atu 'apongipongi, pe 'e fai e 'a'ahí pe 'ikai. 'I he'ene peh , Hou'eiki, 'oku ou fakam l lahi 'aupito, 'Eiki Pal mia, mo e Hou'eiki M mipa e Falé. M l 'aupito e tali, mahalo ko 'etau toki Patiseti lahitahá p eni, 'a e fonuá, talu mei tuai. Ka 'oku ou tui ko e ng ue lahi kuo mou faí, pea 'oku ou fakam l atu kia kimoutolu. Ka koe'uhí ko e ngaahi ng ue ko 'e toe hoko atú, 'e toki fakahoko atu p kiate kimoutolu 'i he tohi. Ka 'oku ou tui ko e me'a mahu'inga p 'i he taimi ni, ko e kole atu p ki he K miti Pa'anga, tau ki'i fakataha ki fale fakataha'anga, pea toki fakahoko atu kia kimoutolu, Hou'eiki M mipa 'a e hoko atu 'i he 'a'ahi pe 'ikai. Ka tau kelesi.

Kelesi

(Na'e faka'osi ai pe 'e he Sea e fakataha'anga ni)

<006>

Fakam 'opo'opo Feme'a'aki Fale Alea

Aho Pulelulu, 29 'o Sune 2016

10:00 am

Fale Alea 'o Tonga

1. Lotu

2. Ui 'o e Fale Alea

3. Me'a 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea

Me'a 'a e Minisita Polisi 'o l pooti mai kuo ma u 'a e vaka mole. Na'e tu'uta 'a e vaká ki he Uafu Tu'imatamoana 'i he 8:50pm 'anep 'pea 'oku hao lelei pe 'a e kotoa 'o e toko 11, 'a ia na'e kau ai ha f nau iiki 'e toko 5. Na'e ma'u ha telefoni mei he tokotaha 'i he vaka 'i he 6 'aneefiafi 'oku 'i he vaha'a 'o 'Eua mo 'Eueiki ka ko e kumi 'a e kau polisi ia na'e fakahoko ia ki Hihifo 'o fakatatau ki he tafe 'a e 'aú. Kuo lava lelei hono sivi mo'ui lelei kinautolu 'ehe Potung ue Mo'ui. 'E toki ma'u mai ha fakamatala mei he Kapitani 'o e vaká 'i he 'aho ni. Ko e me'a mahu'ingá ko e mo'ui lelei kotoa.

Me'a 'a e 'Eiki Seá ke toe fai ha tokanga ange ki he founa faifolau ki mu'a pea fai e folau.

Me'a 'a e Fakafofonga N pele Fika 2 'o Vava'ú 'o fakam l 'ia 'a e Pule'angá 'i he ng ue fakavavevave ko ia na'e fakahoko 'i hono kumi 'o e vaka na'e molé pea na'e kau foki mo e 'Ofisa kolo 'o Fonoi 'i he mole.

Me'a 'a e Fakafofonga Fika 4 Tongatapu 'o kole ha tokanga makehe ki he vai 'a e feitu u 'i he *Small Industries* he 'oku mate neongo 'oku nau totongi vai p . Tali mei he Minisita Ngaahi Pisinisi 'a e Pule anga 'e fai 'a e ng ue ki ai.

Na'e me'a 'a e 'Eiki Seá 'oku totonu ke fai ha tokanga ki he vaí na'a 'oku 'i ai ha mama pea 'oku hokohoko 'a e palopalema ko ení 'oku totonu ke fai ha tokanga ki ai.

Me'a 'a e Fakafofonga Fika 13 'o muimui i 'a e kole na e fakahoko 'e he Fakafofonga N pele Fika 2 Vava u ki he Minisita ki he Ngaahi Pisinisi 'a e Pule anga. Fakam l 'ia 'a e tokoni mei he Pule anga 'i hono kumi 'o ma u 'a e vaka na e mole. Ka 'oku totonu pe toe fakapapau'i 'e he kau folau 'oku 'i ai ha ngaahi me'ang ue talifaki ki mu'a pea toki fai e folau.

Me'a 'a e 'Eiki Seá fakafeta'i 'a e 'alo'ofa 'a e 'Eiki 'o fakahaofi e vaká he na'e kau ai 'a e f nau.

Me'a 'a e Minista Polisi 'o fakama'ala'ala ko e talu hono 'omai 'a e vaka fakahaofi mo'ui 'a e kau polisi mo e lahi 'a e ngaahi mo'ui kuo fakahaofi 'e he vaka. 'E toki fai ha fakamatala ia fekau'aki mo e tafe 'a e 'au ia ki he feitu'u kehe kae ma'u e vaká ia ki 'Eua.

Na'e me'a 'a e 'Eiki Sea 'oku 'i ai 'a e kole mei he *Dialysis Foundation* ki he'enau *presentation* 'o makatu'unga eni mei he tokolahi 'o e kakai 'oku fiema'u *dialysis*. 'Oku totonu pe ke 'i ai ha fili 'a e kakai ko ení he ko e mo'ui ia ko e me'a pelepelengesi, neongo kuo 'osi 'i ai 'a e fale'i mei he Potung ue Mo'ui kae lava pe ke fai ha ng ue ki ai.

Na'e me'a 'a e Minisita Mo'ui 'i he'ene 'ohovale 'i hono tufa ange 'a e pepa ko eni. Kae tuku p ke ha'u 'a e *Foundation* ke fai ha talanoa mahino fekau'aki mo e me'a ni, 'a e me'a 'oku totonu mo hono tu'unga totonú.

'Oku 'ikai ke fakafepaki'i 'a e *Foundation* ka 'oku totonu pe ke fai ha talanoa mahino ki ai.

Me'a 'a e 'Eiki Sea ko *Singapore* ia 'oku 'i he tu'unga tatau pe ia. He kapau 'e fakahoko 'e faito'o ni mahalo 'e si'isi'i vouti ia, 'a e patiseti 'á e Pule'angá ka 'oku totonu pe 'oanga ha'anau fili he ko e mo'ui.

Na'e liliu ai pe 'a e Fale 'o K miti Kakato (10:33am)

4. K MITI KAKATO:

Lao Fakaangaanga Fika 8/2016: Lao Fakaangaanga ke fakah atu a e Pa'anga ki he Ngaahi Ng ue a e Pule'anga 2016/2017

VOUTI 23 - MEIDECC

Na'e me'a mai e Sea 'o e K miti Kakato 'oku mahu'inga 'a e loto lelei kae 'uli ngaholo 'a e ng ue 'oku fai pea hoko atu ai pe 'a e feme'a'aki ki he Vouti 'á e MEIDECC, 'o hoko atu 'a e me'a 'a e Fakaafonganga N pele Fika 1 'o Tongatapu.

Na'e tokanga 'a e Fakaafonganga N pele Fika 1 'o Tongatapu ki he pa'anga ko ia kuo vahe'i atu ki he MEIDECC. 'Oku h 'i he peesi 313 'o e 'Esitimetí ko e \$78,684,100 pea \$49 miliona ko e koloa ia. Ko e lahi taha eni pea ko e \$65 miliona ai ko e tokoni mei tu'apule'anga. Ka ko e fifili ko e h 'oku lahi peh 'ai 'a e tokoni mei tu'apule'anga. 'Oku 'i ai foki 'á e tokanga fakam mani lahi ki he feliuliuaki 'a e 'eá he'oku ne uesia 'etau nofó. 'Oku fai 'á e tokanga ki he potungaue ko eni he 'oku ne t t naki mai 'a e ngaahi potungaue kehekehe 'o fakataha'i ia 'o hoko ko e MEIDECC.

Na'e hoko atu 'a e 'Eiki N pele 'o peh ko e 'auhia ko eni 'a e fonuá 'oku tupunga ia mei he faka'ata'at ko ia 'o e fonuá kae fakahoko 'a e ngaahi langá. 'I he peesi 318 'oku h 'ai 'a e ma'u'anga iví. 'A ia ko e \$21 miliona 'oku vahe'i ki ai ki he 2016–2017. Ko e polokalama mahu'inga eni ki he fonua ni. Ko e tokanga p pe 'oku lelei hono tauhi 'o e ngaahi koloa, hang ko e ngaahi maama sola, 'oku f f hono tauhi kapau 'e maumau? Kapau 'e maumau pea fetongi 'oku mamafa?

Na'e toe me'a foki 'a e 'Eiki N pele 'oku h 'i he peesi 321 'a e \$25 miliona ki he feliuliuaki 'a e 'ea. Ko e \$10 miliona ko e ngaahi koloa ia mo e ngaahi ng ue. Ko e fehu'í ko hai 'oku ne pule'i mo tufa 'a e pa'anga? Na'e hoko atu e me'a 'a e 'Eiki

N pele 'oku h 'i he peesi 317 'a e totongi 'o e kau ng ue lau'aho 'i he Va'á Fale'i 'o e Fakamatala 'Ea 'a ia 'i he *subvote* 2 'oku h ai ko e \$33,500. Na'e tokanga 'a e 'Eiki N pele he koe'uhi ko e taimi ko ia 'oku ui ai ha ng ue fakavavevave 'oku 'ikai totongi 'a e kakai ko eni ka ko eni 'oku 'asi mai e pa'anga ia ko eni.

Na'e tokoni ai heni 'a Ha'apai 13 ki he 'Eiki N pelé 'o peh ko e pa'anga ko eni 'oku ngaue'akí ia ki he tauhi 'o e sola. Na'a ne toe peh foki ko Ha'apai 'oku 'i ai ha 'akauni ia 'oku tauhi 'e he K vaná 'a ia 'oku tokoni ia ki he tauhi 'o e koloa ni.

Na'e me'a mai 'a e Fakafofonga 'Eiki N pele Fika 2 'o Vava'ú 'i he'ene hoha'a ki he silini ko eni mo e founga 'a hono tauhi he 'oku 'i ai 'a e palopalema lahi tupu mei hono tuku 'a e silini ki he ngaahi kakai ko eni. 'Oku 'oatu e silini ki he me'a kehe 'ave ia 'o fai'aki e me'a kehe.

Me'a 'a e Fakafofonga 'Eiki N pele Fika 1 'o Tongatapu 'oku 'ikai malu e koloa mo hono tufaki. Kapau 'e lesisita 'á e fanga ki'i vaka 'i Ha'apai pea teuteu'i kinautolu 'aki hono fokotu'u ha fanga ki'i pikoni. Ka 'e kei kehekehe pe 'a e fiema'u ia 'a Ha'apai mei he fiema'u 'a Vava'u. 'Oku fiema'u ke 'i ai ha founga fo'ou. Ko 'Eua ia .oku fu'u fakalalakala 'aupito ia 'i he ng ue pe 'a 'Eua, kuo 'i ai honau vaka. 'Oku mahu 'inga 'a e potung ue ko eni. Ko e \$134 miliona ko e tokoni mei tu'apule'anga pea ko e patiseti ko e \$78 miliona. 'Oku fiema'u ke fakapapau'i mai 'oku lava ke lelei 'a e nofo pea ke a'u atu 'a e tokoni ki he 'otu motú.

Na'e me'a mai 'a e 'Eiki Tokoni Pal mia ko e pa'anga tokoni mei tu'apule'anga ko e \$74 miliona pe. Ko e ngaahi solá kuo pau ke tauhi kinautolu 'oku mahu'inga 'aupito ia pea kuo pau ke 'i ai e pa'anga ke fai'aki hono tauhi kinautolu. Ko e ngaahi motu na'e 'i ai 'a e fakakaukau pe ko e h ha founga ke fakapa'anga 'á hono fetongi mo tauhi 'o e me'a'ofa ni pea 'oku \$13 ki he m hina 'a e totongi ko ení 'a ia 'oku totongi ia ki he k miti 'oku nau tokangaekina e koloá ni ke tauhi'aki. 'Oku loto p 'a e ngaahi kolo ke nau fakalele pe 'a e ngaahi koloa ni.

M 1 lo Pongipongi (11:00 am)

K MITI KAKATO (11:20am)

Me'a 'a e 'Eiki Minisita ki he Ngaahi Ng ue Fakalotofonua ko e m tolo lelei taha 'a ia kuo ng ue ai 'a e sola ko Niuafou pea 'oku fakapa'anga 'á e sola ko eni 'aki 'a e totongi ko e \$13 ki he m hina. Neongo 'oku 'ikai haohaoa ka 'oku lelei.

Na'e me'a mai 'á e 'Eiki Tokoni Pal mia fekau'aki mo e lea ko ia ko e *resilience*. 'Oku fa'a liliu fakaTonga pe ko e '*matengata*'a'. 'A ia ko e Potung ue 'oku nau fai ha ng ue ke mateuteu 'a e fonuá ke matu'utaki 'a e ngaahi ha'aha'a 'o natula. Ko e fakataumu'a p ki he ngaahi 'otu motu ke matu'uaki 'a e ngaahi ha'aha'a 'o natulá. Hang ko e ngaahi folau ke fokotu'u ha p koni 'o e ngaahi vaká koe'uhí ke faingofua hono tokoni'i kinautolu.

Me'a 'a e Fakafofonga 'o e Kakai 'o Vava'u 15 'o pou pou ki he Potung ue fo'ou ko eni he ko e toki fokotu'u p he 2014. Ka na'e 'i ai 'ene hoha'á fekau'aki mo e sola. Ko e 'uluaki tokoni 'a e EU fekau'aki mo e solá na'e fakahoko ia ki Vava'u. Ko e pa'anga ko ia na'e t naki ke fakalele'aki e sola na'e t naki ia ki he *revolving fund* 'a e Pule'anga, pea hoko p 'o ngaue'aki ia ki he me'a kehe. Ko e taimi ko ia na'e t mate'i ai 'á e *revolving fund*, na'e mole 'a e pa'angá ia ko Ofu pe na'e kei ng ue lelei ai 'á e founa ko ení. Ke vakai'i mu'a 'a e founa ke tauhi'aki e pa'anga. M l e fakalalakaká ia ka 'oku fiema'u ke fakahinohino 'a e kakai ki he anga hono tauhi 'o e tokoni ko eni. Na'e toe me'a foki 'a e Fakafofongá 'o peh 'oku 'ikai tui ia ki he *revolving fund*. Ka 'oku tuku atu p ke fakakaukau'i 'e he potung ue. Kole ki he 'Eiki Minisita ke fakah mai 'a e Lao ki he *Climate Change*, na'e 'osi fakapa'anga 'e he ADB.

Me'a mai 'a e 'Eiki Tokoni Pal mia 'e fai ha sio ki ai.

Na'e me'a mai 'a e Fakafofonga Fika 1 'o e Hou'eiki N pele 'o Ha'apai fekau'aki mo e tokoni ki he ngaahi motu lalahi 'o Ha'apai 'a ia na'e tokoni'i'aki 'a e 'uhila. Kole ki he Pule'anga ka 'oku fokotu'u ha *project* pehe ni pea manatu'i mu'a ke 'a e kelekele ko ia he ko'ene mole ia 'a'ana mei he to'utangata ko iá 'o faai atu.

Na'e tokanga 'a e Fakafofonga 'o e Hou'eiki N pele 'o 'Euá ki he taimi ko ia 'oku hoko ai ha me'á fakatu'upak ke 'i ai ha *causeway* ki he *evacuation*. He 'oku 'ikai ngata 'i he'ene tokoni faka'ekonomiká ka 'e tokoni ia ki hono fakahaofi 'o e mo'ui 'a e kakai.

Me'a mai 'a e 'Eiki Tokoni Pal mia 'oku mo'oni 'aupito 'a e me'a 'oku tokanga ki ai 'a e 'Eiki N pelé ka kuo 'osi 'i ai 'a e ngaahi feitu'u ke hola ki ai, hang ko Popua ki he *High Comm* Nu'usila, ko Sia ka ko e me'a ko iá na'e mahino mai ko e ngaahi fale ko ia 'e fai ki ai e hola na'e 'ikai langa ia ke ne matu'uaki ha fu'u kakai tokolahi peh . Kuo 'i ai ha fokotu'utu'u ke langa ha hala mei Popua ki Halaleva ke 'oua te nau toe hola ki tahi ha hoko 'a ha fakatamaki. Kuo 'osi 'i ai foki mo e fokotu'utu'u ke langa mo ha hala fakakavakava pea ko e tali ki he ADB ke 'omai 'a e *full costing* 'o e fa'u 'o ha hala fakakavakava. 'Oku lahi e ngaahi lelei kehekehe ia 'e ma'u mei ha langa 'o ha hala fakakavakava, he 'ikai ngata 'i he lelei faka'ekonomika ki he kakai he 'e nounou ange 'a e taimi fefononga'aki ka 'e toe si'isi'i ange ai hono 'uli'i e 'ataakai.

Na'e tokoni mai ai heni 'a e 'Eiki Minisita Ngoue 'o ne me'a mai kuo 'i ai 'a e fokotu'utu'u 'a e Pule'anga ke langa ha hala fakakavakava mei Ma'ufanga ki Folaha.

P loti **VOUTI 23 TALI 20/0.**

FALE ALEA (2pm)

L pooti mei he Sea K miti Kakato.

Na'e tali 'a e **Lao Fakaangaanga Fika 8/2016: Lao Fakaangaanga ke fakah atu a e Pa'anga ki he Ngaahi Ng ue 'a e Pule'anga 2016/2017 mo hono ngaahi fakatonutonu, 'a ia na'e anga pehe ni:**

- Hiki 'a e Vouti 2, Vouti 'a e Fale Alea 'aki 'a e \$2.55 miliona ko hono 'omai 'a e Pa'anga Tokoni ki he Ngaahi Vahenga(*Constituency Fund*) mei he Vouti 8, Vouti 'a e Fale Pa'anga
- Hiki 'a e Vouti 9 'aki 'a e \$3.5 miliona, Vouti 'a e Potung ue Pa'anga H Mai
- Hiki 'á e Vouti 17 'aki 'a e \$ 8 kilu.
- Holo 'a e Vouti 8, Vouti 'a e Potungae Ngaahi Ng ue Fakalotofonua 'aki 'a e \$3.1 miliona.

Na'e tali 'ehe Komiti Kakato 'a e Lao Fakaangaanga Fika 9/2016, Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Ngaue Fakapule'anga

Na'e tali 'e he K miti Kakato ke tuku hifo 'a e L pooti 'a e 'Ofisi 'Atita fakataha mo e Palani Ng ue ki he K miti Tu'uma'u ki he Pa'anga.

P LOTI KI HE Lau tu'o 2 'o e Lao Fakaangaanga Fika 8/2016: Lao Fakaangaanga ke fakahu atu 'a e Pa'anga ki he Ngaahi Ng ue 'a e Pule'anga 2016/2017 mo hono ngaahi fakatonutonu TALI 19/0

Lau tu'o 3 TALI 18/0

Me'a mai 'a e 'Eiki Minisita Pa'anga 'o fakam l 'ia 'a e Fale 'i hono tali 'á e Patisetí.

Lau tu'o 2 'o e Lao Fakaangaanga Fika 9/2016, Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Ngaue Fakapule'anga TALI 20/0

Lau tu'o 3 TALI 20/0

Na'e kole 'ehe 'Eiki Sea ki he K miti Pa'anga ke fakah mai ha l pooti kae lava ke fakakakato 'a e ng ue ki he 'ofisi 'atita. Kole ke toki fokotu'u 'a e Fale 'i he 'aho 1 'o 'Aokosi. Ko e uike 2 'o Siulai 'oku fakahoko ai 'a e Konifelenisi 'a e CPA. Ko e 'a'ahi faka-Fale Alea ke toki fakahoko ki he ta'u fo'ou.

Na'e kole 'a e Hou'eiki Fakafofonga mei motu ke fakahoko p mu'a ha 'a'ahi faka-Fale Alea koe'uhi ko honau k inga 'i motu. Na'e tu'utu'uni 'a e 'Eiki Sea ki he K miti Tu'uma'u ki he Pa'anga ke nau fakataha fekau'aki mo e kaveinga ni.

Na'e me'a mai 'a e Fakafofonga 'o e Hou'eiki N pele Fika 1 'o Ha'apai 'o kole ke toki fokotu'u 'a e Fale ki he 'aho 15 'o 'Aokosi hili 'a e kakato 'a e faka'ali'ali ngoue.

Me'a mai e 'Eiki Sea 'e toki fakahoko kotoa atu 'a e ola 'o e fakataha 'a e K miti Pa'anga 'a pongipongi.

TOLOI 'Á E FALE ALEA.

